

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 4
2000

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Президент Центру Анатолій Гриценко
Відповідальний за випуск Микола Сунгуровський

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
1500 примірників

Адреса редакції:
Київ, 01034, вул. Прорізна, 9, кімн. 20
тел.: (380 44) 228-86-87
тел./факс: (380 44) 244-34-53
e-mail: info@uceps.com.ua
WEB-сторінка: www.uceps.com.ua

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Фотографії надані:
УНІАН — обкладинка, стор. 14, 54;
IREX — стор. 10, 15, 17, 23, 24, 27, 28,
34-38, 44, 45, 47, 50, 56-62;
Фонд «Новатор» (Москва) — стор. 18,
55, 60;
Corel Corporation — стор. 9, 25, 41, 51;
Фото Салон — стор. 13

© УЦЕПД, 2000

Видання журналу здійснене за
фінансового сприяння
Національної акціонерної
страхової компанії «Оранта»

З М І С Т

РЕФОРМА СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ (Аналітична доповідь УЦЕПД) 2

1. СТАН СТРАХОВОГО РИНКУ 4
2. ЧИННИКИ, ЩО СТРИМУЮТЬ РОЗВИТОК СТРАХОВОГО РИНКУ 12
3. НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ 21
4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ 30

ЗАОЧНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ

- ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ
МИКОЛА СУНГУРОВСЬКИЙ 33

СТАТТІ

- МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ДОСВІД ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН
АНДРІЙ САМОЙЛОВСЬКИЙ 40

- КАДРОВЕ І НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СЕМЕН ОСАДЕЦЬ 43

- ЧИ ЗДАТНА ДЕРЖАВА ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЗАХИСТ СВОЇХ ЗАХИСНИКІВ?
ВОЛОДИМИР БОЇДАР 47

- СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОЛЬГА ГАМАНКОВА 49

- НАРОД ЗОЛОТОЙ СЕРЕДИНИ? ЕСКИЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧЕСКОГО АВТОПОРТРЕТА
ЛЮДМИЛА ШАНГИНА 53

- ПЕРЕЛІК ПУБЛІКАЦІЙ ЕКСПЕРТІВ УЦЕПД У 2000р. 63

Читайте наші аналітичні матеріали
на WEB-сторінці в Інтернет:
www.uceps.com.ua

РЕФОРМА СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Страхова діяльність в усіх економічно розвинутих країнах визнана однією з найважливіших галузей, що забезпечує дієвий захист соціальних і майнових прав та інтересів громадян від різноманітних ризиків, підтримання соціальної стабільності суспільства та економічної безпеки держави. Крім того, вона є важливим фінансовим інструментом регулювання національної економіки та потужним засобом акумулювання значних коштів для їх подальшого вкладення в економіку.

В Україні, на жаль, довіра до страхової галузі як такої значною мірою підірвана: протягом короткого проміжку часу (1994–1997рр.) збанкрутіли більшість українських страхових компаній, збільшується заборгованість держави за обов'язковими видами особистого страхування тощо. Окремі надзвичайно важливі види страхування не розвиваються; навпаки, їх частка на страховому ринку зменшується. В першу чергу, це стосується страхування життя — з 1994 року частка цього виду страхування зменшилася більш, ніж у 53 рази.

На соціальний захист населення держава щороку витрачає близько 20–25% бюджетних коштів. При цьому, збільшується заборгованість по соціальних виплатах і не забезпечується в повному обсязі адресність виплат. Створення ефективних механізмів соціального страхування дозволить, по-перше, вирішити проблему скорочення бюджетних видатків на соціальний захист і підвищення їх адресності; по-друге, це сприятиме накопиченню інвестиційних ресурсів та розширить можливості довгострокового інвестування.

Особливо важливою є регулятивна роль держави в період становлення страхової справи, тим більше — в умовах системної економічної кризи, яку переживає Україна. Проте, аналізуючи ставлення держави до страхування, можна дійти висновку про її неналежну зацікавленість у встановленні цивілізованих, з урахуванням світового досвіду, правил функціонування українського страхового ринку. На рівні Уряду не було прийнято жодного програмного документу, який визначав би концептуальні засади розвитку страхової справи в Україні. Не розроблено жодної цільової комплексної програми, а ті проекти часткових заходів, що їх

пропонували відповідні відомства, так і не були прийняті. Крім того, державна політика в галузі страхування є непрозорою; вона стримує розвиток страхового ринку. Створюються державні фонди по окремих видах обов'язкового страхування, що значно обмежує можливості страхових компаній. За участю держави створюються страхові компанії, яким без проведення відкритих тендерів і конкурсів надаються монополні права в окремих сегментах страхового ринку. Не вирішуються проблеми з оподаткування накопичувальних видів страхування.

В Україні страховий ринок має величезний потенціал розвитку. За експертними оцінками, сьогодні в Україні є застрахованими лише близько 10% ризиків, тоді як у більшості країн цей показник складає 90–95%. Частка українського страхового ринку в загальноєвропейському обсязі страхових послуг складає лише 0,05% — при тому, що в Україні проживає 7% населення Європи¹.

У доповіді міститься аналіз поточного стану страхового ринку України та чинників, що стримують його подальший розвиток. Зосереджується увага на реформуванні тих видів страхування, що стосуються соціального захисту населення. Окремо розглядаються проблеми відносин держави зі страховими компаніями. Доповідь складається із чотирьох розділів.

У першому розділі

наводяться основні показники, що характеризують поточний стан страхового ринку України. Доводиться, що страховий ринок України є малозначимим та слабким, проте він має значний потенціал для подальшого розвитку.

У другому розділі

аналізуються чинники, що стримують розвиток страхового ринку як у цілому, так і в розрізі окремих соціально значимих видів страхування — це страхування життя, пенсійне страхування, страхування цивільної відповідальності та державне обов'язкове особисте страхування. Наголошується на неврегульованих проблемах у відносинах держави зі страховими компаніями.

У третьому розділі

визначаються ключові напрями реформування страхової справи в Україні. Пропонуються заходи по вдосконаленню системи державного регулювання страхового ринку та окремих видів страхування.

У четвертому розділі

узагальнюються пропозиції по реформуванню українського страхового ринку. Реформу пропонується розпочати з вироблення науково обгрунтованої, економічно виваженої і соціально виправданої Концепції розвитку страхового бізнесу в Україні. На її основі треба розробити Державну програму розвитку страхового ринку України. Важливим елементом є підготовка узгоджених проєктів нормативно-правових актів про страхування. Наголошується, що особлива увага розробників має бути зосереджена на розмежуванні функцій держави та страховиків, виробленні та законодавчому забезпеченні заходів, спрямованих на захист інтересів споживачів страхових послуг і підвищення фінансової заможності та надійності страхових компаній України.

¹ Коваль С. Рынок развивается: Подведены итоги деятельности украинского страхового рынка в 1999 году. — Украинская инвестиционная газета, 4 апреля 2000 г., с.18.

1. СТАН СТРАХОВОГО РИНКУ

*Коли справи йдуть добре, щось погане має статися в найближчому майбутньому.
(Другий закон Чізолма)*

У цьому розділі експерти УЦЕПД аналізують основні показники, що характеризують стан страхового ринку в Україні. Страхування сьогодні — чи не єдина галузь економіки України, в якій уже декілька років поспіль відзначається стабільне зростання основних показників. Водночас, обсяг страхового ринку не перевищує 0,4% ВВП², що вказує на потенційні можливості його подальшого розвитку.

На жаль, страховому ринку України властиві ряд негативних характеристик. Насамперед, це створення страхових компаній відомчого характеру, які встановлюють фактичну монополію у певних секторах економіки, а також правова неврегульованість присутності іноземних компаній на українському ринку.

ОБСЯГИ СТРАХОВОГО РИНКУ

Загальна сума страхових премій, отриманих українськими страховиками протягом 1999р., склала 1,16 млрд. грн., що на 48% більше, ніж у 1998р.³ Тобто, як і в попередні роки, протягом 1999р. спостерігалося істотне перевищення темпів зростання надходжень страхових премій над темпами інфляції — в два рази. Водночас, якщо врахувати девальвацію гривні в 1999р. на 52% порівняно з 1998р., то можна констатувати,

що обсяг страхового ринку в Україні минулого року в реальному вимірі зменшився приблизно на 4,5%.

Незважаючи на номінальне зростання обсягів страхового ринку, ця галузь забезпечує сьогодні перерозподіл незначної частки ВВП. Якщо ж врахувати, що галузь повинна займати певну нішу в фінансовій системі України та бути одним із механізмів перерозподілу ВВП, то слід дійти висновку, що українські страхові компанії сьогодні не акуму-

Показники діяльності страхових організацій України

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	99/98
Страхові премії, млн. грн.	244,4	317,8	408,4	789,2	1164,1	148%
Страхові виплати, млн. грн.	144,3	147,3	129,2	177,8	360,9	203%
Рівень виплат (відношення виплат до премій), %	59	46	32	23	31	—
Сформовані страхові резерви, млн. грн. ⁴	65,2	92,7	159,8	447,7	537,0	120%
Обсяг сплачених статутних фондів, млн. грн. ⁴	22,6	64,2	118,7	150,6	327,9	218%
Кількість діючих договорів, млн. одиниць ⁴	28,5	28,7	23,9	23,1	23,0	100%
Балансовий прибуток, млн. грн.	25,0	42,4	94,9	179,8	234,0	130%
Віддано у перестраховання, млн. грн.	38,3	55,5	63,1	238,5	451,2	189%
у т.ч. перестраховикам-нерезидентам, млн. грн.	—	36,8	42,5	132,9	277,3	209%

² Аналогічний показник для страхової індустрії розвинутих країн становить 8–12% ВВП.

³ Для порівняння: страхові компанії Німеччини щорічно акумулюють близько DM 200 млрд., лише одна компанія Ghorling залучає біля DM 70 млрд. страхових внесків на рік.

⁴ Станом на початок року.

Динаміка змін фінансової структури страхового ринку

люють вагомий обсяг інвестиційних ресурсів та не справляють відчутного впливу на процеси перерозподілу валового внутрішнього продукту. (табл. «Показники діяльності страхових організацій України»).

Як видно із таблиці, в 1999р. спостерігалося випереджаюче зростання страхових вип-

лат над збільшенням надходжень страхових премій. Внаслідок цього динаміка середнього рівня виплат⁵ після тривалої тенденції зменшення (з 61,1% в 1994р. до 22,5% в 1998р.) змінилася на протилежну — середній рівень виплат за 1999р. склав 31% (діагр. «Динаміка змін фінансової структури страхового ринку»; табл. «Фінансова структура страхового ринку»).

СТРУКТУРА СТРАХОВОГО РИНКУ

Як видно із таблиці, найбільшим попитом користуються послуги по страхуванню майна (61,6% від загального обсягу страхових послуг), найменшим — страхування життя (0,7%). Обов'язкове страхування в Україні займає незначну частку в загальному обсязі страхових послуг — лише 14,6% (у т.ч. державне — 1,4%). Для порівняння, в Росії аналогічний показник складає близько 40%. Це вказує на наявність потенційних резервів розвитку українського страхового ринку за рахунок обов'язкового страхування, в першу чергу, недержавного.

Слід особливо зазначити, що український страховий ринок характеризується дуже слабким сектором з надання послуг по страхуванню життя, який з 1995р. має стійку тенденцію до скорочення (діагр. «Структура страхових премій у 1999р.»).

Фінансова структура страхового ринку, %

Види страхування	Структура страхових премій					Структура страхових виплат					Рівень виплат				
	1995	1996	1997	1998	1999	1995	1996	1997	1998	1999	1995	1996	1997	1998	1999
Добровільне особисте страхування	38,0	29,1	16,7	9,2	8,3	59,7	46,8	37,0	29,3	32,8	92,7	74,4	70,2	71,5	125
в т.ч. страхування життя	24,9	10,5	4,6	1,6	0,7	46,5	28,4	16,2	7,4	2,0	110,0	125,1	112,6	103,0	96
Добровільне майнове страхування	29,3	36,9	54,2	71,1	61,6	19,0	26,0	43,1	50,4	53,0	38,4	32,7	25,2	15,9	27
Добровільне страхування відповідальності	10,5	9,0	7,4	8,9	15,5	12,6	13,0	8,0	10,1	6,9	70,4	66,4	34,0	25,6	14
Недержавне обов'язкове страхування	16,4	20,9	17,8	8,7	13,2	1,9	5,7	0,5	1,0	2,4	7,0	12,7	1,0	2,5	6
Державне обов'язкове страхування	4,3	4,1	3,9	2,1	1,4	6,6	8,5	11,4	9,2	4,8	89,1	97,8	92,4	98,6	103
ВСЬОГО	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	59,0	46,4	31,7	22,5	31

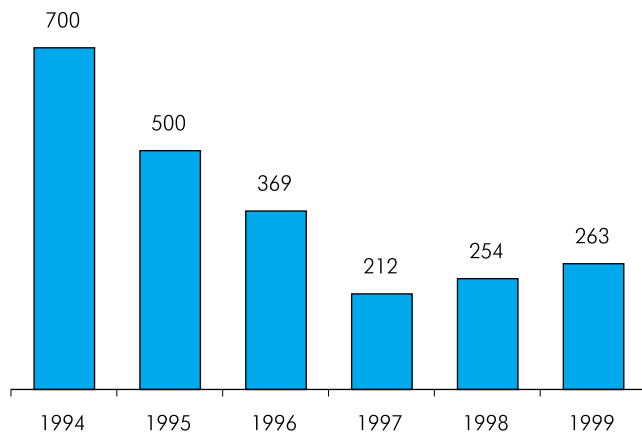
⁵ Середній рівень страхових виплат розраховується як відношення фактичних виплат до зібраних страхових премій.

Щорічно питома частка платежів по страхуванню життя в загальній структурі платежів зменшується вдвічі. Починаючи з 1995р., стрімко падає і абсолютна сумарна величина страхових внесків по страхуванню життя. Кількість діючих договорів з 1994р. до почат-

Структура страхових премій у 1999р.

Кількість страхових компаній в Україні

ку 1998р. зменшилась у чотири рази. Водночас, у зарубіжних державах саме цей сектор забезпечує левову частку страхових премій⁶, що мають стійку тенденцію до зростання.

За даними Державного реєстру страховиків (перестраховиків) України, станом на

1 січня 2000р., в країні було зареєстровано 263 страхові компанії. За оцінками фахівців, протягом минулого року реально працювали близько 200 компаній⁷ (діагр. «Кількість страхових компаній в Україні»).

Порівняно з 1994р., коли існувало більше 700 страхових компаній, їх кількість скоротилася майже втричі. Однак, це скорочення має позитивний ефект, оскільки воно відбулося внаслідок усунення зі страхового ринку здебільшого неплатоспроможних та псевдо-страхових організацій. Це, зокрема, було зумовлене законодавчим врегулюванням страхової діяльності⁸, посиленням державного контролю над страховим ринком, а також підвищенням вимог щодо обсягів статутного фонду страхової компанії⁹. Зазначені заходи сприяли оздоровленню та певній стабілізації страхового ринку.

За ознакою спеціалізації по певних видах страхування, вирізняється група компаній, що займаються обов'язковими видами страхування. Крім того, існує тенденція створення страхових компаній відомчого характеру, які під виглядом захисту державних інтересів або в інтересах соціального захисту населення встановлюють фактичну монополію у певному секторі страхового поля.

Можна виокремити також компанії, що створюються потужними виробничими корпораціями або фінансово-промисловими групами для обслуговування власних потреб. Сфера їх діяльності обмежується, як правило, інтересами засновників. Водночас, вони перекривають доступ до цієї сфери конкурентним страховим структурам.

Нарешті, слід назвати групу, так би мовити, класичних страхових компаній, що зорієнтовані на весь ринок, на якнайширше охоплення клієнтури. Ці компанії уникають ангажованості, намагаються привести перелік своїх операцій у відповідність до міжнародних стандартів.

Окрім стабілізації кількості страхових компаній, на страховому ринку України активізується процес утворення різноманітних об'єднань страховиків. Діють Ліга страхових організацій України, а також ряд страхових бюро та асоціацій (пулів). Наприклад, Моторне (транспортне) страхове бюро України є елементом міжнародної системи «Зелена картка»¹⁰. Бюро регулює спірні ситуації, що

⁶ У провідних країнах світу на цей вид страхування припадає до 60% від загального обсягу страхових премій.

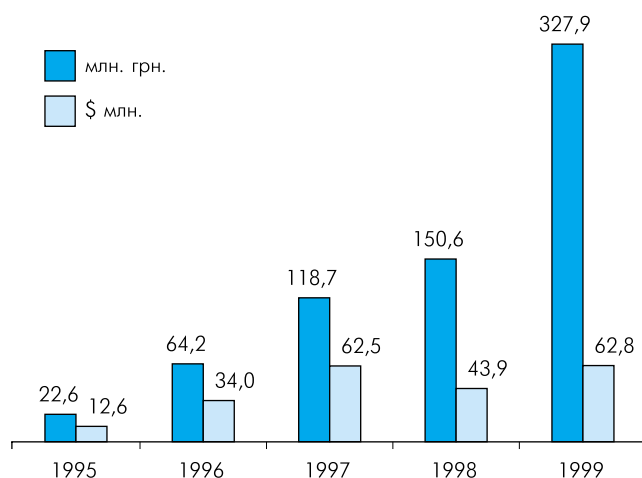
⁷ Черняховський В. Чужой страх и риск: Тенденции развития рынка страхования. — Компаньон, №12, 20 марта 2000г., с.32.

⁸ У березні 1996р. було прийнято Закон України «Про страхування».

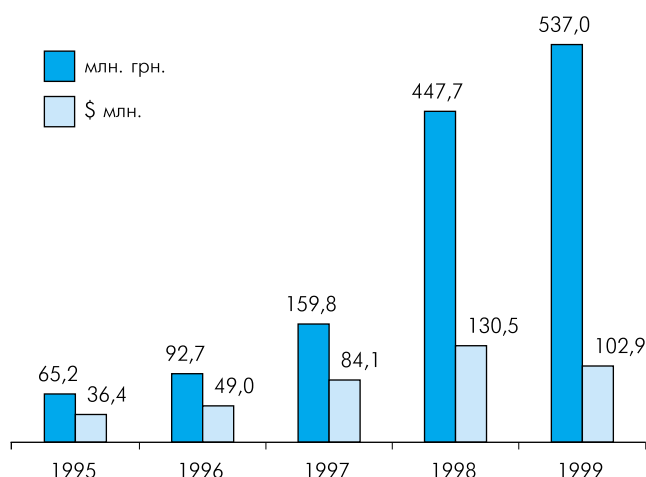
⁹ Мінімальний статутний фонд встановлено на рівні 100 тис. євро.

¹⁰ Україна стала членом міжнародної системи «Зелена картка» з 1 травня 1998р. До цього часу страхові компанії України продавали поліси зарубіжних страхових компаній.

Обсяг сплачених статутних фондів

Сформовані страхові резерви

виникають з власниками української «зеленої карти» за кордоном, а також виступає гарантом страхових виплат за обов'язковим страхуванням цивільної відповідальності на території України. При Бюро сформовано фонд потерпілих, з якого здійснюються виплати потерпілим у дорожньо-транспортних пригодах, винуватці яких зникли з місця події¹¹.

СТАТУТНІ ФОНДИ

Розмір статутного фонду є одним із об'єктивних показників платоспроможності страхової компанії. Втім, в Україні цей показник є досить відносним з кількох причин.

По-перше, перевірку відповідності розмірів статутних фондів встановленому державою мінімуму призупинено. По-друге, сьогодні відсутні як нормативні документи, що регламентують використання статутного фонду, так і контроль за його використанням. По-третє, грошові кошти складають лише 60% статутного фонду, решта 40% — можуть бути представлені будь-якими активами, у т.ч. і низької якості. По-четверте, не встановлено чіткого взаємозв'язку між розміром статутного фонду та сферою діяльності страхової компанії; відповідна процедура не регламентована правилами ліцензування цієї діяльності.

За підсумками 1999р., загальний розмір статутного фонду усіх страховиків зріс на 177 млн. грн. або більш, ніж у два рази. На 1 січня 2000р. він становив 327,9 млн. грн. (діагр. «Обсяг сплачених статутних фондів»). Зростання цього показника, в основному, відбулося за рахунок трьох компаній: **Народно-фінансової страхової компанії** (статутний фонд зріс з 1,3 млн. грн. до 24 млн. грн.), **Національної акціонерної страхової компанії «Оранта»** (з 960 тис. грн. до 22,3 млн. грн.) та **Української нафтогазової страхової компанії** (з 900 тис. грн. до 18,6 млн. грн.).

Загалом же, статутні фонди страхових компаній продовжують залишатися невеликими. **В середньому по Україні сплачений статутний фонд страхової компанії складає близько 1,2 млн. грн.** Більше двох третин страхових компаній мають статутний фонд, нижчий від передбаченого мінімального рівня, і лише 60 (або 23%) компаній мають статутний фонд понад 1 млн. грн.¹² Це зумовлює проблеми українських страховиків у перестраховуванні ризиків на внутрішньому ринку, а також ставить на порядок денний питання щодо укрупнення вітчизняного страхового капіталу.

СТРАХОВІ РЕЗЕРВИ

У 1999р., порівняно з 1998р., страхові резерви зросли на 20% і досягли 537 млн. грн. (діагр. «Сформовані страхові резерви»). Зростання страхових резервів — це позитивна тенденція, оскільки підвищується надійність і платоспроможність страхових компаній. Проте, про стійкий розвиток страхового бізнесу говорити завчасно: **загальний обсяг страхових резервів усіх страхових компаній України є меншим, ніж, наприклад, власний капітал одного Промінвестбанку України,** який за підсумками 1999р. становив майже 700 млн. грн.

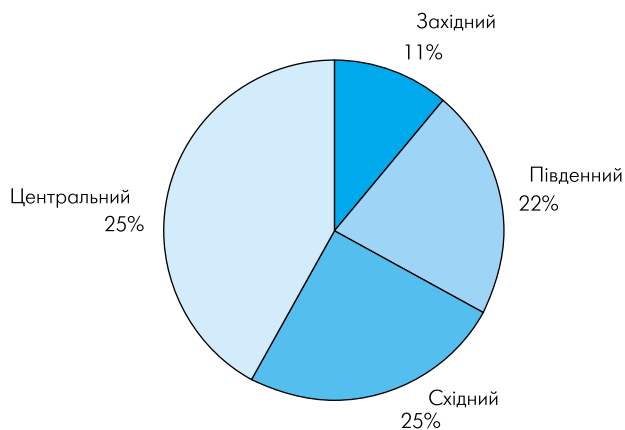
¹¹ Протягом 1999р. було зареєстровано 1311 таких дорожньо-транспортних пригод. Бюро врегулювало 293 випадки, загальна сума виплат склала 163 тис. грн.

¹² Коваль С. Рынок развивается: Подведены итоги деятельности украинского страхового рынка в 1999 году. — Украинская инвестиционная газета, 4 апреля 2000г., с.18.

ПРИБУТОК

Балансовий прибуток страховиків за 1999р. склав 234 млн. грн. (у 1998р. — 179 млн. грн.). Прибуток від страхової діяльності становив 192,2 млн. грн. (128 млн. грн. у 1998р.), від інших видів діяльності — 42 млн. грн. За підсумками 1999р., страхові компанії України сплатили понад 50 млн. грн. податків.

Розподіл страхових компаній між регіонами України

Іноземний капітал на страховому ринку України

СТУПІНЬ КОНЦЕНТРАЦІЇ

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що **страховий ринок України характеризується високим ступенем концентрації, причому як за показником сумарного обсягу страхових премій в розрізі страхових компаній, так і в регіональному вимірі.**

Сьогодні більше половини (55%) страхових премій від їх загального обсягу по Україні зосереджено в 10-ти найбільших страхових компаніях — це лише 3,7% від загальної кількості компаній. Подібне явище спостерігається і в Росії, де майже 50% усіх внесків з добровільного страхування припадає на 10 найбільших страхових компаній. За останніми даними, 85% страхових премій збирають 50 страховиків України, решта 15% — припадає на 213 страхових компаній¹³.

Майже дві третини всіх українських страхових компаній зосереджено в п'яти містах: Києві (більше третини), Одесі, Харкові, Донецьку та Дніпропетровську. Водночас, у деяких областях (Херсонська і Чернівецька) їх немає взагалі. Як видно з діаграми, на весь західний регіон (дев'ять із 25-ти областей) припадає лише 11% страхових компаній (діагр. «Розподіл страхових компаній між регіонами України»).

Якщо взяти до уваги повільну динаміку зростання кількості страхових компаній протягом останніх двох років, а також зниження частки витрат на ведення справи і її стабілізацію на рівні 18-20% від усіх страхових премій, то можна припустити, що **сьогодні помітних вкладень у розвиток інфраструктури страхових компаній не відбувається.**

ПРИСУТНІСТЬ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ

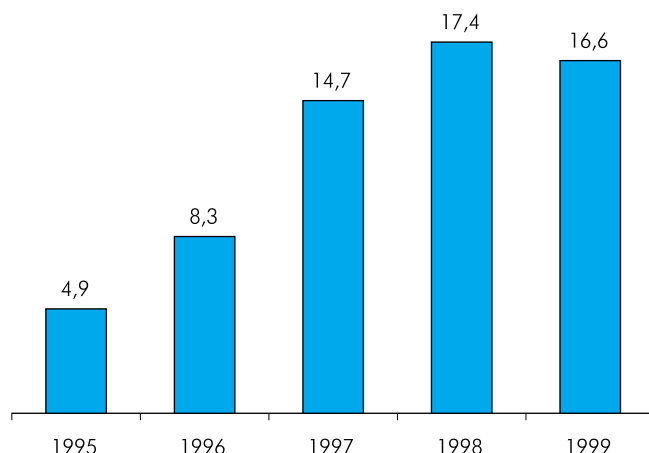
Чинне законодавство передбачає присутність іноземного капіталу на страховому ринку України лише як участь зарубіжних компаній у спільних підприємствах (з максимальною часткою у статутному фонді в 49%). На даний момент на українському страховому ринку працюють 23 страхові компанії з іноземним капіталом. Серед них — шість компаній з часткою іноземного капіталу в 49%, одна компанія — з часткою іноземного капіталу в 36%, дві компанії — 25% і 14 компаній — 19-21% відповідно (діагр. «Іноземний капітал на страховому ринку України»).

Водночас, з 17 червня 1999р. страхові компанії країн Європейського Союзу отримали можливість прямої присутності на українському ринку. Вони набули права створювати в Україні свої дочірні компанії зі 100% іноземним капіталом.

Це створило певну правову колізію щодо діяльності іноземних компаній на страховому ринку України. Адже законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» передбачає лише 49% іноземної участі в статутному фонді української страхової компанії. Процедура створення компаній зі 100% іноземним капіталом у законопроекті

¹³ Там само.

Страхова сума за окремим об'єктом страхування, яку можуть взяти на себе українські страхові компанії без перестрахування, \$ млн.¹⁴

ті взагалі не згадується. З іншого боку, навіть після прийняття зазначеного проекту залишиться в силі ст.46 Закону України «Про страхування», згідно з якою міжнародні договори мають пріоритет над внутрішнім страховим законодавством. Таким чином, страховики-нерезиденти із країн ЄС зможуть засновувати в Україні свої дочірні фірми, а страховики з інших країн, як і раніше, матимуть право лише на придбання максимум 50% пакету акцій українських страхових компаній.

ПЕРЕСТРАХУВАННЯ

Обсяги ринку перестрахування зростають. Так, протягом 1999р. за договорами перестрахування отримано 238,5 млн. грн. (11,5% від загальної суми надходжень по всіх видах страхування), що на 90% більше, ніж у 1998р. Сплачено часток страхових премій перестраховикам 262,8 млн. грн. або 35,2% від загальної суми надходжень по всіх видах страхування.

Провідні позиції на ринку перестрахування продовжують утримувати компанії-нерезиденти. Незначні за розмірами статутні фонди українських страхових компаній та низька фінансова місткість вітчизняного страхового ринку призводять до того, що лівова частка від суми страхових премій (а це потенційні внутрішні інвестиційні ресурси України) надходить до іноземних перестраховальних компаній.

Згідно з Законом України «Про страхування», якщо страхова сума за окремим

об'єктом страхування перевищує 10% суми сплаченого статутного фонду і сформованих страхових резервів, то страховик зобов'язаний укласти договір перестрахування. Оскільки сформовані страхові резерви плюс статутні фонди всіх страхових компаній у 1999р. становили 865 млн. грн., то ризик вартість понад 86,5 млн. грн. (близько \$16 млн. — це вартість одного літака) повинен перестраховуватись за кордоном (діагр. «Страхова сума за окремим об'єктом страхування, яку можуть взяти на себе українські страхові компанії без перестрахування»).

За цих умов, у 1999р. 61,5% від загальної суми за всіма договорами перестрахування було перестраховано за кордоном. **Українські страхові компанії передають іноземним перестраховальникам до 90% страхової премії при страхуванні авіаційних і морських ризиків, до 90% премії при страхуванні ризиків здоров'я від'їжджаючих за кордон, до 60% премії по автотранспорту, до 50% премії при страхуванні крупних майнових ризиків.**

Перестрахування ризиків за кордоном має як негативні, так і позитивні наслідки. До негативних можна віднести вплив валюти за кордон і, відповідно, посилення тиску на гривню. З іншого боку, іноземні перестраховики мають достатньо коштів для відшкодування крупних збитків і чітко виконують взяті на себе зобов'язання. Вони з успіхом це продемонстрували, коли відшкодували свою частину збитків після аварії ракетноносія «Зеніт»¹⁵.

Водночас, слід зазначити, що серед вітчизняних страхових компаній вже виділяється група лідерів страхового ринку, які готові взяти на себе перестрахування досить значних ризиків і мають можливості нарощувати обсяги цих послуг. За оцінками фахівців, до таких компаній належать, наприклад, «Остра-Київ», НАСК «Оранта», «Гарант-АВТО», «АСКА»¹⁶.

¹⁴ Згідно з Законом України «Про страхування».

¹⁵ Аварія ракетноносія «Зеніт» сталася під час його запуску в рамках програми "Global Star"; збитки перестраховика перевищили 100 млн. грн.

¹⁶ Арцимович І. Абсолютные показатели не могут быть основой для определения надежности страховой компании: Председатель правления МСК «Надра» о нюансах выбора страховой компании. — Компаньон, №12, 20 марта 2000г., с.37.

ПРИСУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ НА СТРАХОВОМУ РИНКУ

Регулятивні функції держави на страховому ринку полягають у встановленні нормативно-правових засад та контролі за їх дотриманням. Це гарантує вкладникам цільове використання коштів, страховим компаніям — можливість прибуткової діяльності, національній економіці — надійне джерело довгострокових інвестицій, а самій державі — бюджетні надходження за рахунок цивілізованого оподаткування страхової діяльності.

Особливо важливою є регулятивна роль держави в період становлення страхового бізнесу, тим більше — в умовах економічної кризи, яку переживає Україна. Проте, аналізуючи ставлення держави до страхування, можна дійти висновку про її неналежну зацікавленість у встановленні цивілізованих, з урахуванням світового досвіду, правил функціонування українського страхового ринку. Протягом усього часу економічних реформ на рівні Уряду не було прийнято жодного програмного документу, який визначав би концептуальні засади розвитку страхового бізнесу в Україні. Не було розроблено жодної цільової комплексної програми, а ті проекти часткових заходів, що їх пропонували відповідні відомства, так і не були прийняті.

Сьогодні роль держави підвищується, особливо в частині реалізації наглядових функцій. На думку керівника колишнього Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю І.Яковенка, існує реальна загроза повторення «трастового» періоду. Про це свідчать, наприклад, останні події в Дніпропетровську, Шостці та Києві, де тисячі гро-

мадян були ошукані на мільйони доларів. За своїм економічним механізмом, соціальне страхування — це той же «траст». «Сьогодні, — стверджує І.Яковенко, — соціальне страхування тісно стикається і зливається з небанківським фінансовим капіталом. І це нормально. В усіх країнах світу небанківський фінансовий ринок взаємодіє з соціальним страхуванням, однак там створена відповідна інфраструктура, котра його регулює. В Україні ж такої структури немає. Тому дуже важливо в 2000р. вирішити проблему небанківського фінансового ринку у поєднанні з соціальним страхуванням»¹⁷.

¹⁷ Страховой рынок развивается. — Украинская инвестиционная газета, 18 января 2000г., с.27.

ВИСНОВКИ

На сьогоднішній день Україна має слабкий, малорозвинутий і малозначимий для економіки держави страховий ринок, який забезпечує перерозподіл лише 0,4% ВВП. Це означає, що українські страхові компанії сьогодні не акумулюють вагомий обсяг інвестиційних ресурсів та не справляють відчутного впливу на процеси перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Найбільшим попитом користуються послуги по страхуванню майна (61,6% від загального обсягу страхових послуг). Страхування життя, як надійне джерело інвестиційних ресурсів, в Україні складає найменшу частку на ринку страхових послуг (0,7%), хоча в країнах з розвинутою економікою воно сягає 50–60%. Більше того, щорічно питома частка платежів по страхуванню життя в загальній структурі премій зменшується вдвічі.

Страховий ринок України характеризується високим ступенем концентрації, причому як за показником сумарного обсягу страхових премій в розрізі страхових компаній, так і в регіональному вимірі.

Статутні фонди страхових компаній продовжують залишатися невеликими. В середньому по Україні сплачений статутний фонд страхової компанії складає близько 1,2 млн. грн. Це зумовлює проблеми українських страховиків у перестрахованні ризиків на внутрішньому ринку, а також ставить на порядок денний питання щодо укрупнення вітчизняного страхового капіталу. Незначні за розмірами статутні фонди українських страхових компаній та низька фінансова місткість вітчизняного страхового ринку призводять до того, що провідні позиції на ринку перестраховування продовжують утримувати компанії-нерезиденти.

Зниження частки витрат на ведення справи і її стабілізація на рівні 18–20% від усіх страхових премій вказують на те, що сьогодні помітних вкладень у розвиток інфраструктури страхових компаній не відбувається.

На страховому ринку України активізується процес утворення різноманітних об'єднань страховиків. Діють Ліга страхових організацій України, а також ряд страхових бюро та асоціацій (пулів).

Держава поки що не проявляє належної зацікавленості у встановленні цивілізованих, з урахуванням світового досвіду, правил функціонування українського страхового ринку. Існує нагальна потреба у розробці Концепції та Державної програми розвитку страхового ринку України.

2. ЧИННИКИ, ЩО СТРИМУЮТЬ РОЗВИТОК СТРАХОВОГО РИНКУ

*Якщо чотири причини можливих неприємностей усунуті завчасно, то завжди знайдеться п'ята.
(Закон Мерфі)*

У попередньому розділі наведено основні характеристики страхового ринку України і зроблено висновок про наявний нереалізований потенціал розвитку. В цьому розділі аналізуються чинники, що стримують розвиток страхового ринку, насамперед, економічного, законодавчого, соціально-економічного та соціально-психологічного характеру.

Окремо аналізуються ті аспекти відносин держави зі страховими компаніями, що негативно впливають на розвиток страхового ринку. Відбувається монополізація його окремих сегментів компаніями, створеними за участю держави. Крім того, держава створює альтернативну страховим компаніям мережу різноманітних державних фондів.

Особлива увага приділяється проблемам розвитку соціально значимих видів страхування — це страхування життя, медичне страхування, страхування цивільної відповідальності та державне обов'язкове особисте страхування.

2.1. ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Економічна криза в Україні зумовлює низький попит на послуги страхування. Величезна взаємна заборгованість і накопичення обсягів неплатежів¹⁸, збитковість¹⁹, хронічний дефіцит грошових коштів у більшості підприємств²⁰ і громадян²¹, значна частка тіньової економіки, яка (за різними оцінками) складає 50–60% ВВП — усі ці чинники перешкоджають сталому розвитку страхового бізнесу в Україні.

Не сприяє спрямуванню коштів на цілі страхування діюча система оподаткування і регулювання фінансової діяльності підприємств. Лише по деяких видах страхування можна зараховувати страхові платежі на собівартість продукції, переважна ж їх частка сплачується виключно з прибутку. Для порівняння, в окремих країнах СНД встановлено відсоток со-

бівартості, в межах якого підприємства можуть спрямовувати кошти на страхування²². Аналогічна ситуація склалася і з платежами громадян. Згідно з чинним законодавством, отримуване ними страхове відшкодування також оподатковується.

З прийняттям Закону України «Про оподаткування підприємств» (1997р.) було введено 30% податок на прибутки, що отримуються страховими компаніями від інвестування коштів населення. Але ж саме ці прибутки повинні закладатися в зобов'язання страхових компаній щодо виплат страхових сум по довгострокових видах страхування. Крім того, Законом України «Про страхування» (1996р.) були введені жорсткі норми, що стосуються можливості страхування з відповідальністю у валютному еквіваленті. Таким чином, були штучно створені перепони для того, щоб населення України було зацікавлене вкладати кошти у накопичувальні види страхування.

¹⁸ Кредиторська заборгованість між підприємствами зросла протягом 1999р. майже в півтора рази і склала на 1 січня 2000р. 196,4 млрд. грн.

¹⁹ 50% підприємств закінчили 1999 рік зі збитками.

²⁰ У 1999р. частка грошових коштів у структурі обігових коштів підприємств склала лише 1,2%.

²¹ За підсумками 1999р., середньомісячний дохід на душу населення склав 103 грн.

²² Наприклад, у Росії можна відносити на собівартість продукції страхові послуги в межах 1% від собівартості; ближчим часом планується довести цей показник до 3%.

2.2. ЧИННИКИ ЗАКОНОДАВЧОГО ХАРАКТЕРУ

Досі не прийнято законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про страхування»²³. В цьому документі зроблено спробу більш системно підійти як до проблем страхового ринку України, так і до шляхів їх вирішення.

Недоліки чинного законодавства не сприяють спрямуванню страхових резервів на інвестування. При прийнятті Закону України «Про страхування», під час другого слухання були вилучені положення про використання страхових резервів з метою інвестування. В результаті, ухвалений закон забороняє здійснювати інвестування всім страховикам, окрім тих, які займаються страхуванням життя. Але навіть за умови законодавчого розв'язання цього питання ще **не відпрацьовані відповідні стимули і гарантії для страховиків-інвесторів**. Це стосується розробки спеціальних інвестиційних проектів, випуску відповідних державних цінних паперів тощо.

Варто зазначити, що в законопроекті «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про страхування» вже враховано цілий ряд пропозицій щодо розвитку страхової галузі, зокрема:

- ❖ розширено можливості страховиків як інституційних інвесторів;
- ❖ передбачено процедури реорганізації і санації страховиків;
- ❖ збільшено обсяги статутних фондів до 500 тис. євро тощо.

Розвиток страхового ринку стримує **недосконалість Цивільного кодексу України**. В першу чергу, це стосується розвитку страхування цивільної відповідальності, оскільки в Цивільному кодексі не передбачено обов'язкового відшкодування збитків третім особам. Поступове, відповідне поліпшенню економічної ситуації в Україні, впровадження такої норми сприяло б зростанню попиту на страхові послуги з боку населення, а також більш надійному захисту прав громадян.

2.3. ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Переважаюча більшість українських громадян є неплатоспроможними. Середній річний доход на душу населення протягом останніх десяти років стабільно падає. Якщо в 1990р. він становив \$3773, то в 1999 — лише \$318 або у 12 разів менше. За даними Міністерства праці та соціальної політики, 30% населення України можуть бути віднесені до категорії бідних (з яких половина — просто жебраки), ще 15% громадян знаходяться на межі малозабезпеченості²⁴. Середня зарплата в Україні складає близько \$40 на місяць. Сьогодні в Україні налічується понад 1 млн. сімей, в яких середньодушовий доход не досягає 50 грн. на місяць, більш як у 100 тис. сімей він не перевищує навіть 20 грн.²⁵

Програма діяльності Уряду України «Реформи зарплати добробуту» передбачає зростання доходів громадян до 2004р. у 1,3–1,4 рази, що становитиме \$413–435 на душу населення на рік або \$34–36 на місяць. **За такого рівня доходів громадян відчутний розвиток внутрішнього ринку, в т.ч. страхового, видається досить проблематичним.**

2.4. ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Довіра до страхування як інституту соціального захисту є однією з необхідних передумов розвитку страхового бізнесу. На жаль, в Україні довіра до страхової галузі значною мірою підірвана. Це обумовлюється наступними чинниками.

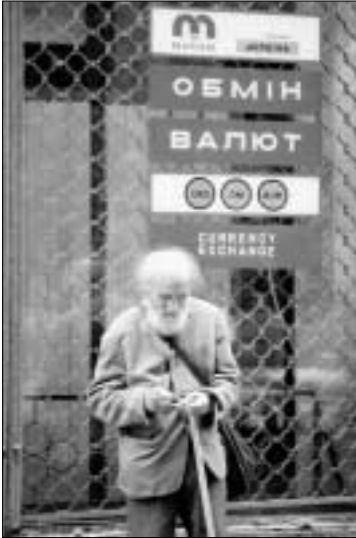
- ❖ Невирішення проблеми компенсації державою виплат громадянам за договорами змішаного страхування життя (понад 3 млрд. грн.), укладеними ще за радянських часів.
- ❖ Здійснення державою фінансування витрат по сплаті страхових платежів за обов'язковими видами страхування «по залишковому принципу». Це призвело до того, що, станом на 1 березня 2000р., забор-

²³ Верховна Рада прийняла його у першому читанні 20 травня 1999р.

²⁴ Микродайджест. — Товарищ, №14, март 2000г., с.3.

²⁵ Реалії і перспективи соціальної політики. — Урядовий кур'єр, 4 березня 2000р., с.10.

гованість 16-ти міністерств та відомств України за обов'язковими видами страхування становила 58 млн. грн. Немоżliвість для громадян роками отримати страхове відшкодування, гарантоване державою, підбиває авторитет українських страховиків, хоча вони зовсім не винні в ситуації, що склалася, оскільки виступають лише як агенти Уряду по виплаті страхової винагороди.

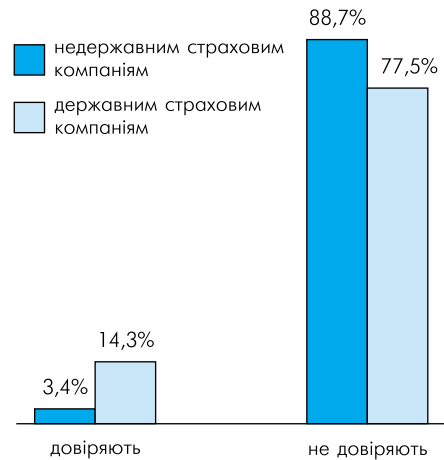

❖ Банкрутство багатьох українських страхових компаній протягом короткого проміжку часу (1994–1997 рр.), особливо тих, що безкарно займалися суто трасовою «діяльністю» — «грою на інфляції» (наприклад, спеціалізувалися на наданні послуг по так званому змішаному страхуванню життя «з ураховуванням інфляції» тощо)²⁶.

- ❖ Відсутність гарантій збереження вкладених у страхові компанії коштів. Часто відсутня навіть інформація про об'єкти інвестування активів та страхових резервів, про механізми їх захисту від інфляції, зловживань та ризикованих вкладень.
- ❖ Відсутність широко оприлюднюваних у ЗМІ даних про виплати, що здійснюються страховиками. Навіть списки провідних 50-ти страхових компаній, що публікувалися Комітетом у справах нагляду за страховою діяльністю протягом кількох останніх звітних періодів, не містили інформацію про здійснені компаніями виплати.
- ❖ Відсутність високопрофесійних спеціалізованих рейтингових агентств і консалтингових компаній, які б здійснювали об'єктивний аналіз діяльності страхових компаній та формували їх позитивний імідж.

У результаті, довіра населення до страхових компаній є сьогодні критично низькою. За даними опитування, проведеного соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень у квітні 2000р., серед фінансових структур саме

Рівень довіри населення до страхових компаній

страхові компанії є «лідерами» суспільної недовіри. Державним страховим компаніям не довіряють 77,5% респондентів, недержавним — 88,7% (діагр. «Рівень довіри населення до страхових компаній»)²⁷.

2.5. НЕГАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВІДНОСИНАХ ДЕРЖАВИ ЗІ СТРАХОВИМИ КОМПАНІЯМИ

Відносинам держави із страховими компаніями властиві наступні негативні риси:

- ❖ розширення присутності держави на страховому ринку через створення страхових компаній за участю державних структур; монополізація ними окремих видів страхування (Укрінмедстрах, Укрексімстрах, Інтерполіс);
- ❖ створення державою альтернативної страховим компаніям мережі різноманітних державних фондів (Фонд страхування від нещасних випадків, Фонд страхування на випадок безробіття тощо).

Монополізація окремих сегментів страхового ринку компаніями, створеними за участю держави

Механізм встановлення монополії компанією за участю держави простий. Спочатку певний вид страхування (або страхових операцій) визначається обов'язковим. Потім для його здійснення створюється спеціальна страхова компанія, вагомим пакетом акцій

²⁶ За даними громадської правозахисної організації «Інвестор», різноманітними фінансовими посередниками ошукано понад 17 млн. громадян України: Фандеев О. У фінансових пірамідах поховано віру в «народний капіталізм». — День, 14 серпня 1999р., с.5.

²⁷ Для порівняння: державним фондам соціального страхування довіряють 17,5% опитаних, недержавним — 3,6%, не довіряють — 70,2% та 85% відповідно. Найвищий рівень довіри зберігають державні банки — 24,4%, недержавні — лише 7,8%; не довіряють їм відповідно 66,9% та 83,3% респондентів.

якої володіє державна структура. Співзасновниками компанії виступають, як правило, структури недержавної форми власності, визначені поза будь-яким конкурсом, тендером або хоча б попереднім оголошенням. Таким чином, **процес створення компаній, яким завчасно готується статус монополіста на певному сегменті страхового ринку, є непрозорим і протекціоністським, він обмежує можливості інших конкурентів.**

Показовим прикладом такої монополізації окремого сегменту ринку може слугувати діяльність страхової компанії **Укрінмедстрах**, засновником якої виступило Міністерство охорони здоров'я України. Згідно з рішеннями Уряду²⁸, компанії було надано монополіне право на окремий вид страхування — продаж полісів медичного страхування іноземним громадянам при в'їзді на територію України. З осені 1997р. іноземці при перетині кордону або при отриманні візи в обов'язковому порядку повинні мати при собі страховий поліс Укрінмедстраху. Більше того, в постанові Уряду вказано, що поліси іноземних страхових компаній без відповідних договорів з Укрінмедстрахом (про їх визнання на території України) при перетині кордону втрачають свою силу. Проте, Укрінмедстрах до цих пір не має договорів про визнання медичних страховок іноземних компаній. Водночас, поліси самого Укрінмедстраху вже легалізовані в кількох країнах — Німеччині, Італії, Австрії, Канаді та Ізраїлі.

Іншим прикладом є страхова компанія **Інтерполіс**. Маючи серед своїх засновників Державну адміністрацію залізничного транспорту України, яка володіє контрольним пакетом акцій, ця страхова компанія обслуговує близько 45% договорів про страхування від нещасних випадків у пасажирських потягах²⁹.

Створення державних страхових фондів

Окрім тенденції збільшення кількості монополістичних страхових компаній, спостерігається намагання з боку держави створювати

нові державні фонди для обслуговування окремих видів обов'язкового соціального страхування. Непокоїть той факт, що згадана тенденція по створенню фондів зберігається й дотепер. Наприклад, планується створити фонд по медичному страхуванню при Міністерстві охорони здоров'я, що знову ж таки призведе до збільшення видатків державного бюджету. Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»³⁰ також передбачено створення спеціального державного фонду.

Ця тенденція може спричинити появу фінансової структури, паралельної існуючим страховим компаніям. Тим більше, що для забезпечення її діяльності, необхідно створити самостійну мережу, відповідним чином оснастити її. Наприклад, для створення Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань передбачено *бюджетні* витрати у розмірі 15 млн. грн.

Подібна практика призводить до зниження конкурентності на ринку страхових послуг, вводить неефективні механізми функціонування страхового ринку замість того, щоб усунути існуючі протиріччя та штучні бар'єри на шляху зростання віддачі від існуючих страхових структур.

2.6. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧИМИХ ВИДІВ СТРАХУВАННЯ

У цьому підрозділі розглядаються такі види страхування, як страхування життя (в т.ч. пенсійне страхування), медичне страхування, страхування цивільної відповідальності та державне обов'язкове особисте страхування.

Страхування життя

Сьогодні лише 12 страхових компаній України мають ліцензію на проведення операцій по страхуванню життя, а реально цим займаються вдвічі менше страховиків. Водночас, у результаті нелегальної діяльності іноземних страхових компаній по страхуванню життя, Україна, за оцінками експертів, втрачає щорічно \$80-100 млн.³¹

Загалом, в Україні існують дві головні психологічні причини, що зумовлюють практично повну відсутність страхування життя (*діагр. «Частка платежів по страхуванню життя в загальній структурі страхових платежів»*) і перешкоджають розвиткові цього виду стра-

²⁸ Постанова Кабінету Міністрів України №79 від 28.01.1997р. та Постанова Кабінету Міністрів України №1021 від 17.09.1997р. «Про вдосконалення Порядку надання медичної допомоги іноземним громадянам, які тимчасово перебувають на території України».

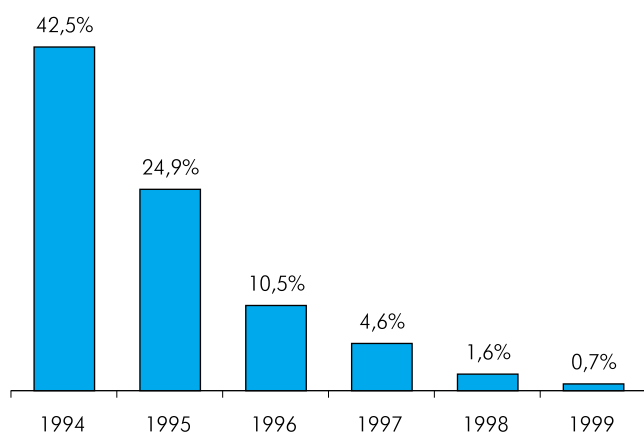
²⁹ Науменко В. Страхи страхування. — Компаньон, №3, янв. 1998 г., с.12.

³⁰ Прийнятий Верховною Радою 3 лютого 2000р.

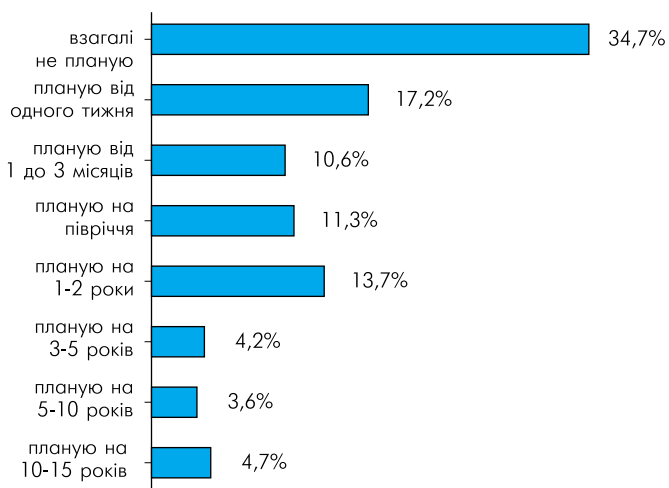
³¹ Коваль С. Украина стоит в преддверии бума на страховые продукты. — Украинская инвестиционная газета, 14 марта 2000г., с.11.

хування у найближчому майбутньому. По-перше, це загальна причина, що зумовила недовіру населення України до страхування як такого. Мова йде про втрату громадянами коштів, сплачених до початку 90-х років за договорами страхування з колишнім Держстрахом СРСР. По-друге, це хвиля різноманітних трастів і страхових товариств, що діяли протягом 1993-1995рр. і виявилися фінансовими пірамідами, в яких пропали кошти ошуканих вкладників.

Частка платежів по страхуванню життя в загальній структурі страхових платежів

На який період Ви плануєте своє життя?

Крім того, в Україні податкове законодавство не стимулює розвиток цього виду страхування. Стимулюючим є лише оподат-

кування, що стосується договорів, строк дії яких перевищує 10 років. Угода на більш короткий строк прирівнюється до ризикового страхування, що автоматично призводить до його збитковості³².

Для розвитку довгострокових видів страхування (в т.ч. страхування життя) в Україні сьогодні немає відповідних передумов. Необхідно забезпечити економічну та фінансову стабільність, передбачувани інфляцію, поступальний характер економічного розвитку; впевненість населення у завтрашньому дні, можливість довгострокового планування життя. В Україні ж населення зосереджене переважно на проблемі виживання і мало переймається довготерміновими перспективами.

За даними опитування, проведеного соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень у квітні 2000р., переважна більшість респондентів або взагалі не планують свого життя (34,7%), або обмежуються в своїх планах терміном від одного тижня (17,2%), 1-3 місяців (10,6%) до півріччя (11,3%). Лише 4,2% опитаних планують своє життя на 3-5 років, 3,6% — на 5-10 років і ще 4,7% засвідчили довгострокове планування життя — на 10-15 років і більше (діагр. «На який період Ви плануєте своє життя?»).

Пенсійне страхування

Стан пенсійного забезпечення в Україні свідчить, що існуюча солідарна система, яка працює за розподільчим принципом, не здатна виконати свої прямі функції — забезпечити обсяг пенсій хоча б на рівні прожиткового мінімуму та їх своєчасну виплату. У 1999р. середня пенсія становила 47 грн. Набула поширення практика товарного покриття пенсійних виплат: протягом 1999р. в рахунок пенсійних виплат пенсіонерам було передано товарів на 311 млн. грн. Заборгованість з пенсійних виплат 1 лютого 2000р. становила близько 1,8 млрд. грн.

Кризовий стан системи державного пенсійного забезпечення зумовлений рядом чинників. По-перше, це несприятлива демографічна ситуація. Сьогодні Україна має найвищий серед усіх пострадянських країн темп старіння населення: на близько 16 млн. працюючих припадає 14,5 млн. пенсіонерів. По-друге, це критично низький рівень наповнюваності Пенсійного фонду (внаслідок скорочення обсягів виробництва, надвисокого рівня тінізації економіки, невиплат зарплати). По-третє, недосконалим є принцип пенсійних нарахувань, згідно з яким людина

³² У розвинених країнах інвестиційні кошти не обкладаються податком, в Україні ж навпаки — обкладаються подвійно: при нарахуванні дивідендів, а також при отриманні їх у страховій компанії як доход у загальному порядку (тобто за ставкою в 30%).

може вибрати для обрахування пенсії будь-які три роки поспіль, коли її зарплата була найвищою. До того ж, відомості про зарплату часто фальсифікуються в бік її завищення³³. По-четверте, це наявність чисельних категорій пільгових та дострокових пенсій, загальна неупорядкованість законодавства щодо пенсійного забезпечення³⁴. Нарешті, кошти Пенсійного фонду залучаються до державного бюджету, що уможливорює їх нецільове використання.

З огляду на зазначені проблеми, Уряд України розгортає широкомасштабну пенсійну реформу. Передбачається, що нова система пенсійного забезпечення матиме три рівні. На *першому рівні* буде збережено солідарний пенсійний фонд. Його наповнення, як і раніше, відбуватиметься за рахунок внесків роботодавців (у формі нарахувань на фонд заробітної плати) та внесків працівників. Солідарний пенсійний фонд виплачуватиме, перш за все, соціальні пенсії. Планується поступове скорочення відсотку нарахувань до солідарного фонду, на користь другого рівня пенсійної системи.

Другий рівень — це впроваджувана як обов'язкова система довгострокового накопичення коштів на особистих (персоніфікованих) рахунках працюючих. Пілотні проекти із впровадження персоніфікованих рахунків уже діють в 15-ти районах Львівської області. Відкриття персоніфікованих рахунків на всіх працюючих (працевдатних) громадян України передбачається здійснити протягом 2000р., а вже з 2001р. — розпочати перехід на нову систему пенсійного забезпечення. Поки що не визначено, які саме структури будуть залучені до управління коштами. Можливо, на першому етапі впровадження другого рівня пенсійної системи буде створено відповідне Національне агентство (в системі виконавчої влади), а на другому етапі будуть залучені недержавні пенсійні фонди³⁵.

Загалом, пенсійне страхування, що про-

водиться в обов'язковій формі, набуває рис соціального страхування. Страхові платежі, сплачувані фізичними та юридичними особами, мають форму податку. Тому обов'язкову форму страхування очевидно будуть координувати державні структури. На думку експертів УЦЕПД, до проведення обов'язкового пенсійного страхування доцільно залучати існуючі страхові компанії — на умовах тендеру, з урахуванням розмірів статутного фонду та досвіду роботи на страховому ринку.

Нарешті, *третій рівень* пропонованої нової системи пенсійного забезпечення — це добровільне пенсійне страхування, причому як індивідуальне, так і колективне. На цьому рівні до участі в формуванні довгострокових пенсійних заощаджень мають бути широко залучені страхові компанії.

Проте, зважаючи на згадані вище соціально-економічні реалії сьогодення, не слід сподіватися на помітне пожвавлення цього виду страхування у найближчій перспективі. Можна відзначити наступні чинники, що стримують розгортання цього виду страхового бізнесу:

- ❖ доходи переважної більшості працюючих не перевищують коштів, необхідних для підтримання життя, і жодним чином не передбачають можливості довгострокових накопичень;
- ❖ Програма діяльності Уряду України передбачає «підвищення розміру сплати збору до Пенсійного фонду»³⁶. Якщо врахувати, що сьогодні цей розмір вже сягає 33% від загального фонду зарплати, його подальше підвищення навряд чи сприятиме добровільному пенсійному страхуванню;
- ❖ задекларовані прихильниками трирівневої пенсійної системи надії на роботодавців, які шляхом добровільного

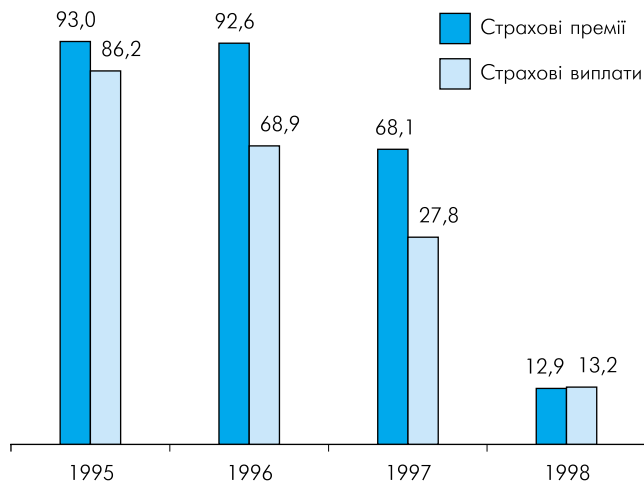
³³ За словами заступника голови Пенсійного фонду України А.Боніславського, дані про зарплату завищуються у кожному третьому випадку: Горбань Ю. Поспішай повільно! — *Влада і політика*, 14 березня 2000р., с.16.

³⁴ Сьогодні нормативи призначення пенсій (вік виходу на пенсію, обсяги, методика нарахування) визначаються 12-ма законами. Розміри пенсій коливаються в надто широкому діапазоні — від 27 до 1160 грн. Майже 6 млн. пенсіонерів отримують пенсію у розмірі 27-43 грн. Існує 11 категорій пенсіонерів, у окремих категорій пенсія в 4-5 разів вища від середньої зарплати і в більш ніж 10 разів — від середньої ж державної пенсії.

³⁵ В Україні зареєстровано 98 недержавних пенсійних фондів, з них реально діють близько 20. Фонди об'єднують близько 20 тис. осіб. Внески сплачують підприємства; обсяг внесків становить від 1 до 10% прибутку; розмір додаткової пенсії — від 7 до 300 грн.

³⁶ Заходи щодо забезпечення виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України. — Урядовий кур'єр, 21 березня 2000р., с.4.

Страхові премії та виплати приватних компаній медичного страхування, млн. грн.³⁷

пенсійного страхування заохочувати-
муть працівників, на наш погляд, є
дещо перебільшеними. В Україні
стрімкими темпами зростає безробіт-
тя, що позбавляє роботодавців необ-
хідності особливого піклування про
своїх працівників.

Отже, можна дійти вис-
новку, що запланована пен-
сійна реформа відкриває нові
можливості для залучення
страхових компаній до фор-
мування довгострокових пен-
сійних накопичень. Однак,
необхідно передбачити дієві
механізми реальної участі
страхових компаній у новому
секторі соціально значимого
страхового бізнесу³⁸.

Медичне страхування

У колишньому СРСР
медичні послуги в держав-
них установах охорони здо-
ров'я і медико-санітарних
підрозділах на підприєм-
ствах надавалися безкоштов-
но і фінансувалися за раху-
нок державного бюджету і фондів підпри-
ємств.

У перехідний період ця система в Україні
була доповнена створенням системи добровіль-
ного медичного страхування. Однак, ринок
добровільного медичного страхування є надто
вузьким. Більше того, в зв'язку з падінням по-
питу на цьому ринку з 1996р. він поступово
скорочується і втрачає своє значення (діагр.
«Страхові премії та виплати приватних
компаній медичного страхування»).

Таким чином, в охороні здоров'я домінує
стара система фінансування витрат на охоро-
ну здоров'я переважно за рахунок бюджету. В
Україні ще не прийняті законодавчі акти про
обов'язкове медичне страхування населення,
незважаючи на активне обговорення цих пи-
тань представниками охорони здоров'я, стра-
хових компаній і державної влади. Іншими
словами, медичне страхування, яке є части-
ною соціального страхування та існує за раху-
нок обов'язкових внесків застрахованих осіб,
в Україні відсутнє.

Страхування цивільної відповідальності

Як правило, страхування цивільної відпо-
відальності (або відповідальності перед треті-
ми особами за завдання неумисної шкоди) на-
лежить до обов'язкових видів страхування. В
Україні цей вид страхування стосовно фізичних
осіб досі не має законодавчо
встановленого обов'язкового
характеру. Тому лише дуже
незначна частка громадян
України залучена до страху-
вання цивільної відповідаль-
ності. За даними соціологіч-
ного дослідження УЦЕПД, ця
частка складає лише 2,1%
населення. Примітно, що ли-
ше кожен п'ятий з опитаних
засвідчив, що знає, у чому
полягає суть цього виду стра-
хування.

Перелік заходів, що ма-
ють забезпечити виконання
Програми діяльності Уряду
України, також не містить
положення про впроваджен-
ня обов'язкового страхуван-
ня цивільної відповідальнос-
ті³⁹. Таким чином, страху-
вання цивільної відповідальності фізичних
осіб залишається виключно добровільним.

³⁷ Зуєва А., Романенко К. «У вас страховка?» — Бизнес, №14, 1999г., с.18.

³⁸ Не дивлячись на те, що пенсійна реформа вже власне розпочалася (якщо взяти до уваги розгортання пілотних проектів, діяльність недержавних пенсійних фондів, декларації урядовців), поки що завчасно говорити як про її системне концептуальне обґрунтування, так і про належне законодавче забезпечення. Програма діяльності Уряду України передбачає розробку законопроектів «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавні пенсійні фонди». Можна дійти висновку, що передбачається розробити нові проекти законів, а не сприяти прискореному розгляду Верховною Радою тих законопроектів, що були розроблені Урядом і передані до парламенту ще в липні 1997р. (під тими ж самими назвами).

³⁹ У документі йдеться лише про реалізацію Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві, професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Проте, і за цих умов фахівці відзначають зростання останнім часом числа осіб, які страхують цивільну відповідальність, а також збільшення страхових сум тими клієнтами страхових компаній, які страхували цивільну відповідальність раніше⁴⁰.

Законом України «Про страхування» (ст.6, п.24) встановлено обов'язковий харак-

тер страхування відповідальності власників автотранспортних засобів, але дія цього положення фактично заблокована⁴¹. І це при тому, що в дорожньо-транспортних пригодах на дорогах України щорічно гинуть близько 5000 осіб, а ще 40 000 — отримують травми.

Страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів в обов'язковому порядку здійснюється як в усіх європейських країнах (крім Росії), так і в більшості країн світу. Серед колишніх республік СРСР страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, з відповідним контролем за його обов'язковістю, здійснюється в Естонії, Латвії, Литві, Грузії, Казахстані. З 1 липня 1999р. таке страхування запроваджене в Білорусі⁴².

Європейські країни досягли взаємовизнання полісів обов'язкового страхування

шляхом створення єдиної Міжнародної системи автострахування «Зелена картка». Вхідження України в цей простір має свої особливості. Україна першою із країн СНД (слідом за Естонією) стала учасницею системи «Зелена картка». Особливість полягає також в тому, що Україна — це крупна транзитна держава, що має велику кількість зареєстрованих транспортних засобів. Розвиток нового для України виду страхування ускладнюється несприятливою економічною ситуацією, тому обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів треба вводити поступово.

Державне обов'язкове особисте страхування

Воно регулюється законами України «Про страхування», «Про міліцію», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про державну податкову службу в Україні», «Про статус суддів», «Про прокуратуру», «Про контрольно-ревізійну службу в Україні», іншими нормативно-правовими актами, в т.ч. відповідними постановами Уряду по кожному окремому відомству.

Ситуація, що склалася зі здійсненням державного обов'язкового страхування, є критичною. Станом на 1 березня 2000р., заборгованість міністерств та відомств по страхових виплатах становила 58 млн. грн. Питання щодо погашення заборгованості не вирішується, тому її обсяг постійно зростає. Заборгованість у розрізі міністерств та відомств складає від 1 до 2,5 років. Слід зазначити, що строк заборгованості по виплаті страхового відшкодування сьогодні значно більший, ніж строк заборгованості по виплаті зарплати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат. Необхідність змін у державній політиці стосовно цього виду соціального захисту очевидна.

ВИСНОВКИ

Відбувається монополізація окремих сегментів страхового ринку компаніями, створеними за участю держави. Продовжується створення державних фондів для обслуговування окремих видів обов'язкового соціального страхування. Подібна практика призводить до зниження конкурентності на ринку страхових послуг, вводить неефективні механізми його функціонування замість того, щоб усунути бар'єри, що стримують ефективність існуючих страхових структур.

⁴⁰ Шрамко Е. Риск на колесах. — Компаньон, №12, 20 марта 2000 г., с.39.

⁴¹ Не внесено відповідних змін до Закону України «Про дорожній рух», запропонованих ще в 1997р.

⁴² Прес-реліз «ТРЛ-страхування: стан та перспективи», Круглий стіл «Страховий бізнес в Україні: від скупчення проблем до цивілізованого конкурентного розвитку», Київ, 31 березня 2000р.

Для розвитку довгострокових видів страхування (в т.ч. страхування життя та пенсійного страхування) в Україні сьогодні немає сприятливих передумов. Населення зосереджене переважно на проблемі виживання і мало переймається довготерміновими перспективами.

В охороні здоров'я домінує стара система фінансування витрат на охорону здоров'я переважно за рахунок бюджету; не прийняті законодавчі акти про обов'язкове медичне страхування населення. Медичне страхування, яке є елементом соціального страхування та існує за рахунок обов'язкових внесків застрахованих осіб, в Україні відсутнє.

Розвиток страхового ринку України стримують ряд чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. До першої групи можна віднести чинники, що супроводжують економічну кризу в Україні — це відсутність економічної стабільності, підйому виробництва та зростання платоспроможності населення; структурні диспропорції в економіці; брак фінансових ресурсів; недостатнє кадрове забезпечення; обмежена місткість страхового ринку. Суб'єктивні чинники зумовлені недоліками в управлінні економічними процесами, в т.ч. процесами становлення страхового ринку, — це несприятлива система оподаткування, неповна і фрагментарна законодавча база, неефективний контроль з боку держави, державна підтримка монополізму, відсутність розвинутої допоміжної інфраструктури, брак інформації про можливості ринку, низька страхова культура населення.

Загалом, стан українського страхового ринку можна оцінити як «вичікувальний». Він має значні потенційні резерви розвитку. Як важлива складова загальнодержавної фінансової системи і соціального захисту, страховий ринок потребує серйозного вдосконалення в рамках проведення адміністративної, економічної та правової реформ.

3. НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ

*Ніколи не шукайте у програмі помилок, якщо ви не знаєте, що з ними потім робити
(Принцип Штейнбаха)*

На основі проведеного аналізу стану страхового ринку та чинників, що стримують його розвиток, у цьому розділі визначаються можливі напрями реформування системи страхування в Україні. Основна увага приділяється вдосконаленню системи державного регулювання та розвитку соціально значимих видів страхування.

На соціальний захист населення держава щороку витрачає близько 20-25% бюджетних коштів. При цьому, збільшується заборгованість по соціальним виплатам і не забезпечується в повному обсязі адресність виплат. Створення ефективних механізмів соціального страхування дозволить, по-перше, вирішити проблему скорочення бюджетних видатків на соціальний захист; по-друге, підвищити ефективність використання бюджетних коштів; нарешті, це сприятиме накопиченню інвестиційних ресурсів і розширить можливості довгострокового інвестування національної економіки.

Головною метою реформування системи страхування є підвищення рівня соціального захисту населення та створення умов для стійкого розвитку страхового ринку на конкурентній основі.

Принципами реформування мають бути обґрунтованість, послідовність, поетапність, а також соціальна спрямованість результатів, що плануються.

Основні цілі, які мають бути досягнуті після впровадження заходів, викладених у цьому розділі, – це забезпечення стабільності ринку та зміцнення страхових компаній; прозорість відносин держави зі страховими компаніями; конкурентність страхового бізнесу; встановлення дієвого державного та громадського контролю за діяльністю страхових компаній; відновлення довіри населення до страхових компаній; зростання обсягів інвестицій в економіку; зменшення впливу коштів страхових компаній за кордон.

3.1. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

В даному підрозділі пропонуються заходи щодо реформування відносин держави зі страховими компаніями, регулювання інвестиційної діяльності вітчизняних страховиків, діяльності іноземних страхових компаній, а також реформування системи державного нагляду.

Реформування відносин держави зі страховими компаніями

Впроваджуючи нові види обов'язкового страхування, держава створює нові фонди для їх обслуговування. **На думку експертів УЦЕПД, це — хибна практика. Натомість,**

необхідно застосовувати тендери та конкурси серед існуючих страхових компаній, а також дотримуватись європейських стандартів при відборі тих чи інших страховиків.

Для створення нового державного фонду необхідні кошти — для формування статутного фонду, створення мережі в регіонах тощо. Наприклад, для створення Фонду страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, в бюджеті-2000 передбачено близько 15 млн. грн. **На думку експертів УЦЕПД, більш прийнятним рішенням було б проведення відкритого тендеру (з чітко визначеними вимогами і критеріями) між існуючими страховими компаніями.** Це дало б можливість зекономити державні кошти,

Створення нового державного фонду	Проведення тендеру серед існуючих страхових компаній
Формування статутного фонду за рахунок бюджету	Вже сформований статутний фонд
Бюджетне фінансування створення нової мережі представництв у регіонах	Готова мережа регіональних представництв
Відсутність підготовлених кадрів	Фахівці з практичним досвідом

тобто кошти платників податків, а також підвищити якість надання страхових послуг (див. порівняльну таблицю).

Для досягнення прозорості у відносинах держави зі страховими компаніями необхідно, по-перше, обмежити функції держави до переважно контрольних. По-друге, при впровадженні нових видів обов'язкового страхування доцільно залучати до їх реалізації існуючі страхові компанії на умовах тендерів та конкурсів. По-третє, Уряду треба провести інвентаризацію всіх контрактів, укладених між міністерствами (відомствами) і страховими компаніями на поточний рік. Нарешті, до кінця 2000р. треба провести тендери серед існуючих страхових компаній по цих контрактах на 2001р.

Регулювання інвестиційної діяльності страхових компаній

Акумуляовані через страхування грошові кошти у розвинутих країнах слугують джерелом масштабних інвестицій. У багатьох країнах відповідними законами закріплені принципи використання цих ресурсів *виключно* для інвестицій у *національну* економіку. Характер акумуляованих страховими компаніями ресурсів визначає їх переважне використання для довготермінових виробничих капіталовкладень через ринок цінних паперів.

Більшість західних банків, які в основному спираються на відносно короткотермінові залучені кошти, не мають таких можливостей. Тому поступово страхові компанії завоюють домінуючі позиції на світових і національних ринках капіталів. Оскільки надходження грошових коштів у вигляді страхових премій і доходів від активних операцій, як правило, набагато перевищує суму

щорічних виплат володарям полісів, це дозволяє страховим компаніям із року в рік збільшувати інвестиції в довготермінові цінні папери з фіксованими строками погашення⁴³. Величезні інвестиційні ресурси страхових компаній перетворюють останні у впливові зовнішні центри фінансового контролю по відношенню до промислових корпорацій⁴⁴.

В Україні ж інвестиційні можливості страхових компаній є досить обмеженими. Як вже зазначалося, причинами цього є невеликий набір інструментів для інвестиційних вкладень⁴⁵ і недовіра громадян України до довгострокових інвестицій.

Позитивним є той момент, що законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» **передбачає значне розширення механізмів інвестування можливостей страховиків у національну економіку**. Згідно з цим документом, страхові резерви будуть розміщуватись із врахуванням безпеки, прибутковості, ліквідності та диверсифікації. Вони зможуть бути представлені активами наступних категорій:

- ❖ грошові кошти на розрахунковому рахунку;
- ❖ банківські вклади (в т.ч. депозити);
- ❖ нерухомість;
- ❖ цінні папери, які передбачають отримання доходів;
- ❖ цінні папери, які емітує держава;
- ❖ права вимоги до перестраховиків;
- ❖ інвестиції у вигляді фінансових та інших вкладів, які використовуються для інвестування в економіку України по напрямках, визначених Урядом;

⁴³ Головним чином, в облігації промислових корпорацій, акції підприємств та закладні під нерухомість.

⁴⁴ Близько третини активів страхових компаній США становлять корпоративні облігації, а разом з акціями корпорацій та закладними вони сягають 50% загальних активів страхових компаній — це близько \$800 млрд.

⁴⁵ Згідно з діючим Положенням «Про порядок формування, розміщення та обліку страхових резервів», *страхові компанії можуть інвестувати лише в цінні папери* (не більше 40% від резервів та не більше, ніж по 5% від загального обсягу резервів на одного емітента); *у нерухомість* (до 10% резервів); або в *банківські депозити* (до 30% резервів в одному банку).

- ❖ централізовані страхові резерви;
- ❖ фонд страхових гарантій;
- ❖ довгострокові інвестиційні кредити.

Проблеми інвестицій та їх гарантій є досить складними, тому в даній доповіді акцентується увага лише на окремих із можливих рішень.

У першу чергу, **важливо відновити довіру населення до довгострокових вкладень**. Для цього необхідні серйозні, зрозумілі для потенційних клієнтів, гарантії повернення вкладених коштів і нарахованих на них відсотків. Як приклад, можна було б запропонувати використання акумульованих коштів лише для поповнення валютних запасів Національного банку; використання для гарантії цих внесків нерухомості, що належить державі (за прикладом іпотеки), акцій прибуткових підприємств нафтогазової галузі тощо.

Страхові компанії повинні набути прав інституційних інвесторів: мати можливість конвертації гривні у валюту, вкладення коштів страхових резервів у житлове будівництво, іпотеку. Може бути створений спеціальний фонд при Міністерстві фінансів або випущені спеціальні «страхові» цінні папери з характеристиками, відповідними зобов'язанням по довгостроковому страхуванню життя⁴⁶ тощо. Не виключено, що гарантами інвестицій по страхуванню життя могли б стати міжнародні фінансові інституції. Додільно розглянути також питання про часткове розміщення накопичувальної частини резервів по страхуванню життя за кордоном — це допомогло б вирішити проблему інвестицій для страховиків і страхувальників. Як варіант, можна було б надавати дозвіл страховикам вкладати кошти у крупні (надійні) зарубіжні компанії, які реалізують серйозні інвестиційні проекти в Україні.

Регулювання діяльності іноземних страхових компаній

Як вже зазначалося, сьогодні має місце правова невизначеність щодо діяльності іно-

земних страхових компаній на українському ринку. Крім того, у багатьох експертів існують побоювання, що в разі законодавчого врегулювання допуску на вітчизняний ринок іноземних страхових компаній відбудеться експансія іноземного капіталу, а вітчизняні страхові компанії будуть витіснені із внутрішнього ринку. Причина — іноземні страхові компанії мають набагато більший капітал і досвід роботи на страховому ринку, ніж вітчизняні страховики.

Проте, на наш погляд, ці побоювання дещо перебільшені. Іноземні компанії будуть приходити на страховий ринок України, насамперед, для майнового захисту іноземних інвесторів. Лише після цього іноземні страхові компанії будуть розширювати коло своїх клієнтів за рахунок громадян України. Враховуючи кризовий стан економіки, лише готові до високого ризику компанії зважаться вийти на невеликий за обсягами та «поділений»⁴⁷ український страховий ринок. Цей висновок підтверджує той факт, що в Украї-

ні до цього часу немає представництв всесвітньо відомих перестраховиків. Крім того, іноземні страхові компанії відштовхує низька віддача від коштів, вкладених в український страховий ринок⁴⁸.

Очевидно, що для вітчизняних страховиків прихід іноземних конкурентів з крупним капіталом і великим досвідом є небажаним. Клієнти ж страхових компаній, навпаки, зацікавлені в появі в Україні надійних, авторитетних (із багатомільйонними страховими резервами) іноземних страхових компаній. Знайти баланс між інтересами

громадян України, вітчизняних страховиків та іноземних партнерів — це завдання держави.

Реформування системи державного нагляду

У країнах з ринковою економікою страховий ринок є об'єктом надійного державного регулювання та нагляду. Це обумовлюється насамперед тим, що страхування займає особливе місце як в економіці країни, так і в особистому житті громадян. Суспільство глибоко зацікавлене в благополучному та соці-

⁴⁶ Такий підхід успішно використовувався в ряді країн, наприклад, в Ізраїлі.

⁴⁷ Особливо це стосується тих сегментів ринку, в яких працюють кептивні страхові компанії.

⁴⁸ Згідно з дослідженням Швейцарського перестраховального товариства, якби іноземна страхова компанія, маючи в штаті 10 співробітників, вийшла на український ринок, то її витрати за перші 2-3 роки склали б близько \$5 млн. Лише через 6-7 років можна було б очікувати на реальні прибутки: Зуєва А. «Масового приходу іноземних страховиків очікувати не слід». — Бізнес, №48, 29 ноября 1999г., с.25.

ально зорієнтованому розвитку страхового бізнесу. На відміну від депозитних вкладів, **страхові поліси не гарантуються жодною державою**. Однак, у розвинених країнах існує ретельно виважене законодавство, що регулює діяльність страхового ринку; встановлені жорсткі нормативи, обов'язкові для дотримання страховими компаніями. Ці нормативи покликані захищати інтереси застрахованих і гарантувати забезпечення безумовного виконання страховими компаніями своїх зобов'язань.

Як правило, страховий нагляд у розвинених країнах світу здійснюється спеціальними урядовими структурами, які за статусом прирівняні до міністерств. Це потужні установи, роль яких для страхового ринку країни можна порівняти тільки з роллю та значимістю Центрального банку для банківської системи. Їх діяльність регулюється законодавством країни про страховий нагляд.

В Україні донедавна функції державного нагляду за страховою діяльністю виконував Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю. Указом Президента України щодо проведення адміністративної реформи, в березні 2000р. цей орган було ліквідовано. Його функції планується передати окремим управлінням Департаменту Міністерства фінансів. На думку експертів УЦЕПД, це послабить дієвість державного нагляду за страховою діяльністю в Україні, оскільки знижено статус державного органу, який буде відповідальним за надійність страхового ринку та страхових компаній.

За будь-яких умов, державна установа, що контролює страховий ринок в Україні, має розробляти та здійснювати державну політику в галузі страхування. Зазначений державний орган повинен виконувати наступні функції:

- ❖ вирішувати питання щодо надання та відкликання ліцензій на здійснення страхової діяльності;
- ❖ здійснювати поточний нагляд за діяльністю страхових компаній шляхом ретельного вивчення щоквартальної звітності страховиків та комплексних перевірок страхових компаній;
- ❖ перевіряти скарги страхувальників;
- ❖ здійснювати регулювання страхово-

го ринку шляхом випуску наказів, розпоряджень, необхідних для запобігання порушень, що торкаються інтересів страхувальників;

- ❖ надавати методичну та інструктивну допомогу шляхом випуску інструкцій, вказівок, інших нормативних документів;
- ❖ на основі аналізу тенденцій розвитку світових та національного ринків страхування вносити пропозиції щодо зміни страхового законодавства;
- ❖ проводити роз'яснювальну роботу серед населення;
- ❖ вести електронний банк даних по всіх страхових компаніях, що дає можливість розподілити їх відповідно ступеню ризику, розмірів премії тощо.

Для досягнення високої ефективності діяльності державного органу, який здійснює державний нагляд за страховою діяльністю, на нашу думку, доцільно підвищити його статус, наприклад, до рівня Державного департаменту⁴⁹.

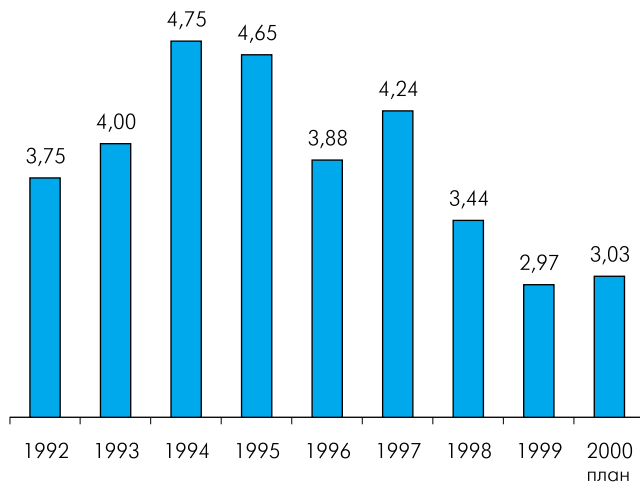
3.2. РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО ЗНАЧИМИХ ВИДІВ СТРАХУВАННЯ

У даному підрозділі пропонуються заходи, спрямовані на розвиток страхування життя (в т.ч. пенсійного страхування)⁵⁰, медичного страхування та державного обов'язкового особистого страхування.

⁴⁹ Так зроблено і в сусідній Росії. Більше того, Департамент нагляду за страховою діяльністю планується взагалі вивести з-під Міністерства фінансів РФ і надати йому більшої самостійності.

⁵⁰ Пенсійне страхування по своїй суті є різновидом страхування життя.

Державні видатки на охорону здоров'я, % ВВП⁵¹

Страховання життя

Основними функціями страхування життя є соціальний захист населення і довгострокове накопичення коштів. У розвинутих країнах страхові компанії, що займаються страхуванням життя, поряд з пенсійними фондами є основними інвесторами в державні цінні папери і в акції підприємств⁵².

Для стимулювання розвитку довгострокових видів страхування (страхування життя, пенсійного страхування) необхідно вжити наступних заходів:

- ❖ дозволити страховим компаніям купівлю іноземної валюти під довгострокові резерви — це сприятиме захисту страхових резервів від знецінення і позитивно вплине на відновлення довіри громадян до страховиків;
- ❖ дозволити підприємствам включати витрати на страхування працівників у валові витрати — це стимулюватиме розвиток страхування і соціальний захист працюючих;
- ❖ виключити страхові виплати з бази сукупного прибуткового податку громадян;
- ❖ відмовитись від оподаткування доходу інвестиційної діяльності страхових компаній, якщо він буде спрямований на збільшення страхових сум застрахованих — це сприятиме інвестиційним вкладенням страхових

компаній в економіку України.

На думку експертів УЦЕПД, впровадження запропонованих заходів⁵³ дасть позитивний імпульс розвитку довгострокових видів страхування. Звичайно, важливою умовою успіху є плідна співпраця страховиків з представниками законодавчої та виконавчої гілок влади. Без цього буде важко відновити довіру населення до системи страхування і гарантувати потенційним клієнтам повернення вкладених коштів.

Медичне страхування

Система охорони здоров'я України переживає довготривалу кризу, оскільки держава не в змозі забезпечити її належне фінансування. Більше того, протягом останніх трьох років частка державних видатків на охорону здоров'я зменшилася майже в півтора рази (діагр. «Державні видатки на охорону здоров'я»).

Відсутність належного фінансування, низький рівень оплати праці медиків, низька якість «безкоштовного» медичного обслуговування — все це стимулює розвиток тіньового ринку медичних послуг. Тому **розробка концепції і механізмів впровадження обов'язкового медичного страхування є важливими напрямками розвитку системи соціального захисту населення**. Існує також нагальна потреба в розробці і прийнятті Закону «Про обов'язкове медичне страхування». Громадяни України мають бути впевнені, що при виникненні страхового ризику вони отримають якісну

медичну допомогу і їм буде забезпечено фінансування профілактичних заходів за рахунок накопичених коштів.

Без конкуренції система обов'язкового медичного страхування не зможе функціонувати ефективно. Спроби створити монопольну систему обов'язкового медичного страхування⁵⁴ мали б своїм результатом зниження якості медичного обслуговування і зростання

⁵¹ Концепция новой медицинской системы страхования. — Немецкая консультативная группа по экономике при Правительстве Украины, март 2000г., с.8.

⁵² У Великій Британії на частку пенсійних фондів і компаній по страхуванню життя доводиться 55% акцій підприємств.

⁵³ Разом з іншими заходами, викладеними в підрозділі «Регулювання інвестиційної діяльності страхових компаній».

⁵⁴ Сьогодні в Уряді, поряд з іншими, обговорюється варіант створення Державного фонду по обов'язковому медичному страхуванню.

витрат. Не можна очікувати поліпшення якості медичного обслуговування і в умовах *монополії держави* в сфері медичного страхування — впровадження державного обов'язкового медичного страхування призвело б, насамперед, до зростання адміністративних витрат і вартості послуг без суттєвого поліпшення стану здоров'я населення.

На думку експертів УЦЕПД, послуги по обов'язковому медичному страхуванню мають забезпечувати страхові компанії, причому в дійсно конкурентному середовищі. По-перше, вони є досить ефективними контролерами за лікуванням. Страхова компанія зацікавлена в тому, щоб видужання клієнта було здійснене найбільш швидкими і ефективними методами, оскільки від цього залежить її репутація. По-друге, конкуренція змусить страхові компанії знижувати ціни на страхові послуги. Нарешті, участь страхових компаній у системі *обов'язкового медичного страхування* буде стимулювати розвиток *добровільного медичного страхування*, оскільки страхові компанії налагодять зв'язки з медичними закладами та набудуть досвіду роботи в цій сфері.

Зі свого боку, держава повинна забезпечити нагляд за функціонуванням системи медичного страхування. Міністерство охорони здоров'я має відстежувати якість роботи і оснащення всіх установ охорони здоров'я. Крім того, держава — через орган нагляду за страховою діяльністю — повинна постійно контролювати всі організації і установи медичного страхування (як обов'язкового, так і добровільного).

Після успішного реформування системи медичного страхування держава зможе зменшити бюджетні витрати на охорону здоров'я — внески застрахованих осіб будуть покривати загальні витрати на медичне обслуговування; держава матиме можливість виділяти дотації для розвитку інфраструктури охорони здоров'я.

Державне обов'язкове особисте страхування

Існують два основних варіанти реформування системи державного обов'язкового особистого страхування. **Перший варіант** не передбачає впровадження кардинальних змін; він спрямований на вдосконалення нормативно-правової бази і механізмів функціонування нинішньої системи.

Другий варіант є більш радикальним — він спрямований на перетворення системи державного обов'язкового особистого страхування в систему *дійсно страхування*, з відпо-

відним розподілом функцій і відповідальності за наступною схемою: страхувальником є держава; застрахованими — працівники та військовослужбовці відповідних міністерств (відомств); страховиками стануть страхові організації, що отримають відповідну ліцензію. Відповідно, треба встановити страхові тарифи для цього виду державного страхування. З точки зору практичної реалізації, за нинішніх умов більш прийнятним видається перший варіант.

Законодавчо забезпечити відповідні зміни можна шляхом **прийняття спеціального базового Закону України «Про державне обов'язкове страхування в Україні»**⁵⁵. Закон має визначити порядок та умови проведення цього виду страхування, категорії застрахованих осіб, порядок сплати страхових премій і виплати страхових сум, відповідальність страхувальника та страховика перед застрахованими особами тощо.

Після прийняття Закону України «Про державне обов'язкове страхування в Україні» треба внести відповідні зміни в усі закони, якими передбачено цей вид страхування для конкретних категорій осіб («Про міліцію», «Про прокуратуру» тощо)⁵⁶. Необхідно також **прийняти нову базову постанову Уряду України** про порядок та умови проведення державного обов'язкового особистого страхування, а також скасувати попередні урядові рішення з цього питання.

На думку експертів УЦЕПД, необхідно внести наступні зміни до нормативно-правових актів, що регулюють проведення державного обов'язкового особистого страхування.

1. Обмежити контингент застрахованих, перелік страхових випадків і термін відповідальності держави. Держава має відмовитися від непідкріплених ресурсами декларацій і брати на себе лише ті зобов'язання, які вона спроможна виконати. Наприклад, сьогодні закон не передбачає терміну закінчення зобов'язань з державного обов'язкового особистого страхування. Водночас, зрозуміло, що держава не в змозі виплачувати страхові суми протягом необмеженого терміну після звільнення зі служби (роботи). З віком у застрахованого (як і в будь-якої людини) накопичується ряд захворювань, що погіршують стан його здоров'я. Однак, медико-соціальні експертні комісії встановлюють загальну ступінь втрати працездатності на день огляду і (як правило) пов'язують її з виконанням службових обов'язків⁵⁷. Очевидно, виплату страхової су-

⁵⁵ Аналогічний базовий закон існує в Росії.

⁵⁶ Можливий також інший підхід — внесення змін до діючих законів та рішень Уряду України, без прийняття окремого базового Закону України «Про державне обов'язкове страхування в Україні». На наш погляд, такий підхід має більше недоліків, аніж переваг.

⁵⁷ Таким чином, якщо застрахованому встановлюється втрата працездатності (група інвалідності) через тривалий час після травми, захворювання чи звільнення зі служби (роботи), то ступінь втрати працездатності завищується. Це призводить до збільшення страхової суми, яка підлягає виплаті.

ми необхідно проводити в разі, якщо втрата працездатності (група інвалідності) встановлена в період виконання службових обов'язків (проходження служби) або протягом короткого терміну (наприклад, одного року) після звільнення зі служби (роботи).

2. Обмежити кількість страхових випадків шляхом більш чіткого їх регламентування. Діючі умови страхування передбачають виплату страхових сум за смерть і втрату працездатності (від 1% до 100%). Такий порядок виплати, особливо в умовах значного дефіциту державного бюджету, навряд чи можна вважати виправданим. Сьогодні держава може надавати захист лише за наслідками тих травм (захворювань), що призвели до інвалідності або смерті.

Закони України містять різні визначення обставин страхового випадку, що впливає на розмір страхової суми. Працівникам органів внутрішніх справ страхова сума виплачується, якщо страховий випадок стався при виконанні службових обов'язків, пов'язаних з безпосередньою участю в охороні громадського порядку, громадської безпеки і боротьбі із злочинністю⁵⁸; військовослужбовцям — в період проходження служби⁵⁹; працівникам податкових адміністрацій — під час виконання службових обов'язків⁶⁰; працівникам контролю-ревізійної служби⁶¹ та прокуратури⁶² — у зв'язку з виконанням службових обов'язків; суддям — у разі заподіяння судді в зв'язку з виконанням службових обов'язків каліцтва чи іншого стійкого ушкодження здоров'я, що виключає можливість продовження про-

фесійної діяльності⁶³.

Для вироблення єдиної державної стратегії соціального захисту та зменшення бюджетних витрат доцільно здійснювати виплату страхової суми лише внаслідок травм (захворювань), що пов'язані з виконанням службових обов'язків, як це передбачено в більшості країн світу.

3. Уніфікувати розмір страхової суми, підвищити його для військових. Держава повинна оцінювати життя працівників (службовців), які стоять на захисті її інтересів, незалежно від займаної посади або належності до того чи іншого міністерства (відомства).

На випадок смерті працівників прокуратури, органів внутрішніх справ, митної служби, податкової адміністрації та деяких інших структур страхова сума визначається, як правило, в розмірі десятирічної зарплати і складає 40–70 тис. грн. Водночас, для військовослужбовців (Міністерства оборони, Внутрішніх військ, Служби безпеки та інших структур) страхова сума визначена в розмірі стократного середньодушового сукупного доходу і становить лише 4100 грн.⁶⁴ Таким чином, розмір страхової суми відрізняється в десять і більше разів! На думку експертів УЦЕПД, ситуацію треба виправляти шляхом підвищення розміру страхових сум для військових. Крім того для захисту страхових сум від інфляції (у зв'язку із значною затримкою виплат) розрахунок розміру страхових сум необхідно проводити на день виплати⁶⁵.

4. Затвердити форму типового договору обов'язкового страхування⁶⁶. Згідно з Законом України «Про страхування» форму типового договору з обов'язкового страхування затверджує Уряд. До цього часу форма такого договору не розроблена і не затверджена, хоча за період з 1992р. прийнято чимало постанов Уряду, що регламентують державне обов'язкове особисте страхування. Відсутність укладених договорів між міністерствами (відомствами) і страховиком ускладнює вирішення спірних питань, особливо під час судового розгляду справ.

5. У державному бюджеті передбачити окремий захищений рядок «Витрати на проведен-

⁵⁸ Постанова Кабінету Міністрів України № 627 від 19 листопада 1992р.

⁵⁹ Постанова Кабінету Міністрів України № 488 від 19 серпня 1992р.

⁶⁰ Постанова Кабінету Міністрів України № 349 від 3 червня 1994р.

⁶¹ Постанова Кабінету Міністрів України № 515 від 5 липня 1993р.

⁶² Постанова Кабінету Міністрів України № 486 від 19 серпня 1992р.

⁶³ Закон України «Про статус суддів».

⁶⁴ Поняття середньодушового сукупного доходу до цих пір не визначено чинним законодавством.

⁶⁵ Сьогодні працівникам органів внутрішніх справ, прокуратури, митної служби, народним депутатам України розрахунок страхової суми проводиться на день виплати страхової суми, іншим категоріям застрахованих — на день страхової події.

⁶⁶ Між страховиком та міністерствами (відомствами), працівники яких підлягають державному обов'язковому особистому страхуванню.

ня державного обов'язкового особистого страхування»⁶⁷. Крім того, страхові платежі в кошторисах міністерств (відомств) необхідно виділити окремою позицією. Це дозволить контролювати своєчасність та повноту виплат, що сприятиме цільовому використанню видатків державного бюджету⁶⁸.

В постановах Уряду України, що регулюють проведення державного обов'язкового особистого страхування, необхідно встановити строки та порядок перерахування заборгованості по страхових преміях за підсумками

роботи за рік. Законодавство України передбачає погашення заборгованості по закінченню року, однак в законах не вказані строки, порядок та джерела залучення коштів.

6. Визначити порядок залучення представників міністерств (відомств) при розгляді справ у судових органах. У відповідних постановах Уряду міститься норма про розгляд справ між застрахованими та страховиком. Водночас, в цих документах відсутня вимога щодо обов'язкового залучення міністерств (відомств) в якості відповідачів⁶⁹. Реалізація цієї пропозиції дозволить зменшити видатки державного бюджету на державне обов'язкове особисте страхування, оскільки судові органи стягують не лише матеріальні, але й моральні збитки у зв'язку з несвоечасною виплатою страхової суми.

На думку експертів УЦЕПД, запропоновані зміни до нормативно-правових актів України сприятимуть вирішенню трьох важливих завдань: більш ефективному і цільовому використанню вкрай обмежених бюджетних коштів; підвищенню ефективності соціального захисту представників суспільно значимих професій; налагодженню безконфліктних відносин між страховими компаніями і державними структурами, а в більш загальному плані — відновленню довіри населення до держави.

ВИСНОВКИ

Для досягнення прозорості у відносинах держави зі страховими компаніями необхідно, по-перше, обмежити функції держави до переважно контрольних. По-друге, при впровадженні нових видів обов'язкового страхування доцільно залучати до їх реалізації існуючі страхові компанії на умовах тендерів та конкурсів. По-третє, Уряду доцільно провести інвентаризацію всіх контрактів, укладених між міністерствами (відомствами) і страховими компаніями на поточний рік. До кінця 2000р. треба провести тендери серед страхових компаній по цих контрактах на 2001р. Для підвищення ефективності органу, який здійснює державний нагляд за страховою діяльністю, доцільно підвищити його статус, наприклад, до рівня Державного департаменту.

Для стимулювання розвитку довгострокових видів страхування (страхування життя, пенсійного страхування) необхідно вжити наступних заходів: дозволити страховим компаніям купівлю іноземної валюти під довгострокові резерви — це захистить їх від знецінен-

⁶⁷ Відповідно треба зменшити видатки на утримання міністерств (відомств), працівники яких підлягають страхуванню, а також видатки на покриття заборгованості за попередні роки.

⁶⁸ Для цього необхідно лише підготувати наказ Міністерства фінансів України про внесення змін до бюджетної класифікації. До речі, саме таким чином передбачені видатки на виплату страхових сум із бюджету Росії. Варто зазначити, що в РФ взагалі немає заборгованості з виплат страхових сум даного виду державного страхування.

⁶⁹ Це, в свою чергу, порушує права, надані юридичній особі Конституцією України щодо захисту та гарантування її прав.

ня та позитивно вплине на відновлення довіри громадян до страхових компаній; дозволити підприємствам включати витрати на страхування працівників у валові витрати — це стимулюватиме розвиток страхування і соціальний захист працюючих; виключити страхові виплати з бази сукупного прибуткового податку громадян; відмовитись від оподаткування доходу інвестиційної діяльності страхових компаній, якщо він спрямовується на збільшення страхових сум застрахованих — це буде стимулювати інвестиційні вкладення страхових компаній в економіку України.

Існує нагальна потреба в розробці концепції і механізмів впровадження обов'язкового медичного страхування, що є важливим напрямом розвитку системи соціального захисту населення. Спроби створити монопольну систему обов'язкового медичного страхування мали б своїм результатом зниження якості медичного обслуговування і зростання витрат. На думку експертів УЦЕПД, послуги по обов'язковому медичному страхуванню мають забезпечувати страхові компанії, що будуть визначатись на основі відкритого тендеру чи конкурсу.

Для вироблення єдиної державної стратегії соціального захисту, зменшення бюджетних витрат і недопущення подальшого накопичення заборгованості по державному обов'язковому особистому страхуванню необхідно внести відповідні зміни до існуючого законодавства. Доцільно передбачити, зокрема, обмеження кількості страхових випадків шляхом чіткого їх регламентування; уніфікацію розміру страхової суми різними категоріями, підвищення його для військових; передбачити у Державному бюджеті окремий захищений рядок «Витрати на проведення державного обов'язкового особистого страхування» тощо. Впровадження цих змін сприятиме більш ефективному і цільовому використанню вкрай обмежених бюджетних коштів; підвищенню ефективності соціального захисту представників суспільно значимих професій; налагодженню безконфліктних відносин між страховими компаніями і державними структурами, а в більш загальному плані — відновленню довіри населення до держави.

4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Проведений аналіз свідчить, що розвиток системи страхування — це комплексна проблема загальнодержавного значення. Вона охоплює інтереси більшої частини населення, страхових компаній, суб'єктів підприємницької діяльності, органів державної влади та іноземних партнерів України. По-перше, видатки на соціальні потреби щорічно складають 20-25% державного бюджету. В умовах обмеженості бюджетних коштів важливо забезпечити їх цільове та ефективне використання, а також гарантувати адресність соціальних виплат. По-друге, розвиток системи страхування сприяв би накопиченню внутрішніх довгострокових коштів для інвестицій у національну економіку. Нарешті, стійкий розвиток страхового ринку сприятиме дієвому соціальному захисту громадян, а також відновленню довіри громадян до держави, що вкрай необхідно Уряду України в період глибокого реформування суспільства.

На сьогоднішній день Україна має слабкий, недостатньо розвинутий і малозначимий для економіки страховий ринок, який забезпечує перерозподіл лише 0,4% ВВП. Це означає, що українські страхові компанії сьогодні не акумулюють вагомий обсяг інвестиційних ресурсів та не справляють відчутного впливу на процеси перерозподілу валового внутрішнього продукту. За експертними оцінками, сьогодні в Україні є застрахованими лише близько 10% ризиків, тоді як у більшості країн цей показник складає 90–95%. Частка українського страхового ринку в загальноєвропейському обсязі страхових послуг складає лише 0,05% — при тому, що в Україні проживає 7% населення Європи. Таким чином, страховий ринок України має значний потенціал розвитку. Його реалізація буде залежати від підйому економіки та рівня добробуту громадян України.

Найбільшим попитом сьогодні користуються послуги по страхуванню майна (61,6% від загального обсягу страхових послуг). Страхування життя, як надійне джерело інвестиційних ресурсів, в Україні складає найменшу частку на ринку страхових послуг (0,7%), хоча в країнах з розвинутою економікою воно сягає 50–60%. Більше того, щорічно питома частка платежів по страхуванню життя в загальній структурі платежів зменшується вдвічі.

Порівняно з 1994р., коли існувало більше 700 страхових компаній, їх кількість скоротилася майже втричі. Однак, це скорочення має позитивний ефект, оскільки воно відбулося внаслідок усунення зі страхового ринку здебільшого неплатоспроможних та псевдострахових організацій. Це, зокрема, було зумовлене законодавчим врегулюванням страхової діяльності, посиленням державного

контролю над страховим ринком, а також підвищенням вимог щодо обсягів статутного фонду страхової компанії. Зазначені заходи сприяли оздоровленню та певній стабілізації страхового ринку.

Страховий ринок України характеризується високим ступенем концентрації, причому як за показником сумарного обсягу страхових премій в розрізі страхових компаній, так і в регіональному вимірі.

Статутні фонди страхових компаній продовжують залишатися незначними. В середньому по Україні сплачений статутний фонд страхової компанії складає близько 1,2 млн. грн. Більше двох третин страхових компаній мають статутний фонд, нижчий від передбаченого мінімального рівня, і лише 60 (або 23%) компаній мають статутний фонд понад 1 млн. грн. Це зумовлює проблеми українських страховиків у перестрахованні ризиків на внутрішньому ринку, а також ставить на порядок денний питання щодо укрупнення вітчизняного страхового капіталу. Незначні за розмірами статутні фонди українських страхових компаній та низька фінансова місткість вітчизняного страхового ринку призводять до того, що лівова частка від суми страхових премій (а це потенційні внутрішні інвестиційні ресурси України) надходить до іноземних перестраховувальних компаній.

Зниження частки витрат на ведення справи і її стабілізація на рівні 18-20% від усіх страхових премій вказують на те, що сьогодні помітних вкладень у розвиток інфраструктури страхових компаній не відбувається.

На жаль, держава не проявляє належної зацікавленості у встановленні цивілізованих, з урахуванням світового досвіду, правил функціонування українського страхового ринку.

Розвиток страхового ринку України стримують ряд чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. До першої групи можна віднести чинники, що супроводжують економічну кризу в Україні — це відсутність економічної стабільності, підйому виробництва та зростання платоспроможності населення; структурні диспропорції в економіці; брак фінансових ресурсів; недостатнє кадрове забезпечення; обмежена місткість страхового ринку. Суб'єктивні чинники зумовлені недоліками в управлінні економічними процесами, в т.ч. процесами становлення страхового ринку, — це несприятлива система оподаткування, неповна і фрагментарна законодавча база, неефективний контроль з боку держави, державна підтримка монополізму, відсутність розвинутої допоміжної інфраструктури, брак інформації про можливість ринку, низька страхова культура населення.

Відбувається монополізація окремих сегментів страхового ринку компаніями, створення за участю держави. Продовжується створення державних фондів для обслуговування окремих видів обов'язкового соціального страхування. Подібна практика призводить до зниження конкурентності на ринку страхових послуг, вводить неефективні механізми його функціонування, замість того, щоб усунути бар'єри, що стримують ефективність існуючих страхових структур.

Для розвитку довгострокових видів страхування (в т.ч. страхування життя та пенсійного страхування) в Україні сьогодні немає сприятливих передумов. Населення зосереджене переважно на проблемі виживання і мало переймається довготерміновими перспективами.

В охороні здоров'я домінує стара система фінансування витрат переважно за рахунок бюджету; не прийняті законодавчі акти про обов'язкове медичне страхування населення. Медичне страхування, яке є елементом соціального страхування та існує за рахунок обов'язкових внесків застрахованих осіб, в Україні відсутнє.

Загалом, стан українського страхового ринку можна оцінити як «вичікувальний». Він має значні потенційні резерви розвитку. Як важлива складова загальнодержавної фінансової системи і соціального захисту, страховий ринок потребує серйозного вдосконалення в рамках проведення адміністративної, економічної та правової реформ.

Головною метою реформування системи страхування є підвищення рівня соціального захисту населення та створення умов для стійкого розвитку страхового ринку на конкурентній основі.

Принципами реформування мають бути обґрунтованість, послідовність, поетапність,

а також соціальна спрямованість результатів, що плануються.

Основні цілі, які мають бути досягнутими після впровадження запропонованих заходів — це забезпечення стабільності ринку та зміцнення страхових компаній; прозорість відносин держави зі страховими компаніями; конкурентність страхового бізнесу; встановлення дієвого державного та громадського контролю за діяльністю страхових компаній; відновлення довіри населення до страхових компаній; зростання обсягів інвестицій в економіку; зменшення відпливу коштів страхових компаній за кордон.

Реформу пропонується розпочати з підготовчого етапу, який має включати наступні заходи: (а) вироблення науково обґрунтованої, економічно виваженої і соціально виправданої Концепції розвитку страхового бізнесу в Україні; (б) розробку на основі концепції Державної програми розвитку страхового ринку України; (в) підготовку узгоджених проектів законодавчих актів про страхування, змін і доповнень до чинних законів України. Впровадження Державної програми надасть більшої передбачуваності державній політиці, дозволить послідовно та комплексно реформувати страховий ринок України. Пропонуються наступні заходи щодо реформування страхового ринку України.

1. Вдосконалення системи державного регулювання. Особлива увага має бути зосереджена на розмежуванні функцій держави та страховиків на страховому ринку, на виробленні та законодавчому забезпеченні заходів, спрямованих на захист інтересів споживачів страхових послуг і підвищення фінансової заможності та надійності страховиків. Держава повинна також забезпечити умови для розвитку конкуренції на страховому ринку.

Необхідно відмовитись від практики створення монопольних страхових компаній (таких, як Укрмедінстрах, Інтерполіс), функціонування яких порушує антимонопольне законодавство України.

Для досягнення прозорості у відносинах держави зі страховими компаніями необхідно, по-перше, обмежити функції держави до переважно контрольних. По-друге, при впровадженні нових видів обов'язкового страхування необхідно оголошувати тендери та конкурси серед існуючих страхових компаній (які вже мають розгалужену мережу представництв, тривалий досвід роботи, необхідний капітал), а не створювати нові державні фонди, які до того ж формуються за допомогою і так обмеженого державного бюджету. По-третє, Уряду треба провести інвентаризацію всіх контрактів, укладених між міністерствами (відомствами) і страховими компаніями на поточний рік. Наразті, до кінця 2000р. треба провести тендери

серед існуючих страхових компаній по цих контрактах на 2001р. Для досягнення високої ефективності діяльності державного органу, який здійснює державний нагляд за страховою діяльністю, на нашу думку, доцільно підвищити його статус, наприклад, до рівня Державного департаменту.

2. Відновлення довіри населення до довгострокових вкладень. Для цього необхідні серйозні, зрозумілі для потенційних клієнтів, гарантії повернення вкладених коштів і нарахованих на них відсотків. Як приклад, можна було б запропонувати використання акумульованих коштів лише для поповнення валютних запасів Національного банку; використання для гарантії цих внесків нерухомості, що належить державі (за прикладом іпотеки), акцій прибуткових підприємств нафтогазової галузі тощо. Крім того, необхідно налагодити систематичне надання інформації щодо діяльності страхових компаній, широко оприлюднювати у ЗМІ дані про виплати, що здійснюються страховиками; інформацію про об'єкти інвестування активів та страхових резервів.

3. Надання страховим компаніям прав інституційних інвесторів: можливості конвертації гривні у тверду валюту, вкладення коштів страхових резервів у житлове будівництво, іпотеку тощо. Може бути створений спеціальний фонд при Міністерстві фінансів або випущені спеціальні «страхові» цінні папери з характеристиками, відповідними зобов'язанням по довгостроковому страхуванню життя тощо. Не виключено, що гарантами інвестицій по страхуванню життя могли б стати міжнародні фінансові інституції. Доцільно розглянути також питання про часткове розміщення накопичувальної частини резервів по страхуванню життя за кордоном — це допомогло б вирішити проблему інвестицій для страховиків і страхувальників. Як варіант, можна було б надавати дозвіл страховикам вкладати кошти у крупні (надійні) зарубіжні компанії, які реалізують серйозні інвестиційні проекти в Україні.

4. Розробка та впровадження стимулів для розвитку довгострокових видів страхування (страхування життя, пенсійного страхування). Для цього необхідно вжити наступних заходів:

дозволити страховим компаніям купівлю іноземної валюти під довгострокові резерви — це захистить їх від знецінення та позитивно вплине на відновлення довіри громадян до страховиків; дозволити підприємствам включати витрати на страхування працівників у валові витрати — це буде стимулювати розвиток страхування і соціальний захист працюючих; виключити страхові виплати з бази сукупного прибуткового податку громадян; відмовитись від оподаткування доходу інвестиційної діяльності страхових компаній, якщо він буде спрямований на збільшення страхових сум застрахованих — це стимулюватиме інвестиційні вкладення страхових компаній в економіку України.

5. Вдосконалення законодавчої бази. Необхідно прийняти Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування». Він має забезпечити: розширення можливостей страховиків як інституційних інвесторів; можливість розміщення страхових резервів в активи, на які зміна вартості національної валюти має мінімальний вплив (валютні активи, банківські метали тощо); збільшення статутних фондів до 500 тис. євро, що підвищить надійність страхових компаній і буде стимулювати концентрацію та нарощення капіталу.

Для вироблення єдиної державної стратегії соціального захисту, зменшення бюджетних витрат і недопущення подальшого накопичення заборгованості по **державному обов'язковому особистому страхуванню** необхідно внести відповідні зміни до чинного законодавства. Доцільно передбачити, зокрема, обмеження кількості страхових випадків шляхом більш чіткого їх регламентування; уніфікацію розміру страхової суми для різних категорій працівників (службовців); передбачити в Державному бюджеті окремий захищений рядок «Витрати на проведення державного обов'язкового особистого страхування». Впровадження цих змін сприятиме більш ефективному і цільовому використанню обмежених бюджетних коштів; підвищенню ефективності соціального захисту представників суспільно значимих професій; налагодженню безконфліктних відносин між страховими компаніями і державними структурами, а в більш загальному плані — відновленню довіри населення до держави.

Загалом, реалізація запропонованих заходів по реформуванню страхового бізнесу в Україні дозволить зменшити навантаження на видаткову частину бюджету по соціальних видатках та підвищити їх адресність; сприятиме накопиченню інвестиційних ресурсів страхових компаній; забезпечити прозорість відносин держави зі страховими компаніями; сприятиме дієвому соціальному захисту громадян, а також відновленню довіри громадян до держави, що вкрай необхідно Уряду України в період глибокого реформування суспільства.

Матеріали Аналітичної доповіді УЦЕПД, на нашу думку, можуть бути використані при підготовці Концепції розвитку страхового бізнесу в Україні, а в подальшому — Державної програми розвитку страхового ринку України.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

*Не має значення, про що йде мова, — мова
завжди йде про гроші.
(Принцип Togga)*

Микола СУНГУРОВСЬКИЙ

Успіх страхового бізнесу в Україні залежить від узгодженості інтересів основних суб'єктів: громадян і юридичних осіб — як споживачів страхових послуг і платників страхових внесків; страховиків (вітчизняних та іноземних) — як «виробників» страхових послуг; держави — як гаранта забезпечення добробуту громадян і ефективності економіки.

Експерти УЦЕПД запропонували учасникам страхового ринку оцінити його нинішній стан, а також викласти своє бачення можливих шляхів реформування страхової галузі України.

До розмови було запрошено представників державних органів, страхових компаній і підприємств. У заочному круглому столі взяли участь:

Андрій Литвин,
начальник
департаменту
фінансових
установ та ринків
Міністерства
фінансів України

Юрій Лахно,
президент Україн-
ської акціонерної
страхової компанії
«ГАРАНТ-АВТО»

Галина Трет'якова,
голова правління
Української
акціонерної страхової
компанії
«АСКА-Життя»

Катерина Гузик,
менеджер з
маркетингу компанії
Connect Insurance
Services Ltd.

Сергій Перелома,
заступник
фінансового
директора комбінату
«Криворіжсталь»

Експерти УЦЕПД запропонували фахівцям відповісти на три питання:

1. Які чинники стримують розвиток страхування в Україні?
2. Якими мають бути стратегічні напрямки реформування страхового ринку в Україні?
3. Яких першочергових заходів потрібно вжити для підвищення результативності страхового бізнесу в Україні?

Нижче наведено відповіді на вказані питання, результати соціологічного опитування УЦЕПД, що висвітлюють громадську думку щодо проблем страхового ринку, а також висновки, зроблені за результатами заочної дискусії.

ЯКІ ЧИННИКИ СТРИМУЮТЬ РОЗВИТОК СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ?

Андрій Литвин. Незважаючи на те, що темп розвитку страхової галузі є одним з найвищих в економіці України, потенціал страхування використовується далеко не в повному обсязі. Основними причинами є (1) відсутність державної концепції (і, внаслідок цього, прогнозованості) розвитку страхового ринку; (2) недостатня прозорість ринку; (3) низький рівень його капіталізації; (4) дещо гіпертрофована галузева секторальність; (5) несприятливі для накопичувальних видів страхування обставини (податковий тиск, втрата довіри до фінансових структур з боку населення тощо).

Галина Третьякова. Населення України складає понад 49 млн. чоловік, але добровільними видами страхування користуються не більше 10%. Для порівняння, кожний третій житель Європи сьогодні має поліс по страхуванню життя. У колишньому СРСР життя 20% населення було застраховано, а в Україні цей показник був ще вищим — понад 30%. Держава має бути вкрай зацікавлена у розвитку страхування, особливо — страхування життя, адже саме тут акумулюються «довгі» гроші. Зростання масштабів приватизації, збільшення кількості справжніх власників серед громадян України буде сприяти розвитку страхового ринку. Тому потенційно страховий ринок в Україні є досить великим, але сьогодні його розвиток гальмується відсутністю необхідних умов. Причин такого стану справ чимало.

По-перше, держава не має чіткого уявлення щодо ефективної моделі страхової системи, внаслідок чого страховий ринок має

фрагментарний характер і розвивається переважно за ініціативою «знизу». Ця ініціатива нерідко базується на взаємовиключних інтересах, тому перспективний напрям розвитку ринку спрогнозувати важко.

По-друге, відсутні закріплені в законах правила та механізми діяльності суб'єктів на страховому ринку. Немає, наприклад, законодавчо визначених норм відшкодування збитків, завданих третім особам, немає чіткого визначення самих видів страхування, у медичному страхуванні потребують удосконалення стандарти захворювань та методів лікування тощо.

По-третє, механізми контролю держави за страховою діяльністю є нестабільними та неефективними. Свідченням цього є ліквідація Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю та передача його функцій двом управлінням департаменту фінансових установ та ринків Міністерства фінансів України. Тим самим, на мій погляд, знижено статус (а отже, рівень повноважень і можливостей) єдиного державного органу, що мав би займатися формуванням державної політики у страховій галузі та контролем за її здійсненням.

По-четверте, відсутня страхова культура населення. Люди не мають достатньої інформації, що зумовлює низький попит на страхові послуги.

Юрій Лахно. В усьому світі система страхування ефективно використовується не лише за прямим призначенням (захист від ризиків), а й як засіб акумулювання інвестиційних резервів. В Україні ця система не виконує навіть своїх прямих функцій, бо сумарна

місткість страхового ринку не перевищує обсягів капіталу однієї крупної страхової компанії Польщі. В Україні склалася цікава ситуація з інвестиціями. З одного боку, щорічні зовнішні інвестиційні надходження не перевищують \$700 млн. і ближчим часом суттєво не зростуть. З іншого боку, потреби в інвестиціях складають десятки мільярдів доларів і держава не знає, чим покрити цю різницю. Щоб з'ясувати, що втрачає Україна, можна звернутися до досвіду Греції, чисельність населення якої у п'ять разів менша, ніж в Україні. Недержавні страхові компанії цієї країни починали свій бізнес у 1989р. У 1998р загальний обсяг їх страхових премій зріс до 1,85% ВВП (\$2,3 млрд.), а інвестиції страхових компаній в економіку країни склали біля \$4,2 млрд. — ця сума співставна з усім державним бюджетом України.

Що заважає українському страховому

бізнесу? Причин багато, але я б виокремив три з них:

1) *зволікання з вдосконаленням законодавства*. За моїми оцінками, через недосконалість законів та зволікання з їх прийняттям Україна лише у страховій сфері щороку недоотримує близько \$200 млн. Між тим, на розгляд Верховної Ради давно поданий пакет законопроектів, що стосуються страхової справи, але невідомо навіть, коли вони будуть розглянуті;

2) *непослідовність у створенні нормативно-правової бази*. Наприклад, існує постанова Уряду про обов'язкове страхування відповідальності власників транспортних засобів перед третіми особами. Але вона не виконується у повному обсязі, оскільки до нормативних документів, що визначають механізми контролю її виконання працівниками ДАІ, відповідних змін не внесено;

3) на українському страховому ринку переважають невеликі компанії — із нинішніх 263 компаній до фінансово спроможних я б відніс лише 5-10. *Обмежена конкурентоздатність малих компаній створює передумови для відпливу коштів за кордон* через механізм перестрахування або сприяє відводу грошей у «тінь». З боку ж держави немає зацікавленості в укрупненні страхових компаній та консолидації страхових резервів.

Катерина Гузик. Зростання на 30% обсягів зібраних у минулому році страхових премій дає підстави для оптимізму. Головна проблема на страховому ринку — несприйняття більшістю українських споживачів (і юридичних, і фізичних осіб) необхідності добровільного страхування. Воно дуже слабо розвинене, причому основними страховиками є компанії із західним менеджментом. Серед українських страховиків частіш за все мова йде лише про обов'язкові види страхування. На вузькому українському ринку працює понад 260 страхових компаній — складається враження, що «рибалок більше, ніж риби». Це викликає жорстоку конкуренцію, за якої страхові компанії вимушені демпінгувати — іноді страховий тариф становить символічну

суму. Тому немає нічого дивного в тому, що компанії неохоче визнають факт страхового випадку та суму збитків, а споживачі негативно сприймають таку поведінку страховиків. Це хибне коло, яке треба розірвати.

ЯКИМИ МАЮТЬ БУТИ СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ?

Андрій Литвин. Головними напрямками реформи страхування є (1) підвищення конкуренції на страховому ринку в її цивілізованих формах; (2) нарощування потужності вітчизняних страховиків; (3) розвиток накопичувальних видів страхування; (4) підвищення страхової культури, довіри суб'єктів господарювання та громадян до фінансових установ взагалі і страхових компаній зокрема. Результатом реалізації цих напрямів стане перетворення страхового ринку в одне з основних джерел залучення інвестицій в економіку України.

Галина Третьякова. Стратегічною метою реформування страхової системи є впровадження її західної моделі з урахуванням притаманних Україні особливостей. Заходи, потрібні для досягнення цієї мети, я б розподілила *по трьох напрямках: законодавство, податкове регулювання, чітке розмежування функцій держави та операторів страхового ринку*.

До проблем, що потребують вирішення у *законодавчій сфері*, можна віднести методологічне визначення видів, механізмів, норм, стандартів страхування, в т.ч. страхування життя. Змін та доповнень потребують Закон України «Про страхування», Цивільний та Адміністративний кодекси, інші нормативно-правові документи. Протиріччя в нормативно-правовій базі страхування призводять до порушень правил ліцензування страхової діяльності. А це, в свою чергу, створює передумови для того, щоб значні кошти відходили в «тінь». Якщо місткість українського страхового ринку складає близько \$250 млн., то справжнє страхування сьогодні — це лише \$80 млн.

Система оподаткування в Україні не сприяє розвитку страхового бізнесу. Високий (30%) податок на інвестиційну діяльність компаній по страхуванню життя, невизначеність питань щодо банківських металів призводять до того, що страхові резерви не покриваються активами. А це — вже питання ризиків страхування та довіри до страхових компаній. Крім того, податковою та пільговою політикою держава створює нерівні умови для операторів страхового ринку, штучно спрямовує грошові потоки через державний сектор, де ефективність їх використання є низькою. Покращенню ситуації сприяли б

зменшення згаданого 30% податку, вдосконалення політики надання пільг, введення тендерної системи обслуговування обов'язкових видів страхування.

Треба чітко розмежувати функції держави та страхових компаній. Держава має зосередитись на обов'язкових видах страхування, де платежі йдуть із бюджету, а також забезпечити контроль за страховою діяльністю. До речі, у західних країнах контроль держави є досить жорстким, аж до зміни керівництва страхових компаній. Акціонерні ж страхові компанії в Україні можуть взяти на себе обов'язкові види страхування, де платником не є бюджет, а також усі добровільні види страхування.

Юрій Лахно. Стратегічними напрямками реформування українського страхового ринку є вдосконалення (1) нормативно-правової бази; (2) механізмів створення та функціонування страхових компаній; (3) форм присутності держави на страховому ринку. Дії по цих напрямках мають бути комплексними. Їх основними цілями є: підвищення протягом 3-5 років розмірів страхових резервів з теперішніх 0,4% ВВП до 2-3% ВВП, що допоможе залучити інвестиції в економіку України на рівні \$100-200 млн. щорічно; створення стабільних, чітких та однакових для всіх учасників страхового бізнесу правил гри; правове забезпечення конкурентоздатності українських страхових компаній.

Катерина Гузик. Стратегія має враховувати три аспекти. По-перше, необхідно залучати в Україну західних страховиків з їх капіталом, менеджментом та досвідом роботи на страховому ринку. По-друге, треба підняти планку мінімального статутного фонду для підтримки вітчизняних страховиків, які вже здобули успіху та отримали довіру клієнтів. Це не спричинить викривлень з концентрацією капіталу, оскільки вона вже відбулася. По-третє, має бути забезпечена підтримка страхових агентів та брокерів — у західних країнах вони забезпечують значну кількість укладених страхових договорів. І останнє —

все це має бути зроблено на засадах дієвої державної програми.

ЯКИХ ПЕРШОЧЕРГОВИХ ЗАХОДІВ НЕОБХІДНО ВЖИТИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ СТРАХОВОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ?

Андрій Литвин. Ліквідацією Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю та передачею його функцій Міністерству фінансів закінчився певний етап розвитку страхового ринку України. Слід віддати належне Комітету в його ролі по створенню системи контролю страховиків, запобіганню банкрутств та резонансних «крахів». Враховуючи потенціал Міністерства фінансів, буде збережений не лише контроль за страховим ринком, але й посиляться інституційна спроможність впливу на стратегію його розвитку.

Новий етап має розпочатися зі створення якісно нової державної концепції страхування. Треба визначити перспективи та чіткі орієнтири розвитку страхового ринку, критерії, механізми моніторингу та регулювання страхової діяльності. Крім того, розвиток страхування неможливий без встановлення оперативного двостороннього зв'язку між Урядом та суб'єктами страхового ринку.

Галина Третякова. Ключові пропозиції представників страхового бізнесу вже враховані в новому проекті Закону України «Про страхування». Треба забезпечити невідкладне його прийняття. В нормативних актах необхідно визначити етапи введення страхування цивільної відповідальності, узгодити їх з результатами економічних реформ та підвищенням рівня добробуту населення.

Юрій Лахно. Першочергові дії не вимагають значних додаткових коштів і належать переважно до розряду організаційно-правових. Пріоритетними є наступні заходи:

1) *підвищення обсягів статутних фондів страхових компаній (0,5–1,0 млн. євро) та вдосконалення правил ліцензування їх діяльності.* Слід передбачити, що компанії зі статутним фондом понад 1 млн. євро можуть претендувати на ліцензії по всіх видах страхування, а з фондом до 1 млн. євро — лише по окремих видах;

2) *стимулювання концентрації капіталів страхових компаній через усунення надмірних обмежень на придбання ними акцій інших компаній.* Зараз вітчизняні страхові компанії мають право придбавати лише 5% пакет таких акцій, а іноземні страховики — пакет в 49–50%. Це обмежує не лише активність вітчизняних страхових компаній, а й їх конкурентоспроможність на внутрішньому ринку;

3) *сприяння конкурентоздатності вітчиз-*

няних страхових компаній. Зараз 95% премій від страхування життя в Україні надходить до іноземних страхових компаній і, в кінцевому підсумку, повертається до нас у вигляді кредитів під певні відсотки. Водночас, наявність невеликих компаній призводить до того, що значні кошти по ризикових видах страхування (через механізм перестрахування) теж осідають за кордоном, значна частка з них відмивається або ховається в «тінь». Обсяги коштів, які щороку йдуть з України за кордон становлять \$80–100 млн. Цей чинник набуває характеру загрози національній безпеці. Необхідно постановою Уряду впорядкувати процес перестрахування ризиків. Мета — забезпечити першочергове розміщення їх на страховому ринку України і дозволити перестрахування через іноземні страхові компанії лише в разі неспроможності вітчизняних компаній взяти ризик на себе;

4) *вдосконалення законодавства для стимулювання активності страхових компаній.* Цьому спряло б законодавче визначення видів страхування та розмежування між обов'язковими та добровільними його видами. До обов'язкових видів страхування має бути віднесено страхування: медичне; пенсійне; відповідальності власників транспортних засобів; небезпечних професій; державне особисте страхування працівників силових структур. У Цивільному кодексі необхідно передбачити механізм матеріального відшкодування збитків, завданих третій особі. Це забезпечить захист постраждалих у випадках, коли винуватець є обмежено платоспроможним, а також стимулюватиме попит на страхові послуги;

5) *упорядкування валютної складової діяльності страхових компаній.* Заборона страховим компаніям тримати власні резерви в іноземній валюті зумовлює вплив капіталів за кордон. Треба дозволити страховим компаніям тримати страхові резерви у твердій валюті. Для попередження «вимивання» валюти та девальвації гривні страхові компанії пропонують розміщувати ці резерви на депозиті Національного банку України на прийнятних умовах (LIBOR).

Треба зрозуміти, що, по-перше, без покращання економічної ситуації не буде широкого попиту на страхові послуги з боку громадян. По-друге, без інвестицій, акумульованих, зокрема, у страховій сфері, не буде відновлення економіки. По-третє, страховий ринок України вже зараз має нереалізовані можливості для інвестування національної економіки. Для залучення наявних резервів не треба додаткових бюджетних видатків — треба мати законодавство, яке б стимулювало діяльність на страховому ринку. За розрахунками експертів, завдяки впровадженню вказаних пропозицій Україна вже через рік зможе додатково інвестувати в економіку \$400–500 млн.

ДУМКА СПОЖИВАЧА СТРАХОВИХ ПОСЛУГ

Сергій Перелома. Для будь-якого підприємства питання страхування життя та здоров'я працівників є важливими і, водночас, проблемними. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» дозволяє відносити до собівартості витрати по страхуванню основних засобів виробництва, майна підприємства, вантажів, інших комерційних та фінансових ризиків. Проте, платежі по договорах щодо страхового захисту життя і здоров'я працівників, відносити на валові витрати заборонено.

На мій погляд, *життя та здоров'я працівників — не менш важливі для підприємства, ніж збереження основних фондів.* У всьому цивілізованому світі страхування працюючих за рахунок коштів підприємства є усталеною практикою. Здійснюється навіть страхування збитків компанії внаслідок смерті осіб керівної ланки. Таким чином, особистому страхуванню приділяється першорядна увага. На

мою думку, слід запровадити таку практику і в Україні. Для цього необхідно створити відповідні умови, перш за все, у сфері оподаткування. В разі відповідних змін у чинному законодавстві України, які дозволять відносити платежі по договорах особистого страхування працівників до складу валових витрат підприємств, виграють усі. *Роботодавці зможуть збільшити розмір коштів, що спрямовуються на страховий захист трудових колективів, працівники — отримати необхідний рівень страхового захисту, страхові компанії — збільшити надходження по таких важливих видах страхування, як особисте страхування та страхування життя.* Загалом, зросте страхова культура населення України.

Важливим є соціальний аспект цієї проблеми. Досить часто матеріальне становище людини не дозволяє їй планувати у власному бюджеті витрати на страхування. Для багатьох проблемою є придбання необхідних медичних препаратів, оплата інших витрат, пов'язаних з отриманням медичної допомоги.

Страховий поліс допоможе вирішити ці проблеми. *І якщо роботодавець готовий сприяти вирішенню проблем працівників, то хіба він не заслуговує на отримання певних пільг?* Дозвіл відносити страхові платежі до валових витрат хоч якоюсь мірою буде стимулювати таке страхування. Наприклад, на «Криворіжсталі» працює близько 45 тисяч чоловік. Їх страхування від нещасних випадків за мінімальним тарифом та при незначній сумі страхової відповідальності (1000 грн.) коштуватиме комбінату біля 500 тис. грн. Це мінімальні витрати, але якщо говорити про медичне страхування, то сума зростає у десятки разів. Така ситуація є типовою для будь-якого підприємства.

ПРОБЛЕМИ СТРАХУВАННЯ: ДУМКА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Щоб з'ясувати ставлення громадян України до проблем, що обговорюються, соціологічна служба Українського центру економічних та політичних досліджень провела опитування населення в усіх регіонах країни¹.

Результати опитування засвідчили *небажання громадян скористатися послугами доб-*

новних причин відмови — недовіра до недержавних пенсійних фондів (13,6%) та впевненість у тому, що гроші будуть розікрадені (18,2%). Для більш ніж 40% громадян це питання взагалі не є актуальним через брак коштів. Більшу частину опитаних (понад 63%) не заохочують скористатися страховими послугами й такі заходи, як надання дозволу страховим компаніям приймати і сплачувати гроші у твердій валюті. Тому немає нічого дивного в тому, що добровільними видами страхування користуються зараз лише 8,4% опитаних громадян.

Переважна більшість респондентів взагалі не довіряють будь-яким фінансовим інститутам. За рівнем недовіри «лідують» недержавні фінансові організації: страхові компанії — 88,7%; фонди страхування — 85%; комерційні банки — 83,3%. Ненабагато «відстають» від них державні страхові компанії (77,5%) та фонди (70,2%). Лідерами довіри населення є державні банки — до них готові принести гроші 24% опитаних.

Серед вже застрахованих громадян перевагою користуються державні страхові компанії (77% опитаних), лише 8,2% укладених страхових договорів припадає на недержавні страхові компанії. Але навіть серед цієї категорії громадян не всі впевнені, що страхування виявиться для них корисним. Лише 55,8% респондентів цієї категорії мають надію, що вкладені гроші повернуться до них у повному чи меншому обсязі.

Державний фонд соціального страхування, на думку 26,8% опитаних, має стати незалежною структурою, 25,2% — підтримують ідею передачі його у державне управління і лише 17,4% респондентів впевнені в тому, що коштами Фонду, як і дотепер, має розпоряджатися Федерація профспілок України.

Одним з чинників, що обумовлюють низький попит на страхові послуги є *недостатня страхова культура населення України*. Лише 3% опитаних вважають пенсійне забезпечення своєю турботою, ще 10,5% — готові поділити її з державою, а близько 80% громадян переконані, що це є виключно турботою держави та роботодавця. 83,5% громадян не мають уявлення про солідарну систему пенсійного забезпечення. Третина (33,1%) опитаних не знає, що їх підприємства сплачують до Пенсійного фонду нарахування на зарплату. 80% громадян не знали, що таке страхування відповідальності перед третіми особами. Після додаткових пояснень 68% опитаних відповіли, що вважають за доцільне віднесення цього виду страхування до добровільного, а не обов'язкового.

ровільного пенсійного страхування. На сьогоднішній день готові вкласти гроші у такий вид страхування лише 3,1% опитаних. Серед ос-

¹ Опитування було проведено 25 березня – 5 квітня 2000р., охоплено 2012 чол.

ВІСНОВКИ

Відповіді фахівців страхової справи і результати соціологічного опитування громадян дають змогу систематизувати проблеми розвитку страхового ринку в Україні та можливі шляхи їх вирішення.

Ринок страхування в Україні має значний потенціал, використання якого стримується відсутністю державної концепції розвитку цієї галузі, кризовими явищами в економіці, недосконалістю нормативно-правової бази, низьким рівнем добробуту населення і, як наслідок, незначним платоспроможним попитом на страхові послуги. Важливими стримувальними чинниками є також недостатній рівень страхової культури серед громадян та низький рівень довіри до страхових компаній.

Уряд і представники провідних страхових компаній України мають спільно працювати для забезпечення соціального захисту населення та ефективного використання заощаджень громадян для інвестування економіки України. Одним із чинників, що заважають конструктивній співпраці, є відомчо-корпоративні інтереси, які гальмують процес зменшення державної монополії у страховій галузі, встановлення стабільних і прозорих «правил гри» на страховому ринку.

Стратегічними напрямками реформування системи страхування в Україні та заходами, що сприятимуть її розвитку, на думку опитаних експертів, є наступні.

1. Створення нормативно-правової бази для розвитку страхового ринку:

- а) нормативно-правове визначення видів, механізмів, норм, стандартів страхування, в т.ч. страхування життя;
- б) законодавче розмежування між обов'язковими та добровільними видами страхування;
- в) внесення змін до Цивільного кодексу щодо впровадження матеріальної відповідальності за спричинені збитки третім особам;
- г) невідкладне прийняття запропонованих страховиками змін до Закону України «Про страхування».

2. Підвищення ефективності державного регулювання страховою діяльністю:

- а) концептуальне визначення орієнтирів розвитку страхового ринку в Україні, етапів та механізмів його наближення до європейських стандартів;
- б) усунення відомчих бар'єрів на страховому ринку, впровадження тендерного механізму визначення операторів з обслуговування обов'язкових видів страхування;
- в) зниження податкового тиску на діяльність по страхуванню життя, надання підприємствам права відносити страхові внески по страхуванню життя працівників до собівартості продукції;
- г) підвищення платоспроможності населення з метою сприяння розвитку накопичувальних видів страхування;
- д) підвищення ефективності роботи органів державного нагляду за страховою діяльністю, вдосконалення механізмів реалізації їх функцій;
- е) розмежування повноважень держави та акціонерних страхових компаній щодо обов'язкових та добровільних видів страхування

3. Гармонізація відносин на страховому ринку:

- а) надання дозволу страховим компаніям тримати страхові резерви у твердій валюті, а також розміщувати ці резерви на депозиті Національного банку України на прийнятних умовах;
- б) підвищення конкурентоздатності вітчизняних страхових компаній шляхом усунення їх дискримінації на ринку перестрахування;
- в) стимулювання концентрації капіталів страхових компаній, вдосконалення їх структури шляхом усунення надмірних обмежень на придбання ними акцій інших страхових компаній.

На думку опитаних фахівців, результатами таких заходів мають стати підвищення рівня соціального захисту населення, збільшення розмірів страхових резервів, доведення їх протягом 3–5 років з існуючих 0,4% ВВП до 2–3% ВВП, що допоможе залучати \$100–200 млн. інвестицій в економіку України щорічно.

МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: досвід західноєвропейських країн

Андрій САМОЙЛОВСЬКИЙ

Ринкові перетворення у сфері страхування в Україні передбачають поступовий відхід від монополізму державних структур, зменшення частки державної власності у страхових компаніях. Але це не означає, що держава повинна цілком залишити сферу страхування. Парадокс страхового бізнесу полягає в тому, що маючи на меті захист від ризиків, він сам є вразливим до впливу негативних чинників і зі свого боку може створювати ризики для страхувальників. Несумлінна або непрофесійна діяльність страховика може завдати відчутної моральної та матеріальної шкоди клієнтам, підірвати довіру людей до інституту страхування як такого. В свою чергу, це призводить до скорочення попиту на страхові послуги і, в кінцевому підсумку — до зменшення страхових ресурсів, які можуть спрямовуватися на інвестування національної економіки. Тому державне регулювання і контроль мають бути невід'ємними складовими страхового ринку.

У пошуку прийняттого механізму державного регулювання українського страхового ринку доцільно звернутися до західноєвропейського досвіду, який виробив три "опорних" схеми контролю за страховим бізнесом: жорстку, ліберальну та проміжну. Вони відрізняються масштабами регламентації діяльності страхових компаній, характером та механізмами втручання держави в їх справи. Особливості функціонування систем страхового нагляду за названими схемами можна розглянути на прикладах страхових ринків, відповідно, Німеччини, Франції та Великої Британії.

ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ

У Німеччині страхова справа є найбільш жорстко контрольованою. Державний контроль здійснює Федеральне відомство нагляду за страховими компаніями. Основними його функціями є управління державною системою допуску страхових компаній на національний фінансовий ринок і контроль за їх діяльністю.

Одним із найефективніших механізмів впливу держави на страхову діяльність є ліцензійна політика. Вона передбачає розробку індивідуальних (окремо для кожної страхової компанії) програм здійснення страхових операцій, в яких, виходячи з фінансових можли-

востей претендентів на ліцензію страховика, дуже детально нормуються характер та обсяги дозволених страхових операцій. У разі відхилення страховиків від програм, Федеральне відомство нагляду за страховими компаніями має право застосувати до них відповідні санкції, в т.ч. призупинити або анулювати дію ліцензій.

Крім того, з метою забезпечення захисту інтересів страхувальників Федеральне відомство страхового нагляду аналізує виконання страховими компаніями полісних умов, а також веде систематичне спостереження за їх платоспроможністю. Перевірка загального фінансового стану та достатності фінансових резервів страхових компаній здійснюється

щорічно. Жорстко контролюється також розміщення резервів страхових компаній. Проте, контроль за фінансовою надійністю перестраховика не ведеться. Страхові компанії, що займаються виключно перестрахуванням, в Німеччині не зобов'язані мати ліцензію на здійснення цих операцій і підлягають лише обмеженому страховому нагляду.

ДОСВІД ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Найбільш ліберальна система державного регулювання страхового ринку діє у Великій Британії. Держава проводить політику мінімального втручання у страхову сферу з метою забезпечення максимальної свободи страхового підприємництва. Хоча операції зі страхування і підлягають ліцензуванню, однак, основним регулятором розвитку страхового ринку виступає переважно конкуренція. Втручання держави в умови договору страхування не відбувається. Нагляд за страховою діяльністю покладено на департамент при Міністерстві торгівлі та промисловості. Контролю підлягають лише фінансовий стан та платоспроможність страхових компаній, а також (на відміну від німецької моделі) компаній, що займаються перестрахуванням.

ДОСВІД ФРАНЦІЇ

У Франції діє проміжна (між німецькою та британською) система державного страхового нагляду. Вона має два органи, що здійснюють контроль за страховою діяльністю. По-перше, це Комісія з контролю за

говорів страхування, регламентацію страхової діяльності, видачу ліцензій, а також контролюють тарифи по страхуванню життя. Таким чином, контроль за платоспроможністю страхових компаній покладено на Комісію з контролю за страхуванням, а ліцензування та інші функції — на Міністерство економіки і фінансів.

У Франції, як і в Німеччині, органи з нагляду за страховою діяльністю здійснюють контроль за полісними умовами. Вони можуть зобов'язати страховика змінити умови договору у випадку їх невідповідності встановленим вимогам. Цілями втручання в умови договору є (а) захист інтересів страхувальників, які недостатньо знають специфіку страхової справи, і (б) регулювання умов договору при здійсненні обов'язкових видів страхування. Фінансовий контроль органів нагляду Франції спрямований виключно на забезпечення платоспроможності страховика прямого страхування.

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Аналіз досвіду страхового нагляду в розвинених країнах Західної Європи дає можливість визначити певні спільні риси, характерні для різних систем державного регулювання страхового ринку.

По-перше, страховий нагляд, як правило, здійснюється спеціальними урядовими структурами, які за статусом прирівнені до міністерств. Це — впливові установи, роль яких для страхового ринку країни можна порівняти хіба що з важливістю центрального банку для банківської системи.

По-друге, ці установи розробляють і здійснюють державну політику в галузі страхування. До їх функцій належать: надання та відкликання ліцензій на здійснення страхової діяльності; вивчення щоквартальної звітності страховиків та комплексні перевірки страхових компаній; проведення (в разі необхідності) санації страхових компаній; перевірка скарг страхувальників; регулювання страхового ринку країни шляхом випуску наказів, розпоряджень; методична та інструктивна робота зі страховиками, роз'яснювальна робота з населенням; надання пропозицій щодо внесення необхідних змін до страхового законодавства; ведення електронного банку даних по страхових компаніях.

По-третє, установи нагляду за страховою діяльністю, як правило, мають центральний апарат управління та регіональну систему робочих органів. Вони наділені необхідними повноваженнями для здійснення своїх функцій, укомплектовані висококвалі-

страхуванням. До її функцій належать перевірка бухгалтерських операцій, контроль інвестицій та технічних резервів, аналіз платоспроможності прямих страховиків. По-друге, це Міністерство економіки і фінансів, підрозділи якого здійснюють аналіз умов до-

фікованими кадрами, обладнані технічними засобами¹.

У процесі розвитку ринкових відносин державне регулювання страхової діяльності набуває все більше ліберальної форми. Це динамічний процес і його важливими складовими є постійне вдосконалення законів і правил, а також створення асоціацій страхових компаній. Сьогодні більшість з країн ЄС зосередили свою увагу на лібералізації системи державного регулювання страхової діяльності. Навіть у Німеччині, з її найбільш жорсткою в Європі системою державного регулювання страхової діяльності, держава відмовилась від попереднього схвалення деталей страхового договору і зосередила свою увагу, перш за все, на нагляді за платоспроможністю страхових компаній.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНИ

Світовий досвід переконує, що роль держави на етапі перехідної економіки суттєво відрізняється від її ролі у суспільстві зі сформованими ринковими відносинами, стабільною законодавчою базою, розвиненим страховим ринком. **В умовах стійкого економічного розвитку держава має сприяти оптимізації**

механізмів саморегуляції, робити акцент на стабільність господарських зв'язків. На перехідному ж етапі завданням держави є створення таких механізмів.

В розвинених країнах зниження формальних вимог до діяльності страховика підвищує ефективність страхової діяльності, сприяє досягненню більшої відповідності між пропозицією та попитом і, зрештою, вищої якості послуг за доступну ціну.

Розвиток страхового бізнесу в Україні значно відстає від рівня розвинених держав. Українські страхові компанії працюють у складних умовах економічної кризи, відсутності ринкової інфраструктури і належної правової бази. Тому не всі механізми державного регулювання, які застосовуються в країнах Західної Європи, спрацюють в Україні.

Більш прийнятною стратегією для України видається орієнтація на німецьку модель державного регулювання страхової діяльності. Конкретні заходи щодо підвищення ефективності страхової діяльності мають бути «вбудовані» до загальнодержавної стратегії підйому економіки, інакше ефект від новачій на страховому ринку буде мінімальним.

ВИСНОВКИ

Головне завдання державного нагляду за страховою діяльністю — це контроль за платоспроможністю страховика з метою захисту інтересів страхувальника.

Державне регулювання страхової діяльності є невід'ємною складовою розвинутої економіки і має особливе значення для країн на перехідному етапі розвитку, в т.ч. для України. Однак державне регулювання не виключає саморегулювання страхового ринку — ці два компоненти мають завжди доповнювати один одного.

Досягнення головної мети контролю над страховою діяльністю за допомогою лише ринкових механізмів неможливе. В Україні в цій сфері повинен ефективно діяти державний наглядовий орган, який мав би достатньо високий статус.

Реформування страхового ринку України тісно пов'язане з реформуванням інших сфер суспільства і не може бути ефективним без ключових передумов — підйому економіки та підвищення добробуту населення.

¹ Показовим у цьому відношенні є Федеральне відомство контролю за страховими компаніями Німеччини. Центральний апарат установи налічує 350 співробітників. Відомство включає сім відділів, 43 підвідділи. В ньому працюють 70 юристів, 130 економістів, 25 математиків з вищою освітою, 100 співробітників із спеціальною освітою, 25 чоловік технічного персоналу. Відомство здійснює нагляд за 714 страховими компаніями, загальні річні доходи яких сягають DM 200 млрд. Ефективність системи підтверджується тим, що вона забезпечує стабільний розвиток страхового ринку практично без банкрутств страхових компаній.

КАДРОВЕ І НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Семен ОСАДЕЦЬ

Світовий досвід показує, що одним із визначальних чинників успішної організації страхової діяльності є наявність у страховиків високопрофесійного персоналу. **В країнах з розвинутими ринковими відносинами у сфері страхування зайнято 1–1,5% працездатного населення. Вихід на такі параметри означав би для України створення 200–300 тис. додаткових робочих місць.**

За останні п'ять років в Україні, не дивлячись на величезні економічні труднощі, страхова індустрія потроїла обсяги страхових послуг, підняла якість страхового сервісу. **За темпами приросту** страхових послуг Україна посідає одне з перших місць у світі. Низка вітчизняних страховиків серйозно зміцнила позиції на ринку і підвищила свій імідж. У 1999р. обсяги страхових премій зросли, порівняно з минулорічним показником, на 47,5%. На наш погляд, цьому сприяло, зокрема, покращання кадрової політики страхових компаній. Проте, не слід забувати про значне відставання України від світових і європейських досягнень у страховій справі. **Посідаючи друге місце в Європі за територією (5,6%), маючи 7% населення європейського континенту, Україна, за даними компанії Swiss Re¹, в 1998р. забезпечувала лише 0,05% загального обсягу страхових послуг** (у доларовому еквіваленті). В Угорщині цей показник був у чотири, в Польщі — в 12, в Росії — в 14 разів вищим. Зазначені чинники обумовлюють внутрішні та зовнішні вимоги до кадрового забезпечення страхової діяльності в Україні.

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ

Становлення і розвиток страхового ринку зумовили потребу в нових професіях: кваліфікованих менеджерах, андеррайтерах, актуаріях, аварійних комісарах, сюрвейерах, брокерах. Особливості страхового бізнесу вимагають спеціалізованих бухгалтерської, фінансової і юридичної служб. Значна частина страхових працівників (у першу чергу, тих, які обіймають ключові посади) повинна мати добрі базові знання з економіки, фінансів, права, володіти теоретичними засадами страхування та передовим досвідом його органі-

зації. Залежно від видів страхування, існує реальна потреба в розумінні основ технології того чи іншого виробництва, експлуатації та охорони об'єктів. Потрібно вміло й оперативно здійснити всі процедури, пов'язані з розпізнаванням та оцінкою ризиків, визначенням плати за страхування, виплатою відшкодування збитків як фізичним, так і юридичним особам. Не дивно, що в кадровому складі страхових компаній поряд з економістами можна зустріти інженерів, технологів, агрономів, медиків, людей інших професій. Ефективні контакти страховиків як з існуючими, так і потенційними страхувальниками можливі лише за умови володіння персоналом

¹ Страховое ревью, Москва, № 1, 2000г., с. 41–43.

певним мінімумом знань з психології і ділового спілкування. Розвиток зв'язків з іноземними партнерами, використання зарубіжної інформації, в т.ч. в Internet, неможливе без оволодіння міжнародною мовою страхування — англійською.

Протягом останніх років в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, спостерігається справжній бум у підготовці бакалаврів і спеціалістів економічного спрямування. Цією справою займаються понад 120 державних і комерційних вузів України. Переважна більшість з них готує, зокрема, фінансистів і бухгалтерів. Вдалося вирішити одне з важливих завдань — передбачити в навчальних планах з будь-якої економічної спеціальності обов'язкове вивчення дисципліни «Страхування», а для спеціальності «Фінанси» — ще й дисципліни «Страхові послуги». Це не лише позитивно впливає на підготовку кадрів для страхових організацій, а й сприяє нарощуванню страхових знань у середовищі потенційних страхувальників (промислових, торговельних, транспортних та інших підприємств і організацій, де працюють десятки тисяч випускників економічних вузів).

Разом з тим, базового рівня вищої економічної і навіть фінансової освіти для керівного складу і відповідальних працівників страхових організацій ще недостатньо. Адже бакалаври не мали змоги опанувати знання з таких предметів, як ризик-менеджмент, методологія визначення страхових тарифів, андеррайтинг у майновому та особистому страхуванні, управління перестраховальними операціями, фінанси страховика, облік і аудит у страховиків, менеджмент у страховій компанії, стра-

хове право тощо. Такий набір дисциплін забезпечує поки що єдина в країні магістерська програма «Страховий менеджмент», яка реалізується в Київському національному економічному університеті. За чотири роки її існування ступінь магістра отримали 86 випускників, 22 випускникам присвоєна кваліфікація спеціаліста зі страхування.

Підготовку спеціалістів для страхової галузі здійснює також Тернопільська академія народного господарства. Тут існує єдина в країні кафедра страхування, організовано українсько-польський страховий факультет. Проте, кількість студентів, які навчаються за страховим фахом, обмежується однією академічною групою.

Загалом, державні вузи забезпечують щорічний випуск лише 60–65 магістрів і спеціалістів для потреб страхової індустрії України. Ще меншу кількість фахівців цього спрямування дають приватні навчальні заклади. Практично відсутня підготовка фахівців для установ, що здійснюють соціальне страхування. При таких обсягах підготовки фахівців страхові компанії ще довго не зможуть розраховувати на людей із закінченою вищою фаховою освітою.

Між тим, назріває ще одна серйозна проблема, що матиме безпосереднє відношення до підготовки вітчизняних фахівців страхового бізнесу. Зняття обмежень на доступ на український ринок іноземних компаній не лише посилить конкуренцію у залученні страхувальників, але й буде сприяти впливу висококваліфікованих українських фахівців до іноземних компаній.

НАПРЯМИ КАДРОВОЇ ПІДТРИМКИ СТРАХОВОГО БІЗНЕСУ

Можна запропонувати наступні кроки щодо покращання ситуації з підготовкою кадрів для страхової галузі.

По-перше, необхідно опрацювати і затвердити кваліфікаційні стандарти для осіб, які претендують на ту чи іншу посаду. Це особливо актуально для керівників страхових організацій, їх заступників, керівників філіалів, служби державного нагляду за страховою

діяльністю. Очевидно, що ця категорія працівників повинна мати вищу фахову освіту. Відповідні вимоги доцільно закріпити в Законі України «Про страхування».

По-друге, було б доцільним запропонувати Лізі страхових організацій України та іншим зацікавленим організаціям вивчити потребу страхової індустрії в кадрах різних спеціальностей і внести відповідні пропозиції щодо планування випуску фахівців.

По-третє, потрібно передбачити в програмах відповідних вузів окрему спеціальність «Страхова справа» або «Страхування». Такий крок дасть змогу покращити відбір студентів на цю спеціальність, наповнити навчальний план дисциплінами, що формують відповідний фах, оптимізувати маневр бюджетом часу студентів і викладачів, посилити практичне спрямування підготовки фахівців відповідно до замовлень страховиків та інших зацікавлених організацій. З урахуванням специфіки майбутньої роботи, повинні готуватися фахівці і для потреб організацій (фондів), що надають послуги із соціального страхування.

По-четверте, за рахунок бюджетних коштів варто здійснювати підготовку магістрів і спеціалістів за страховим фахом виключно для потреб державних організацій. Водночас, страховики повинні більше уваги

приділяти відбору талановитої молоді на навчання і на контрактних засадах. Це дасть змогу краще закріпити кадри в тих місцях, де цього вимагає справа.

По-п'яте, доцільно ширше використовувати можливості навчання на умовах набуття другої вищої освіти на рівні магістра або спеціаліста. Певний позитивний досвід вже є. Успішно реалізується магістерська програма «Страховий менеджмент» в Українській фінансово-банківській школі. Цей навчальний заклад засновано в 1994р. за підтримки Європейського Союзу (в рамках програми TACIS). Зараз ця школа має найвищий (четвертий) ступінь акредитації. В структурі школи утворено Український центр навчання страховій справі. За два роки навчання особи, які вже мають будь-яку першу вищу освіту (неекономічну), і за один рік ті, хто вступає на навчання з дипломом економіста-бакалавра або спеціаліста, отримують ступінь магістра зі страхового менеджменту. Зараз у цій школі на контрактних засадах успішно навчаються понад 30 керівників і провідних працівників відомих страхових компаній, серед них — три кандидати наук. Такі школи можуть надавати серйозну допомогу страховикам також і в організації підвищення кваліфікації працівників.

По-шосте, серед молоді, яка закінчує вузи, а також практиків страхової справи, є багато осіб, які вільно володіють англійською мовою і бажають за дистанційною формою навчання отримати сертифікат одного з найпрестижніших навчальних закладів — Лондонського інституту дипломованих страхових працівників. Зараз він має філіали і представництва в 90 містах багатьох країн світу. Доцільно провести переговори щодо відкриття представництва цього інституту в Києві. Можливість отримувати належне методичне забезпечення, консультації і здавати іспити без дорогих поїздок за кордон зробить названий вуз доступним і для українських громадян. Таке навчання буде особливо корисним для викладачів страхової справи і працівників зі страхування (перестрахування) зовнішньоекономічних ризиків.

По-сьоме, є сенс відновити підготовку молодших фахівців зі страхування на рівні економічних технікумів. Їх можна використовувати на посадах операторів страхових компаній, страхових агентів, у складі персоналу установ, що здійснюють соціальне страхування. Особливо така потреба виникне при збільшенні продажу страхових продуктів по телефону, через мережу Internet².

² Автору довелося відвідати одну з англійських страхових компаній, що спеціалізується на цілодобовому страхуванні автомобілів по телефону. Компанія має значні прибутки за рахунок того, що їй вдалося уникнути витрат на комісійні винагороди посередникам і залучити до роботи понад 200 операторів, підготовлених на трьохмісячних курсах для осіб із середньою освітою.

По-восьме, дуже важливим завданням є розробка підручників і посібників зі страхових дисциплін для різних професійно-освітніх рівнів навчання. Вони мусять не лише мати належне теоретичне наповнення, але й бути максимально наближеними до потреб практики. Процес ефективного навчання вимагає підготовки збірників ділових ситуацій, забезпечення формами страхової документації тощо.

Крім того, хотілося б відчувати *більшу зацікавленість страховиків у посиленні мотивації студентів до успішного оволодіння страховою справою*. Цьому могли б сприяти конкурси на кращі дипломні (магістерські) роботи, статті на спеціальну тематику, встановлення стипендій страхових компаній студентам-відмінникам, гарантії в прийнятті на роботу випускників, які отримали дипломи з відзнакою.

НАУКОВЕ ЗАПЕЗПЕЧЕННЯ СТРАХОВОГО БІЗНЕСУ

З числа науковців, які ведуть дослідження зі страхових проблем, понад 80% працюють у вузах. На жаль, навіть наявні нечисленні наукові розробки з проблем страхування використовуються неефективно.

Наукова діяльність у страхуванні ніким не координується. Немає належної оцінки виконаних робіт і сприяння їх впровадженню в діяльність компаній. Було б доцільним *створити при Лізі страхових організацій України наукову раду*, на якій періодично обговорювати

проблеми, що потребують наукового обґрунтування, розглядати результати досліджень, концептуальні підходи щодо подальшого розвитку страхового ринку, проекти нормативно-правових актів, рекомендації, методики тощо.

Можна сподіватися, що за умов, коли державний нагляд за страховою діяльністю покладено на один із центральних економічних органів виконавчої влади — Міністерство фінансів, — питанням розвитку страхування буде приділено більше уваги. Бажано, щоб тон науковим дослідженням зі страхування задавав Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України.

У справі інформування страховиків та інших зацікавлених організацій про результати наукових досліджень, корисний вітчизняний і зарубіжний досвід страхування більш активну роль повинна відігравати періодична преса. *Україна має лише один цікавий за формою і змістом щомісячник «Финансовые услуги»*. Журнал передплачують усі страхові компанії України, іноземні читачі. Через це видання науковці оприлюднювали результати своїх досліджень. *На жаль, Вища атестаційна комісія (ВАК) України не включила журнал до переліку фахових видань*, незважаючи на чисельні звертання провідних вчених, керівників вузів, Ліги страхових організацій України. Це не лише значно обмежує можливості претендентів на вчену ступінь виконати вимоги ВАК щодо публікацій, а й звужує коло фахівців, серед яких мали б розповсюджуватись наукові результати.

Рівень розвитку страхування майна, життя, пенсій, відповідальності перед третіми особами є індикатором економічної і соціальної безпеки особи, сім'ї, підприємства, держави в цілому. Покращувати цю важливу справу з врахуванням досягнень науки і світового досвіду можуть лише професіонали. Знайти і підготувати таких людей є спільним завданням страховиків і вищих навчальних закладів України.

ЧИ ЗДАТНА ДЕРЖАВА ГАРАНТУВАТИ СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СВОЇХ ЗАХИСНИКІВ?

Володимир БОНДАР

З метою соціального захисту окремих категорій громадян України, службові обов'язки яких пов'язані з підвищеним ризиком для життя та здоров'я¹, законом передбачено державне обов'язкове особисте страхування. Та-

ким чином держава гарантує соціальний захист зазначених категорій громадян у вигляді надання їм соціальних виплат.

Для забезпечення своєчасних соціальних виплат платежі повинні перераховуватися міністерствами (відомствами) на спеціальний рахунок Правління Національної акціонерної компанії (НАСК) «Оранта». Ця компанія, за рішенням Уряду України, здійснює державне обов'язкове особисте страхування та виплату страхових сум за рахунок коштів державного бюджету. Виплати мають проводитися щомісячно у розмірі 1/12 встановленої річної суми. *Бюджетні статті відповідних міністерств (відомств) є єдиними джерелами таких виплат.*

Але, починаючи з другої половини 1995р., перерахування платежів відбувається несвоєчасно і в неналежному обсязі. Внаслідок цього утворилась значна заборгованість по їх сплаті. Документи на отримання соціальних виплат оформлюються щоденно, а фактичні надходження страхових платежів здійснюються зі значними затримками. Через це розмір заборгованості постійно збільшується. **На 1 березня 2000р. заборгованість міністерств і відомств по соціальних виплатах перевищила 58 млн. грн. Це — майже 2/3 всіх активів НАСК «Оранта».** Постійно зростає й простроченість заборгованості, її термін складає 1-3 роки.

Водночас, до судових органів у масовому порядку надходять позови громадян щодо отримання визначених законом виплат. При-

¹ До категорій громадян, для яких передбачено державне обов'язкове особисте страхування, належать військовослужбовці Міністерства оборони, Служби безпеки, працівники органів і підрозділів внутрішніх справ, судді, народні депутати України, працівники прокуратури, митних органів, контрольно-ревізійної служби та інші.

чин відхилення таких позовів немає, і суди задовольняють їх шляхом примусового стягнення страхових сум, державного мита, юридичних послуг та моральної шкоди з усіх рахунків НАСК «Оранта». Складається парадоксальна ситуація, коли неплатоспромож-

ними є міністерства і відомства (тобто бюджет), а розраховуватись повинна страхова компанія.

НАСК «Оранта» змушена реагувати на рішення судів та здійснювати виплати за рахунок власних страхових резервів, під які вона має страхові зобов'язання за добровільними ризиковими видами страхування перед мільйонами інших страхувальників. Враховуючи суму заборгованості, можна стверджувати, що *виникла реальна загроза фінансової дестабілізації найбільшої страхової компанії Ук-*

раїни з державним контрольним пакетом акцій (78%), а також загроза невиконання зобов'язань з виплати страхових сум страхувальникам, які мають договори добровільного страхування майна від стихійних явищ та інших ризиків.

Для виправлення ситуації Урядом України запропонований ряд заходів. Передбачається передача функції виплати страхових сум безпосередньо відповідним міністерствам і відомствам (головним розпорядникам бюджетних коштів) за місцем постійного проживання застрахованих. Джерелом виплат мають бути кошти, що виділяються Головним управлінням Державного казначейства України. За НАСК «Оранта» залишиться лише збір та оформлення документів, визначення страхових сум та передача їх відповідним органам за місцем роботи потерпілого. Метою таких заходів є підвищення відповідальності міністерств (відомств) за проведення соціальних виплат, припинення виснаження страхових резервів НАСК «Оранта», недопущення невиконання нею своїх зобов'язань по добровільних видах страхування.

Такі кроки Уряду виглядають напівзаходами, які не зможуть істотно поліпшити стан справ. Адже в державному бюджеті України та кошторисах окремих міністерств і відомств (страхувальників) **немає відповідних статей видатків**. Фінансування соціальних виплат здійснюється сьогодні за залишковим принципом, незважаючи на його загальнодержавне значення. За терміном заборгованість з виплат соціального страхування значно перевищує заборгованості по виплатах заробітної плати, стипендій та пенсій.

На сьогодні, на жаль, немає сумнівів у тому, що найближчим часом згадані на початку статті категорії громадян не отримають у повному обсязі грошей по обов'язкових соціальних виплатах. За таких умов держава повинна або знайти резерви для забезпечення обов'язкового страхування, визначивши такі видатки окремими статтями державного бюджету, або відмовитись на певний час від своїх зобов'язань — піти на соціальний дефолт. Важливою складовою запропонованих урядових заходів у даному випадку є виведення з-під удару НАСК «Оранта», яка відповідає й за інші види страхування.

СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: нормативно-правове забезпечення

Ольга ГАМАКОВА

СУТЬ ПРОБЛЕМИ

Усю сукупність договорів страхування у світовій практиці прийнято поділяти на дві великі групи. Одна з них об'єднує договори загального страхування (*general insurance*), що укладаються на термін до одного року¹. Такі договори забезпечують страховий захист страхувальника, і на цьому їх роль вичерпується.

Друга група об'єднує договори страхування життя (*life assurance*) — це договори змішаного страхування життя, страхування дітей до повноліття і вступу в шлюб, страхування додаткової пенсії і ренти, довічне страхування тощо. Договори страхування життя укладаються здебільшого з громадянами, а не з юридичними особами. На відміну від договорів загального страхування, вони укладаються на довгий термін: п'ять, десять, п'ятнадцять, двадцять і більше років. Страхувальник сплачує внески за таким договором у розстрочку (протягом усього терміну його дії) з таким розрахунком, щоб на момент закінчення строку дії договору на особовому рахунку у страховій компанії накопичилася сума, що дорівнює зазначеній у договорі страховій сумі. По закінченню строку дії договору внески у вигляді страхової суми повертаються застрахованій особі з нарахованими відсотками. У випадку смерті застрахованої особи її спадкоємці отримують повну страхову суму за договором, незалежно від обсягів сплачених страхових внесків. Таким чином, **договори страхування життя не лише забезпечують страховий захист людини, але й висту-**

пають як своєрідні інвестиції, що їх робить страхувальник.

На відміну від інших фінансово-кредитних установ, страхові компанії, що здійснюють страхування життя, мають змогу залучати вільні кошти страхувальників під значно менший відсоток річних, оскільки таке залучення відбувається на підставі забезпечення страхового захисту. Тому страховики знаходяться у більш вигідному становищі, порівняно з іншими фінансово-кредитними структурами. Договори страхування життя укладаються на довгий строк, зобов'язання по виплатах віддалені у часі, їх можна досить точно прогнозувати. Тому страховики можуть дозволити собі значну частку довгострокових вкладень у загальному обсязі власних інвестицій. **Особливі інвестиційні можливості компаній зі страхування життя роблять їх становище на ринку капіталу унікальним — саме вони (поряд з пенсійними фондами) задовольняють значну частину потреб економіки в дефіцитному і дешевому довгостроковому капіталі.**

Виникають запитання: чи є такий капітал зайвим для України? А якщо ні, то чи є достатньо розвинутим такий важливий для економіки держави сектор страхового ринку, як страхування життя? Якщо перше запитання є риторичним, то відповідь на друге, на жаль, буде невтішною.

За радянських часів (коли страхові операції були монополією держави і здійснювалися однією організацією — Держстрахом СРСР) розвиток страхування життя набув

¹ До них належать договори страхування засобів наземного, водного, повітряного транспорту, майна, усіх видів відповідальності, життя і здоров'я від нещасного випадку тощо. Внески (страхові премії), сплачувані страхувальниками за цими договорами, становлять незначний відсоток від страхової суми і не повертаються страхувальникові по закінченні строку дії договору. Якщо ж трапиться страхова подія, то компенсація збитків здійснюється у межах страхової суми (як правило, сума страхового відшкодування значно перевищує сплачені страхувальником страхові премії).

надзвичайно високого рівня. Як свідчать офіційні дані², в 1990р. у структурі страхових платежів Держстраху СРСР на надходження від народного господарства припадало 37,1%, від населення — 62,9%. У складі надходжень від населення 90% становили *внески за довгостроковими договорами страхування життя*. Такі договори мала переважна більшість (68,3%) працездатного населення СРСР. В Україні цей показник був ще вищим — 71,4%. Такий рівень страхування життя давав змогу державі накопичувати і використовувати на інвестування та інші потреби величезні кошти. Обсяги резерву внесків по страхуванню життя складали 74,9% загального обсягу фонду державного страхування, накопичуваного Держстрахом СРСР, і в 1990р. перевищували 34,4 млрд. радянських рублів.

З огляду на унікальні інвестиційні можливості ринку страхування життя, держава мала б усіляко заохочувати його розвиток. Україна, на жаль, не змогла зберегти і примножити позитивний досвід радянських часів. Протягом останніх років надходження страхових премій за договорами страхування життя різко скоротилися. У загальному обсязі страхових премій за 1998р. частка премій за договорами страхування життя склала 1,6%, в 1999р. — лише 0,7%. Ці цифри важко порівнювати з показниками 1990р.

ЯК ДЕРЖАВА ПІКЛУЄТЬСЯ ПРО ЗАХИСТ СВОЇХ ГРОМАДЯН?

Настільки відчутні втрати обсягів страхування життя відбулися з різних причин. Серед них — об'єктивні економічні причини, а також причини суб'єктивного характеру, пов'язані з недбалістю і непрофесійним управлінням страховою галуззю, включаючи недосконале законодавче, нормативне і методичне забезпечення.

Першим кроком на цьому неконструктивному шляху стало запровадження Комітетом у справах нагляду за страховою діяльністю «Тимчасової методики формування резервів зі страхування життя»³. Згідно з цим до-

кументом, договори страхування життя повинні були передбачати відтепер лише три види страхових подій: дожиття застрахованого до закінчення строку дії договору страхування; смерть застрахованого; досягнення застрахованим пенсійного віку (пенсійне страхування). Таким чином, із переліку страхових подій безпідставно були виключені такі (значимі для людей) події, як *тимчасова* або *постійна* втрата працездатності внаслідок нещасного випадку в період дії договору страхування. Тим самим було практично скасовано найпопулярніше за часів СРСР *змішане* страхування життя, оскільки зник дуже важливий психологічний мотив страхування, пов'язаний із можливістю отримувати протягом дії довгострокового договору часткових виплат внаслідок тимчасової або постійної втрати працездатності.

Правонаступник Держстраху СРСР — Національна акціонерна страхова компанія «Оранта», яка до того часу продовжувала укладати договори змішаного страхування, опинилася у дивному становищі. З одного боку, були: досвід десятиліть роботи на ринку страхування життя; відпрацьовані, звичні для страхувальників, умови і правила довгострокового накопичувального страхування; діючі договори саме з таким розширеним обсягом відповідальності. З іншого боку — треба було враховувати вимоги зазначеної Тимчасової методики⁴ з беззаперечним введенням нових стандартів.

НАСК «Оранта» та інші компанії були змушені вилучити з правил страхування життя гарантії виплат страхувальникам у зв'язку із травмами та іншими нещасними випадками, що призводили до тимчасової непрацездатності та інвалідності. Це різко знизило популярність договорів страхування життя.

Помилку було виправлено лише у червні 1997р., коли Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю затвердив нову «Методику формування резервів зі страхування життя» (далі — Методика), що є чинною дотепер. За договорами страхування життя вона передбачає розширений до колишніх розмірів перелік страхових подій.

² Государственное страхование в СССР. 1991: Юбилейный статистический сборник/ Министерство финансов СССР. — Москва: Финансы и статистика, 1991, с.14,19,53,79.

³ Введена в дію 27 жовтня 1995р. наказом колишнього Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю.

⁴ Після реєстрації в Міністерстві юстиції вона набула сили нормативно-правового акту.

Отже, все повернулося «на круги своя», але було втрачено час і, головне, — були втрачені потенційні страхувальники, оскільки страхування виключно на випадок дожиття або смерті не є привабливим для людини, особливо у сучасних скрутних соціально-економічних умовах.

Невдале державне нормування умов страхування життя знайшло свій подальший негативний розвиток і в сфері оподаткування страхової діяльності. В Україні операції зі страхування життя не оподатковуються податком на прибуток, однак, це справедливо лише за умови, якщо договори страхування життя передбачають у якості страхових випадків лише *смерть* застрахованої особи⁵, *дожиття* нею до закінчення строку дії договору або досягнення визначеного договором віку. Договір не може передбачати можливість часткових виплат до закінчення строку його дії або до страхового випадку. Якщо ж договори страхування життя передбачають інші страхові події (крім дожиття і смерті), то операції за ними вже не кваліфікуються як операції зі страхування життя. Доходи від таких операцій оподатковуються таким же чином, як і надходження за загальними видами страхування, тобто за ставкою 3%.

Тут дуже важко знайти логіку. Договори страхування життя в зарубіжних країнах практично завжди містять додаткові страхові випадки (крім дожиття і смерті) і передбачають часткові виплати — це не заважає вважати їх договорами страхування життя.

На цьому розбіжності у вимогах останньої Методики і Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» не закінчуються. Залишається неузгодженим найважливіше питання — термін дії договору. В Методиці зазначається, що договори страхування життя укладаються на строк не менше

трьох років, в законі — не менше 120 календарних місяців. Очевидно, що така вимога не є ані логічною, ані життєздатною у нинішні скрутні часи. Навряд чи вітчизняна страхова компанія, яка хоче проводити страхування життя, може розраховувати на масштабне залучення коштів від населення на таких умовах.

Дуже негативно вплинула на розвиток національного ринку страхування життя заборона вітчизняним страховикам одночасно здійснювати загальне страхування та страхування життя. Приводом для таких дій держави була, напевно, турбота про захист громадян. Безумовно, фінансове управління компанією, що здійснює страхування життя, відрізняється від управління компанією, що проводить загальні види страхування. Необхідність захисту довгострокових заощаджень страхувальників за договорами страхування життя висуває до страховиків особливі вимоги. Для них, як правило, передбачається підвищений розмір статутного капіталу. Встановлюється особливий порядок формування страхових резервів, які обчислюються за кожним договором окремо з використанням методів актуарної математики. Дуже обережною і виваженою має бути інвестиційна політика таких страховиків, особливо стосовно розміщення та інвестування коштів страхових резервів. До таких страховиків також застосовується особливий режим оподаткування. Все це правильно, але час для такого безкомпромісного розподілу страховиків за спеціалізацією в Україні було обрано вкрай невдало.

Прагнення «відповідати міжнародним стандартам» не може досягатися за будь-яку ціну. В країнах ЄС розподіл страховиків на тих, хто страхує життя, і тих, хто здійснює іншу страхову діяльність, відбувся лише на рубежі 1982р. До того часу страхові ринки країн ЄС пройшли довгий еволюційний шлях. Велика Британія, наприклад, дотепер має на внутрішньому страховому ринку так звані «композитні» компанії, що здійснюють як страхування життя, так і загальне страхування. Такий підхід, до речі, демонструє і Росія. Україна, на жаль, обрала інший шлях, який важко назвати виваженим.

ЧИ ЗАХИЩАЄ ДЕРЖАВА НАЦІОНАЛЬНИЙ СТРАХОВИЙ РИНОК?

Проблеми українського ринку страхування життя не вичерпуються лише згаданими нормативно-правовими аспектами. Залишається невирішеною важлива проблема захисту внесків страхувальників за довгостроковими договорами страхування від руйнівного впливу інфляції, особливо, якщо врахувати об-

⁵ Або рішення суду про оголошення її померлою.

межені спроможності вітчизняних страховиків та низький рівень довіри з боку населення. Вихід із ситуації начебто лежить на поверхні; він навіть подобається страховальникам. Мова йде про укладання договорів страхування у доларовому еквіваленті з вітчизняними (іноземними) страховиками з подальшим перестрахуванням в іноземних перестраховиків. Саме до цього прагнуть і компанії-нерезиденти, які вже розгортають свою діяльність на ринку страхування життя в Україні.

Існує також загроза втрати ринку для вітчизняних операторів у зв'язку із відкриттям його для іноземних страхових компаній, перед якими вітчизняні страховики залишаються незахищеними. Сьогодні не існує жодних обмежень для переказу зібраних за дого-

ворами страхування життя страхових премій за кордон через канали перестрахування. Між тим, законодавство, наприклад, Росії передбачає норму, згідно з якою страховий ризик дожиття застрахованого до строку або віку, зазначеного договором страхування, не підлягає передачі у перестрахування нерезидентам РФ.

Для пересічного громадянина перестрахування є очевидно вигідним. Однак, держава має докласти зусиль, щоб зупинити відплив «довгих грошей» за кордон, знайти баланс між інтересами громадян, державними інтересами, інтересами національних і зарубіжних страхових компаній на вітчизняному ринку.

НА ЗАКІНЧЕННЯ

Після відкриття українського страхового ринку 17 червня 1999р. для країн-членів ЄС стало зрозумілим, що саме страхування життя є найбільш привабливим для іноземних страхових компаній. Конкуренції (хоча б символічної) з боку українських страховиків поки що не передбачається. Не існує проблеми створення та реєстрації на території України і псевдоукраїнських страхових компаній, які по суті є товариствами зі 100% іноземним капіталом. Жодних обмежень з переказом за кордон зібраних за договорами страхування життя страхових премій через канали перестрахування законодавство України не передбачає. Проте воно передбачає дуже жорсткі умови діяльності для страховиків, які працюють на ринку страхування життя. Ці умови непосильні для вітчизняних, але цілком прийнятні для іноземних страховиків — це робить український ринок страхування життя привабливим для них.

Страхування життя в Україні поки що не має належного законодавчого забезпечення, що стримує його розвиток. З одного боку, бажаного страхового захисту не отримують громадяни України. З іншого боку, не розвиваються вітчизняні страхові компанії. Нарешті, створюється канал відпливу за кордон довгострокових заощаджень громадян України. За інших обставин, ці кошти залишалися б у державі і забезпечували її потреби в довгостроковому капіталі.

НАРОД ЗОЛОТОЙ СЕРЕДИНЫ?

Эскиз социально-психологического автопортрета¹

Люмила ШАНГИНА

Чем можно измерить счастье? Наверное, его можно обнять, пересчитать, разлить по стаканам или уместить в первую пятерку в прописи. Но, между прочим, счастье можно измерить и в процентах. Это в том случае, если речь идет об ощущениях народа. Так вот согласно опросу, проведенному социологической службой Украинского центра экономических и политических исследований (УЦЭПИ), ощущают себя счастливыми 9,8% наших сограждан. Удовлетворены своей жизнью — 22,7%, а вот не удовлетворены — 52,4. И наконец, почти 7,5%, проживающих в нашей стране ощущают себя несчастными.

Вот из таких процентов счастья и несчастий складывается эмоциональный портрет украинского народа. От чего зависит преобладание в этом портрете светлых тонов, а от чего — темных, что мы считаем приоритетами в нашей жизни, а к чему относимся спокойно и даже безразлично? Как мы воспитываем своих детей и как проводим свободное время? Какие достоинства и недостатки мы приписываем себе и своим согражданам? На эти и многие другие вопросы социологической службы УЦЭПИ ответили две тысячи опрошенных, из которых 98,4% являются гражданами Украины. Проведенное исследование, возможно, и не истина в последней инстанции, но оно дает представление о состоянии единственного источника власти в Украинском государстве — народа. Народа, который из своих рядов избирает президентов и депутатов. Народа, который потом сосуществует с им же избранной властью. В этой связи некоторые данные, полученные при проведении репрезентативного социологического опроса позволяют приоткрыть завесу над тайной украинского феномена. Если в России таким феноменом является загадочность русской души, в Америке — технология достижения американской мечты, то в Украине, особенно в нынешних условиях, загадкой является терпимость граждан. Впрочем, давайте обо всем по порядку. Сначала о главном.

1. О СЕБЕ

Ценности

Оказалось, что мы очень домашний и уютный народ. Более всего мы ценим здоровье, семью, возможность получать заработанное своим трудом, благосостояние и мир в стране. Именно в такой последовательности. Все остальное заботит нас меньше, а менее всего — политика.

Если судить по среднему баллу оценки

респондентами степени важности (в 5-балльной системе, где 5 — максимально важно) того или иного аспекта жизни, то наша система жизненных ценностей выглядит следующим образом (*диагр. «Рейтинг жизненных ценностей граждан Украины» на следующей странице*).

Здоровье

Высшими баллами (5 и 4) важность этого аспекта жизни оценили 98,1% респондентов. Но не следует спешить с выводом о том,

¹ Стаття була опублікована 4 березня 2000 р. у газеті «Зеркало недели». Подається мовою оригіналу.

Рейтинг жизненных ценностей граждан Украины

что мы по примеру американцев чересчур озабочены здоровым образом жизни — как выяснилось, лишь 5,4 % из нас занимаются спортом ежедневно, а почти 70% не делают этого никогда. Скорее, мы просто понимаем, что лечение становится для нас все более недоступной роскошью, а здоровье — все более необходимым залогом выживания. Поэтому

мы его высоко ценим, не осуждая при этом тех (а тем самым — и себя), кто выкуривает в день 10 и более сигарет, а также тех, кто раз в неделю напивается «в зюзу». Но в принципе, как показали ответы, мы пьем очень мало: оказывается треть из нас — 33,1% вообще не употребляют спиртные напитки, 40,6% никогда не пьют вино, почти половина (48,7%) — равнодушны к пиву.

Складывается впечатление, что мы заполняли не анонимный опросник, а анкету трудоустройства!!! Но это уже говорит не об алкогольных пристрастиях, а о степени искренности при ответах на вопросы, лежащие в плоскости осуждения общественным мнением. Не стоит строго судить за это респондентов. Разве вы никогда, заполняя тесты, не заглядываете в ответы для того, чтобы в своих глазах соответствовать лучшему варианту? Ведь даже себе признаваться в своих недостатках — очень сложно.

Семья

Мы, граждане Украины, на удивление постоянны в своих жизненных предпочтениях. Результаты, полученные УЦЭПИ, полностью совпадают с данными мониторинга динамики ценностей приоритетов, проведенного Институтом социологии НАН Украины и службой «Социс-Геллап» на основании опросов 1991, 1994 и 1997 годов. Во всех этих опросах первую позицию прочно удерживало здоровье. Далее шли — материальная обеспеченность, благополучие детей, семья, благоприятный климат в стране и создание в обществе одинаковых возможностей для всех. Есть нюанс, на который стоит обратить внимание. Уже в означенном мониторинге прослеживалось повышение среднего балла в оценке приоритетности семьи: в 1991г. — 4,44; в 1994г. — 4,51; в 1997г. — 4,71. Она занимала треть-четвертую позиции, уступая материальной обеспеченности и благополучию детей. В исследовании УЦЭПИ важность семьи оценена респондентами уже в 4.84 балла. Правда, отдельный вопрос о благополучии детей не ставился, но в опросе 1997г. он все же уступил свою ранее вторую-третью позицию «крепкой семье». При всех оговорках относительно корректности сравнения результатов разных исследований, можно признать, что наша жизнь все более замыкается на семье, как бы съезжаясь до пределов этой природной, кровной клеточки, где можно спрятаться (пока?) от социальных бед и потрясений.

Возможно, именно поэтому пренебрегающих семейным очагом в Украине становится все меньше. Только трое из ста граждан — принципиальные одиночки, оценившие степень важности семьи в 1-3 балла. Абсолютное же большинство из нас (97,2%) — люди,

преданные семье. Что подтверждается и определением главного фактора нашего повседневного поведения — «долг перед близкими» (отметили 88,2% респондентов). Перед этим долгом далеко отстают все иные факторы. Например, мораль (как на очень влиятельный фактор на нее указали лишь 59,8% опрошенных), закон (44,6%), долг перед страной (20,3%). О политических убеждениях и говорить не приходится (10,3%).

Что касается нашего понимания «ячейки общества», то оно, судя по всему, не очень изменилось со времен «Кайдашевой семьи». Прежде всего — в отношении родителей. Мы искренне считаем, что родителей следует любить и уважать, независимо от их положительных качеств и недостатков (85%). Но жить предпочитаем от них отдельно — 84,3% опрошенных назвали раздельное проживание с родителями важным условием своего собственного счастливого брака.

Наш счастливый брак определяется многими факторами. Прежде всего — наличием уважения и взаимоподдержки между супругами (97,2%), затем — присутствием детей (96,8%), пониманием и терпимостью (96,7%), супружеской верностью (96,4%), готовностью обсуждать проблемы, возникающие между супругами (93,5%). А уже потом — на ступеньку ниже — стоят хорошие жилищные условия (92,7%) и высокие доходы (91,8%).

Предостерегающая мудрость «Знайся кінь з конем, а віл з волом» ныне неактуальна, поскольку нас мало волнует одинаковое социальное происхождение (как очень важное условие счастливого брака его назвали 11,4% респондентов). Маловажными являются идентичность религиозных убеждений (14,3%) и уж самую малость — согласие в вопросах политики (7,3%) и одинаковая национальность (6,8%).

Заскучавших наших демографов и реформаторов пенсионной системы может обнадеежить то, что в нынешних нелегких условиях нас массово (90,8%) волнует секс как условие счастливого брака.

Кстати о сексе. Мы относимся к нему так, как будто «Бульвар» и «Лель» не для нас писаны. То есть в подавляющем большинстве мы считаем, что секс должен быть юридически обоснован. В противном случае — это нарушение седьмой заповеди, что осуж-

дается нами (74,2%) не менее строго, чем Библией. Так же строго мы относимся к случайным сексуальным связям (67%) и вступлению в оные до достижения совершеннолетия (71,3%). Мы считаем, что даже по характеру склонность к сексуальной свободе нам присуща в гораздо меньшей степени, чем к верности в браке (14% против 46%). Правда, почти 40% так и не смогли определиться, что для них (или для нас) более характерно. Не иначе — читатели «Леля».

Но вернемся к детям. Мнения относительно времени выпархивания из родительского гнезда разделились. Почти 55% опрошенных считают, что родители должны делать все возможное для своих детей, даже за счет личного благополучия. 34,7% столь безграничной самоотдачи не приемлют, полагая, что у родителей есть своя личная жизнь и нельзя требовать, чтобы они жертвовали своим благополучием ради детей. Каждый десятый определиться не смог.

Более единодушны мы в оценке наиболее важных качеств, которые семья должна привить ребенку. На первом месте — трудолюбие (85,6%), далее — чувство ответственности (70,2%), терпимость и уважение к другим людям (58,6%), бережливость (51%), умение держать себя в обществе (47,4%). А вот последние позиции из 11-ти предложенных качеств заняли — внимание! — умение делиться (20,9%) и религиозность — 10,8%. Ниже только «воображение». Есть о чем подумать...

Несомненно, последняя и самая большая проблема семьи — развод. При нашей чрезвычайной приверженности семье, к разводу мы относимся на удивление реалистично. Значительная часть — 40% не смогли ни осудить, ни оправдать развод, треть опрошенных (32,3%) склоняются к той мысли, что есть причины, его оправдывающие, и только каждый пятый его скорее осуждает (21,8%). На фоне высокого числа разводов, безусловно, отрадно, что почти 76% — высоко оценивают степень удовлетворенности своими отношениями с семьей.

Работа

Мы трудолюбивы и хотим работать. Трудолюбие полагают нашей характерной чертой свыше двух третей опрошенных (69%), только каждый десятый полагает, что нам более присуща лень. Если зарплата не удовлетворя-

ет потребности семьи, почти 40% из нас готовы искать дополнительную трудовую ниву, а 26,9% — другую работу. И только 1,6% — готовы добывать деньги, нарушая закон. С законом мы не шутим даже в анонимной анкете.

Мы ценим интересную работу (средний балл оценки 4,4) и равнодушны к карьере (3,15). Для нас важна работа с хорошей оплатой труда (89,5% респондентов вывели это условие на первую позицию), на худой конец мы готовы удовлетвориться гарантированной

зарплатой (вторая позиция, 46,3%). Важно, чтобы на работе нас окружали приятные люди (23,2%), хотя «работать с людьми» важно значительно меньшему числу сограждан (9,1%). И уж совсем мало значат для нас такие характеристики работы, как «не очень напряженная» (4,7%), «длительный отпуск и достаточное количество нерабочих дней» (5,6%). 47% опрошенных полностью или скорее согласны с тем, что работа всегда должна быть на первом месте, даже если остается меньше свободного времени. Как говорится — не до жиру.

Работодатели всех стран, объединяйтесь в Украине! Это пока еще мы привередливы в выборе работы и преимущественно считаем (41,7%), что безработные должны иметь право отказаться от работы, которая им не нравится. Но угроза безработицы уже заняла четвертую позицию в ранжире волнующих нас проблем (44,3%). И мы уже готовы вступить в борьбу за рабочее место с себе подобными. Заметьте, не конкурировать (почти половина из нас склоняется к мысли, что конкуренция пробуждает в людях худшие качества), а просто ограничить доступ в наш город, село, поселок неместных. 72,2% граждан Украины полностью или скорее согласны с тем, что в случае дефицита рабочих

мест следует отдавать предпочтение местным жителям. Третий (35,5%) согласен куда-то подевать женщин, поскольку искренне считают, что у сильной половины в условиях безработицы больше прав. Где там наша иерархия ценностей? Вот, на диаграмме, шестая позиция: равенство прав и возможностей, за что отдали голоса 89,9% из нас. Так отожд...

И последнее о работе — нам за нее платят не часто и не очень справедливо. Иначе откуда взялись на первом месте в перечне проблем несвоевременные выплаты того, что мы зарабатываем сейчас и того, что было заработано когда-то: зарплат, пенсий и т.д. У какого народа в цивилизованном мире в числе первостепенных ценностей не просто труд, а «возможность получать то, что заработано своим трудом»?

Досуг

Свободное время для нас по-прежнему — «культурный досуг». Во-первых, мы не удовлетворены собственным уровнем культуры: только каждый восьмой счел возможным поставить себе «пятерку», каждый третий скромно удовлетворился оценкой «хорошо», большая же часть оценила свой уровень культуры ниже, причем каждый седьмой — в единицу. И это прекрасно нас характеризует, поскольку свидетельствует о наличии самокритики.

Что же мы делаем для того, чтобы свой культурный уровень повысить? Здесь с положительными характеристиками дело обстоит несколько иначе.

Прежде всего, выясняется, что классический вопрос «Любите ли вы театр?» потерял для нас остроту и актуальность. В подавляющем своем большинстве (79,3%) в театр мы **не ходим никогда!** Только 18,5% из нас посещают его несколько раз в году, а театралов, не способных прожить без спектакля и недели, всего-то трое из тысячи.

Если кино и является для нас по-прежнему наиважнейшим из всех искусств, то смотрим мы его по телевизору. Потому что в кинотеатры **никогда не ходим** еще более массово, чем в театры (83,6%). Только каждый восьмой (13,6%) смотрит фильмы в обществе сограждан несколько раз в год и только двое с хвостиком из сотни — 1-2 раза в месяц.

Зато почти каждого из нас можно смело остановить ночью на улице и спросить «Как пройти в библиотеку?». Хотя нет, какая библиотека?! — книжный рынок на Петровке?

Есть основания предположить, что мы укажем путь, ибо почти каждый четвертый читает художественную литературу практически ежедневно, каждый пятый — хотя бы раз в неделю, и только каждый седьмой

(15,3%) не удовлетворит любопытство ночного искателя библиотеки, потому что **не читает никогда**.

Получить же справку о «гнездовьях научной литературы» с нашей помощью труд-

нее, поскольку 42,6% сограждан специальную литературу **не читают никогда**. Постоянный и систематический интерес к ней проявляют только менее трети, посвящая ей время если не ежедневно, то хотя бы раз в неделю. Еще почти треть повышают свой последипломный уровень от случая к случаю — пару раз в месяц или в год.

В Украине 2 000 музеев. Но если отбившийся от группы турист, станет спрашивать нас о ближайшем из них, то ему легче будет узнать дислокацию секретной воинской части. Ибо три четверти из нас **никогда не посещают** ни музеев, ни выставок. Только каждый пятый ходит туда несколько раз в год, а музееманов среди нас — пятеро из тысячи. Туристу так не повезет.

У него в десять раз больше шансов отыскать дискотеку или ночной клуб, ибо почти каждый пятый из нас (с различной, правда, частотой) посещает именно эти места культурного досуга. Но в массе своей (79,5%) мы **не ходим туда никогда**.

Что мы более всего склонны делать в плане приобщения к культуре — это ежедневно слушать музыку (53%), **не слушает ее никогда** только каждый десятый. Зато ситуация с самостоятельной игрой на музыкальных инструментах — просто «швах», скоро в консерваторию поступать будет некому. 85% граждан инструмент никогда в руки не берут. Только неполные шестеро из сотни музицируют несколько раз в год, четверо — в месяц. А поющему ректору в смысле перспективы остается надеяться на тех двух-трех из ста, кто играет почти ежедневно или хотя

бы раз в неделю.

Итак, весьма критично оценивая свой культурный уровень, мы мало делаем для его повышения. Не хотим или не можем? Трудно ответить на этот вопрос однозначно. С одной стороны, условия нашей жизни не располагают и платежеспособность не предполагает. И прав был непопулярный ныне Карл Маркс, утверждая, что голодный и угнетенный жизненными невзгодами человек безразличен к самому прекрасному зрелищу.

Но с другой стороны. Почему в иерархии качеств, важных в воспитании детей, «воображение» — это необходимое для восприятия прекрасного в искусстве и в жизни качество — мы поставили на последнее место? Почему в случае свалившейся на нас возможности жертвовать крупные суммы, выразили готовность к меценатству восемь человек из тысячи, а еще трое из тысячи же пообещали пожертвования на развитие народных промыслов?

А вот на что мы точно не жалеем личных денег, причем заработанных, а не выигранных в лотерею, так это на презенты для друзей. У нас в стране не принято ходить в гости с пустыми руками, а ведь именно в гости мы ходим чаще, чем куда бы то ни было. Каждый четвертый из нас посещает друзей или родственников хотя бы раз в неделю. Это, наверное, потому что 78,5% сограждан удовлетворены своими взаимоотношениями с друзьями.

Религия

Мы странно религиозны. Уже упоминалось, что в иерархии наших жизненных ценностей религия заняла одну из последних позиций. Высшим баллом (пятеркой) ее важность оценило менее трети опрошенных (30,6%), еще 20,2% — выставили 4-балльную отметку. В целом — практически половина. И, что примечательно — почти столько же (49,6%), считают уровень удовлетворения своих религиозных запросов вполне проблемным, оценив его тоже в 5 и 4 балла. С этим вполне коррелируется тот факт, что в перечне наиболее волнующих нас проблем межконфессиональные конфликты и раскол церквей из 26-ти позиций заняли одиннадцатую. Волнуют эти проблемы даже не каждого десятого (9,7%).

Более половины (52,2%) опрошенных не считают совпадение религиозных убеждений супругов сколь-нибудь важным условием счастливого брака. И наконец, напомним, религиозность занимает предпоследнее место в ряду качеств, которые мы хотим привить своим детям. Уточним: в приведенном в анкете списке можно было отмечать не одно, а пять качеств. То есть мы не просто отдали предпочтение

«трудолюбию» или, скажем, «умению вести себя в обществе». Если учесть контекст прямых вопросов о религии, то не избежать вывода: мы далеко не так озабочены вопро-

ми введения Закона Божьего в школе и капелланства в армии, как это следует из дебатов в СМИ. И далеко не так уверены в спасительном характере религиозного воспитания.

Что касается самих религиозных организаций, то об отношении к ним косвенно, но очень показательно свидетельствует ответ на вопрос, как бы мы распорядились значительными суммами денег, имея мы возможность их пожертвовать. Так вот, если в первую очередь на нужды больных, малообеспеченных детей и сирот готовы жертвовать 71,3% из нас — и это делает нам честь, — то на потребности религиозных организаций — только 2,2%. Пусть нас простят за некорректное, быть может, сопоставление, но статистика — сфера неэмоциональная: пожертвовать деньги религиозным организациям готовы чуть меньше, чем на приюты для бездомных животных (2,3%).

Политика

В системе наших жизненных ценностей политика занимает восемнадцатую позицию из восемнадцати возможных. Есть смысл говорить о ней? Если верить древним грекам, то политика — это участие в делах государства и общества. Только следует прежде попы-

таться выяснить, что для нас — государство и что для нас — общество. И что для нас — наша страна. Для греков это было едино, поэтому они были граждане. А мы?

2. О СТРАНЕ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ МАШИНЕ

Мы любим свою страну. В анкете был поставлен открытый вопрос: «Какое чувство вызывает у вас слово «Украина» в первую очередь?» Опрошенные давали свой вариант ответа. Каждый четвертый (25%) вложил свои чувства в простое и глубокое слово — «Родина». Каждый двенадцатый (7,8%) — «гордость», каждый пятнадцатый — «жальность, отчаянье». Определений было много: «боль», «слезы», «обида», «родной дом», «я ее люблю», «ненька», «тепло и свет», «святое», «житница»... Надо ли комментировать эти признания? Их, искренних и трогательных, было большинство. Но были и другие. «Место проживания», «бедность», «нищенство», «страх», «тревога», «стыд», «страна третьего мира», «руина», «обреченность», «желание уехать». Правда, эти определения, лишь на первый взгляд, другие. Разве за ними не стоит отчаянье, но все же любовь?

Мы — патриоты Украины. Полагают себя таковыми или скорее таковыми более двух третей из нас — 70,7%. А категорическое «нет» вписали в эту графу 7,8%. Что ж, в семье не без непатриотов.

Понятие «малая родина» для нас — не абстракция. Почти половина опрошенных (45,2%) считают себя жителями в первую очередь своего города, района, села, а Украины в целом — 26,5%. И только двое из ста чувствуют себя европейцами. Но зато «граждан мира» у нас 10,4%.

Насколько важно нам для комфортного самоощущения испытывать чувство гордости за страну? Тут мнения разделились: 42,3% ответили, что для того, чтобы чувствовать себя счастливым, достаточно и личного благополучия, а почти столько же (43%) — полагают необходимым гордиться страной. Чем бы нам в первую очередь хотелось гордиться? Высоким уровнем жизни, экономического развития, социальной защиты населения (76,85; 67,85; 63,8% соответственно). То есть, все как у людей, которым есть чем гордиться.

При всей нашей любви к стране, гордости и боли за нее каждый шестой не готов ее защищать в гипотетическом случае войны. Каждый третий усомнился в том, что мы защищали бы Родину так же самоотверженно, как это было в годы Великой Отечественной. А каждый пятый поставил степень самоотверженности в зависимости от того, с какой страной пришлось бы воевать. Что с нами? Можно предположить, что на наше в

своем большинстве теплое отношение к стране накладывается антипатия, испытываемая нами к государственной машине.

А с ней у нас особые отношения. Власть мы не любим. Ибо вспомним греков с их *politik'ой*, в делах государственных мы не участвуем. Чтобы участвовать в делах государства, надо участвовать в делах общества, надо быть обществом, коль скоро наше государство *ges publika* — общественное, общее дело.

3. ОБ ОБЩЕСТВЕ

Вдумайтесь! Две трети из нас (67,3%) считают, что в отношениях с людьми надо быть очень осторожными, и только неполная треть (26,7%) готовы доверять, заметьте — не всем, но все же большинству людей.

Правда, столь удивительная недоверчивость отнюдь не уберегла нас от трастов, инвестиций и прочих пирамид. Мы способны поверить почти любому слову, произнесенному с трибуны, с экрана телевизора, со страницы газеты.

Но мы не верим друг другу. Не верим таким же, как сами, — обычным, рядовым соотечественникам. Наоборот, мы склонны подозревать их в том, что сами решительно осуждаем. Так, мы в большинстве своем

(59,4%) считаем не подлежащим никакому оправданию получение государственной помощи, на которую получатель не имеет права. И при этом 78,9% из нас полагают, что так поступают «многие» (49,9%) или «некоторые» (38%). Точно так же, не оправдывая

неуплату налогов (50,4%), мы в количестве 76,6% подозреваем в этом тех же «многих» (50,7%) и «некоторых» (25,9%). Примерно так же соотносится наше неприятие мелких и крупных грехов — от выбрасывания мусора в общественных местах и проезда в транспорте «зайцем» до лжи в личных интересах и получения взяток — с убеждением в том, что большинство наших достойных сограждан делают это без зазрения совести. Почему мы так уверены в этом? Обидно, но надо вспомнить, что о других мы судим, как правило, по себе. Это не чужие бросают что ни попадя где попало, не чужие берут взятки и не платят налоги. Это мы.

Но «мы» отделяем себя от «них». «Мы» с «ними» никогда не будем иметь «общее, общественное дело». «Мы» — числом до 90% — не принимаем никакого участия ни в каких общественных объединениях, партиях, движениях и прочих общих делах. Ибо общим делам мы тоже не верим. Мы не полагаемся на них, мы не ждем от них ни помощи, ни поддержки.

Иными словами, «мы» — это в лучшем случае та же, высоко ценимая нами семья. Наша хата, которая «скраю». Пословица про нее заняла-таки вторую позицию среди тех, что наиболее удачно отображают особенности нашего характера.

«Мы» — это не общество. Мы — каждый сам по себе. Если бы Аристотель жил сейчас среди нас, ему бы в голову не пришло утверждать, что человек — общественное животное. Мы — потомки Сквороды: мир может ловить нас сколько угодно. Поймает — вряд ли.

Поэтому, если вернуться к политике, то «мы» не относимся к государству, «мы» относимся к власти. Потому что это она занимается нашим «общим делом». Во всяком случае — должна...

4. О ВЛАСТИ

Реальную, ныне действующую власть мы не любим самозабвенно. Но при этом мы не теряем надежд и иллюзий, и как Алеша Федяшин, незадачливый клиент графа Калиостро, грезим властью идеальной и требуем материализации чувственных идей.

В идеале власть должна быть ответственной (так думает 98,1% из нас), честной (97,6%), компетентной (96,7%), демократичной (83,9%), предсказуемой (82%) и даже авторитарной. Столь высокие требования, от которых содрогнулись бы втайне даже отцы-основатели, объясняются отнюдь не нашей романтической натурой или переизбытком классического образования. Есть основания полагать, что все проще. Просто «мы», не

полагаясь на рядовых соотечественников, очень нуждаемся во власти, отчетливо понимаем и принимаем свою от нее зависимость.

Только каждый четвертый из нас (24,1%) полагает, что его собственное влияние на ход его же собственной жизни очень значимо или хотя бы сколько-нибудь значимо. 44% оценивают свои усилия куда более пессимистично, а еще четверть (25,4%) так и не смогли четко определиться, заняв срединную позицию. Помощь со стороны государства полагает очень важной и важной более двух третей из нас (76,8%), только 13% к ней достаточно индифферентны, и только каждый десятый (10,1%) готов признать ее не особо важной.

Очень интересные ответы получены на вопрос «Что бы вы сделали в первую очередь, если бы выиграли 100 000 гривен?» При всей нашей хваленой заботе о завтрашнем дне и даже страхе перед будущим только каждый шестой (15,9%) рискнул бы начать свой бизнес. Истратили бы деньги на образование детей за границей — только 8,6%, а почти половина (41,8%) — немедленно решили бы свои неотложные проблемы с улуч-

шением жилья, покупкой дорогой мебели, одежды и прочее. Почти 9% пожили ни в чем себе не отказывая, чуть более 1,5% потратили бы выигрыш на путешествие. На благотворительность большую часть суммы истратили бы почти 3%. А вот в графе «Отдали бы эти деньги полностью или большей частью государству» положительный ответ дали 0,2%. И не нужно крутить пальцем у виска в адрес организаторов опроса. Вопрос не праздный, поскольку во время фи-

нансового кризиса 1998 года граждане Южной Кореи с целью поддержки национальной валюты массово сдавали в государственные банки собственные драгоценности и ценные вещи. Если бы сегодня Национальный банк Украины обратился к гражданам с просьбой поддержать подобным образом гривню, то 47% «ничего бы не сдали, потому что не верят, что их взнос будет использован действительно на поддержку национальной валюты, а не разворован». 36% ответили так: «Ничего не мог бы сдать, потому что не имею драгоценностей», 12,3% ничего бы не отдали, поскольку считают защиту гривни не своей проблемой, а государственной. И тем не менее, нашлись 2,7% беззаветных патриотов,

которые сказали, что «обязательно бы сдали все свои драгоценности, включая семейные реликвии и обручальные кольца».

И заметьте, Южная Корея — не Северная, где можно стать альтруистом поневоле... Хотя по системе родственной северокорейской многие из нас тоскуют. Речь идет о Советском Союзе. И это происходит не потому, что подавляющая часть тоскующих были тогда молоды, ведь так ответили только 5,3% из тех, кто желал бы возвращения прошлого. Мы тоскуем за уверенностью в завтрашнем дне (62,1%), за достаточным материальным уровнем жизни (60,9%), за высоким уровнем социальных гарантий в советские времена (46,9%).

В то же время угрозы левого реванша нет: Петр Николаевич Симоненко может быть спокоен — бремя государственной ответственности падет на него вряд ли. 52,6% граждан Украины совершенно к этому не стремятся. А на 18,9% стремящихся приходится 28,5% тех, кто хотел бы «ренессанса»,

но понимает, что при современных условиях это нереально.

Но и представители нынешней власти нам не по душе. И это при том, что они не брали штурмом здания ни на Банковой, ни на Грушевского. Мы их избрали сами, дружно проголосовав уже на очередных и вполне, между прочим, демократических выборах. Нет? Не демократических? Мы так инфантильны, что даже европейские наблюдатели вступились за нас, несмышленных, мол, прессинг масс-медиа и административный ресурс. За заступничество — искреннее спасибо. Но был и прессинг, и административный ресурс. Но мы-то, от 18 и старше? Мы как-то в своем выборе участвовали или при нем присутствовали? И потом: кто был в административном ресурсе? Тоже мы.

Мы сами избрали и Верховную Раду в 98-м, и Президента в 99-м. Зачем? Чтобы немедленно 73,4% голосов сообщить им, что они — «не патриоты» или «скорее не патриоты Украины»? Такого мнения придерживаются опрошенные о всей правящей элите Ук-

раины. Но есть и отдельные мнения по каждой властной структуре как нами избранной, так и назначенной теми, кого мы избрали.

Верховная Рада — лидер нашего негативного мнения о действующей власти. Можно взять наш идеал и просто против каждого искомого нами образцового качества

поставить знак «минус». Только девять из ста (8,8%) считают, что Верховной Раде присуща ответственность (4 и 5 баллов из пяти), в семь раз больше (62,2%) поставили тут единицу или двойку — «вообще или почти не присуща»; 11,3% полагают ее компетентной, некомпетентной — в четыре с половиной раза больше (51,1%); один из десяти (9,9%) считает ее предсказуемой, наоборот — почти в шесть раз больше (54,2%); 17% оценивают ее действия как прозрачные, непрозрачными — почти втрое больше (46,7%); честность законодательной власти высшим баллом оценили только шесть граждан из ста (6,1%), зато единицу и двойку дружно ей поставили почти 70% из нас. Зато с коррумпированностью Верховной Рады в нашем представлении все в порядке: то, что она присуща парламенту считают 59,9%, а не присуща или

почти не присуща — 13%. Есть же еще среди нас отъявленные нонконформисты.

Характеристики правительства (и это следует отметить) несколько мягче, во всяком случае, в крайне негативных оценках. Вероятно, благодаря Виктору Ющенко, который располагает достаточным резервом общественного доверия. Почти на 14% меньше, чем в случае с Верховной Радой, крайне пессимистических мнений по поводу ответственности Кабинета Министров за происходящее, почти на 12% — компетентности, почти на 10% — предсказуемости и честности, на 3% — прозрачности действий. Вместе с тем, позитивные оценки недалеко ушли от характеристики Верховной Рады. Мнение о том, что коррумпированность присуща правительству, высказали 54% опрошенных.

Относительно толерантно высказались мы о Президенте.

Что свидетельствует, в частности, о том, что и при прессинге масс-медиа, и при админресурсе, мы все же думали, что делали. Мы выдали Леониду Даниловичу новый кредит доверия. Или, если угодно, реструктуризовали прежний.

Президент получил наибольшее число голосов в пользу положительной оценки его ответственности (30,3%), компетентности (35,2%), честности (23,4%).

А вот аппарату Президента никто и ничего не реструктуризовал. Количество позитивных оценок качеств аппарата значительно ниже, чем самого Президента, а коррумпированным аппарат считает почти половина (46,5%) граждан.

Местные органы власти в глазах граждан Украины недалеко ушли от аппарата Президента, но все же чуть ближе, чем Верховная Рада. Коррумпированность их собрала на 9% голосов больше, чем аппарат, и на 5% меньше, чем наш парламент.

Но это крайние оценки по пятибалльной шкале. В ситуации оценки качеств властных структур с нами произошло любопытное группирование. За редким исключением, в упомянутой пятибалльной шкале, как правило, около трети голосов упорно собиралось в клеточке «три». Т.е. и не очень присуще некое качество властному субъекту, и не то, чтоб без него. Так — серединка на половинку.

Случайность? Не похоже, если учесть, что из 25-ти «троек» мы заняли своим отно-

сительным большинством 19. Если представить себе аптекарские весы, то на цифре «3» находится острие, а мы в количестве чуть ли не трети именно на нем примостились. Чуть влево — оценки хуже, вправо — лучше. Не в политическом смысле, а в смысле перспективы.

Если реальная, пока нелюбимая, но необходимая власть будет к нам хоть немного добрей, немного с нами честнее, открытее, то мы готовы отказаться от материализации чувственных идей. Если нет, то...

Нет — так нет. Ничего из ряда вон не произойдет. Протестовать в ближайшем будущем мы не будем. Вербальную готовность принять участие в дозволенных акциях протеста выразили только четверть из нас (26,6%), еще четверть (25,9%) намеревается подписывать петиции. Пугать власть несанкционированными акциями намерены только девять из сотни, а захватывать административные здания, может быть, решатся неполных четыре человека из ста (3,7%). В целом — как бы и немало как для декларации намерений. А реально в акциях протеста, как выясняется, принимали участие совсем нем-

ногие из нас: подписывали петиции 7,3% граждан, участвовали в санкционированных мероприятиях — 5,5%, в неразрешенных — 1,4%, а 0,4% — в захвате неких административных зданий и предприятий.

В общем и целом, массовость наших протестных акций будет зависеть, главным образом, от мастерства и сноровки телеоператоров. Ибо 84,5% из нас никогда не станут участвовать ни в каких захватах, 77,4% — в несанкционированных акциях, а более половины не собираются ни подписывать петиции, ни принимать участие в разрешенных мероприятиях протеста (53,7 и 56,2% соответственно).

И это при том, позвольте напомнить, что подавляющее большинство из нас недовольны и жизнью, и властью, и зарплатой etc. Можно объяснить наше необъяснимое

миролюбие и терпимость тому иноземному туристу, который спрашивал нас только что, где музей? Нельзя, не стоит и пытаться. Он, француз, немец или поляк, все равно не поймет. Он не понимает, как это — годами не получать зарплату — и каждой весной выходить сеять, а осенью — убирать; месяцами не видеть денег — и все равно забираться в шахту рубить уголь. А если ему процитировать еще и ответ трети из тех, кто до сих пор только намеревается протестовать и кого опросили о причинах столь длительного подготовительного периода? Знаете, какой это ответ? — «Не было повода». По степени трогательности конкурировать с таким ответом может только другой: «Не считаю такие мероприятия действенными, потому что власть все равно игнорирует их». Иными словами, если власть и далее будет игнорировать мое намерение протестовать, то и я буду все упорнее намереваться.

Столь почтительное отношение к любой власти кроется, быть может, и в особенностях нашего характера. Мы считаем, что покорность присуща украинцам больше, чем бунтарство (48% респондентов против 12%); стремление к подчинению — больше, чем способность к лидерству (37% против 19%); приспособленчество — больше, чем твердость убеждений (42% против 16%). Если к этому всему добавить известное наше трудолюбие, то вырисовывается портрет народа, идеального для государства, для власти. Мы недоверчивы, поэтому разобщены; мы склонны к подчинению и внушению; мы закрыты и потому не признаемся даже себе в собственных недостатках, но потому же и прощаем их другим, в том числе — власти. При этом мы покорны и трудолюбивы.

Если бы нами нормально руководили, то мы бы горы свернули! Складывается впечатление, что мы — не граждане государства, мы — подданные власти. А если учесть, что приоритетные качества, которые мы стремимся привить своим детям, это — то же трудолюбие, чувство ответственности и терпимость, то можно предположить, что традиция формирования этих черт характера будет продолжаться, и власть еще долго сможет использовать столь удобные для нее наши качества. Интересно, придет ли ей когда-нибудь в голову использовать их во имя нашего блага?

Р.С. Массовый опрос социологической службой УЦЭПИ проводился в период с 25 января по 5 февраля 2000 года. Цель социологического исследования — попытка создать обобщенный социологический портрет населения Украины. Было опрошено 2010 человек во всех регионах страны. Структура выборки соответствует структуре взрослого населения Украины.

ПЕРЕЛІК ПУБЛІКАЦІЙ ЕКСПЕРТІВ УЦЕПД У 2000 РОЦІ

№ п/п	Автор	Назва публікації	Назва ЗМІ	Дата публікації
1.	Владимир Сапрыкин	«Троянский конь» «Шах-Дениза», или с новым старым газом тебя, Азербайджан	«Регион»	15/01/2000
2.	Леонід Поляков	Термін служби — рік. Коли це стане реальністю?	«Народна армія»	26/01/2000
3.	Анатолий Гриценко	Должна ли украинская армия выполнять внутренние функции?	«Зеркало недели»	29/01/2000
4.	Александр Маначинский	Кавказ: вторая чеченская война	«Версии»	31/01/2000
5.	Леонід Поляков	Строк у чоботях	«Україна молода»	09/02/2000
6.	Игорь Жданов, Михаил Пашков	В политическом нокауте	«Компаньон»	11/02/2000
7.	Игорь Жданов, Леонид Поляков	Преступление... без наказания	«Регион»	12/02/2000
8.	Андрей Быченко, Игорь Жданов	Социологический портрет референдума	«Зеркало недели»	12/02/2000
9.	Виктор Скаршевский	Бюджет - 2000: бездефицитность, какой она есть	«Зеркало недели»	19/02/2000
10.	Владимир Сапрыкин	Чечню губит геополитика	«Регион»	19/02/2000
11.	Игорь Жданов	Вне игры	«Компаньон»	25/02/2000
12.	Людмила Шангина	Иван Степанович Плющ возглавил парламент. Дубль второй	«Компаньон»	25/02/2000
13.	Владимир Сапрыкин	Три симптома газовой «болезни» роста Турции	«Регион»	26/02/2000
14.	Александр Маначинский	Третья мировая война: информационная война	«Человек и Закон»	№2, 2000
15.	Анатолій Гриценко, Леонід Поляков, Микола Сунгуровський	Воєнна реформа в Україні: опитування експертів	«Національна безпека і оборона»	№2, 2000

16. Андрій Биченко, Ігор Жданов	Соціологічне опитування УЦЕПД: референдум, народ, влада,	«Національна безпека і оборона»	№2, 2000
17. Олександр Разумцев	Соціальні аспекти реформування армії: духовний стан українських офіцерів	«Національна безпека і оборона»	№2, 2000
18. Людмила Шангина	Народ золотой середины? Эскиз социально-психологического автопортрета	«Зеркало недели»	04/03/2000
19. Леонід Поляков	І досвід Фінляндії знадобиться при розбудові Збройних Сил України	«Народна армія»	14/03/2000
20. Людмила Шангина	Либерал по-українски	«Компаньон»	17/03/2000
21. Михаил Пашков, Валерий Чалый	Должна быть в стране какая-то загадка	«Зеркало недели»	17/03/2000
22. Анатолий Гриценко	Программа правительства: есть ли таковая вообще?	«Зеркало недели»	18/03/2000
23. Людмила Шангина	Без подстраховки	«Компаньон»	31/03/2000
24. Валерій Чалий	Міжнародний імідж України: оцінки експертів	«Національна безпека і оборона»	№3, 2000
25. Михайло Пашков, Валерій Чалий	Міжнародний імідж України: погляд із Польщі	«Національна безпека і оборона»	№3, 2000
26. Михайло Пашков, Валерій Чалий	Міжнародний імідж України: погляд із Росії	«Національна безпека і оборона»	№3, 2000
27. Людмила Шангина	Второе пришествие	«Компаньон»	07/04/2000
28. Александр Маначинский	Современное состояние военно-политической обстановки и некоторые проблемы военной безопасности Украины	«Арсенал XXI века»	№1, 2000
29. Юрий Белоус, Владимир Сапрыкин	Главней всего — погода в доме, которую... делает МВФ	«Зеркало недели»	08/04/2000
30. Ігор Жданов	Реформи неможливі без створення більшості у Верховній Раді	«Урядовий кур'єр»	08/04/2000
31. Михаил Пашков, Валерий Чалый	Оборотная сторона стратегического партнерства	«Зеркало недели»	15/04/2000